

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

Kiemelt közlemények

BALOGH PÉTER: *Hálózati aszimmetria az új évezred konfliktusaiban*

SZÁRI NORBERT: *Kína a globális politikában: együttműködés vagy konfrontáció?*

TORDA PÉTER: *A stratégiai kommunikáció és a magyar hadművészet*

17. évf. (2024)
különszám

ISSN 2060-0437 (elektronikus)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Hadtudományi Szemle

A hadtudomány és a 21. század című konferencia

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának tudományos folyóirata

ISSN 2060-0437 (elektronikus)

Főszerkesztő:

Dr. Csengeri János őrnagy

A szerkesztőbizottság elnöke:

Dr. Balla Tibor ezredes

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Csengeri János őrnagy

Pavel Foltin rektorhelyettes (Csehország)

Dr. Forgács Balázs alezredes

Dr. Hausner Gábor alezredes

Dr. Hettyey András

Dr. Jobbágy Zoltán ezredes

Dr. Miroslav Kelemen ny. dandártábornok (Szlovákia)

Dr. Molnár Anna

Dr. Négyesi Imre ezredes

Dr. Ujházy László ezredes

Dr. Ujházi Lóránd

A szerkesztőbizottság titkára:

Kállai-Nyári Éva

Szerkesztőség:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

Hadtudományi Szemle

1101 Budapest, Hungária krt. 9–11.

Levelezési cím: 1581 Budapest, Pf. 15.

E-mail: hadtudomanyiszemle@uni-nke.hu

Kiadó:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Dr. Deli Gergely rektor

Olvasószerkesztők: Bujdosó Hajnalka, Resofszi Ágnes

Borítókép: P. József főtörzsőrmester (MH 2. KRDD)

Tartalom

Balogh Péter: Hálózati aszimmetria az új évezred konfliktusaiban – bevezetés, értelmezés, alkalmazás, értékelés.	5
Fercsák Balázs: Vallási polgárháború Szudánban	21
Gémesi Géza: A nukleáris retorika mint az eskaláció és deeskaláció eszköze az orosz–ukrán konfliktusban	35
Hevesi Judit: A hon- és rendvédelmi szerveknél szolgáló, cukorbetegséggel élő személyek szénhidrát-anyagcsere-állapotának jellemzése az alkalmassági vizsgálat során	49
Kmeczkó Sára: Az algériai civil–katonai kapcsolatok fejlődésének hagyománya és alakulása napjainkban.	63
Kovács Ágota Johanna: Továbbszolgáló katonák a pannoniai segédcsoportokban	79
Szabóné Szabó Andrea: Katonai vezetői kompetenciák és a küldetésalapú vezetésszemlélet	95
Szári Norbert: Kína a globális politikában: együttműködés vagy konfrontáció?	107
Szénási Imre: Tartalékosok a Magyar Honvédségben	127
Torda Péter: A stratégiai kommunikáció és a magyar hadművészet	143
Trapp László: Az intézkedések során fellépő hatások vizsgálata a döntéshozatali mechanizmusok körében.	155
Várdai Mihail Istvanovics: A hagyományos fegyverzet-ellenőrzés lehetséges jövője, az első világháború előtti időszak mint modell	167

Balogh Péter¹

Hálózati aszimmetria az új évezred konfliktusaiban – bevezetés, értelmezés, alkalmazás, értékelés

Network Asymmetry in the Conflicts of the New Millennium – Introduction, Interpretation, Application, Evaluation

Absztrakt

*A tanulmány hármas célkitűzésre épül. Egyrészt kutatómunkánk megközelítésmódjához kapcsolódóan a vizsgált probléma bevezetésére, értelmezésére alkalmas koncepcionális kereteket vázolunk fel. Ennek keretében a hálózatközpontú hadviselés, illetve minde-
nekelőtt a háló(zati) háború áll az áttekintés fókuszában. Másrészt célként tűztük ki a kutatás operacionális dimenzióinak kidolgozását, amelynek során bevezetjük a hálózati aszimmetriának a kutatás keretében használt fogalmát, megkülönböztetjük egyes aspektusait, s kitérünk azok egymáshoz való viszonyára is. Harmadrészt a koncepcio-
nálisan és fogalmilag egyaránt bevezetett jelenség gyakorlati megnyilvánulási, illetve alkalmazási lehetőségeire igyekszünk empirikusan rámutatni két esettanulmányon keresztül. Az együttműködésre épülő terrorista támadások és az államok által támogatott kiberműveletek példáinak tanulságai alapján a tanulmány végén reflektálunk az alapgondolattal kapcsolatos feltevéseinkre.*

Kulcsszavak: aszimmetrikus hadviselés, hálózati szemléletmód, empirikus kutatás, adat-elemzés

¹ Egyetemi adjunktus, SZTE Szociológia Tanszék; doktori hallgató, Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: balogh@socio.u-szeged.hu

Abstract

The paper has a threefold objective. On the one hand, related to the approach of our research work, we outline a conceptual framework that is considered suitable for the introduction and interpretation of the examined problem. Within this framework, network-centered warfare, and above all, the netwar is the focus of the review. On the other hand, we set the goal of developing the operational dimensions of the research, during which we introduce the concept of network asymmetry as applied in the context of the investigation, distinguish some of its aspects, and discuss their relationship with each other. In the third part, the practical manifestation of the conceptually and operationally outlined phenomenon is examined and its empirical application possibilities through two case studies. At the end of the study, we reflect on our assumptions about the basic idea based on the lessons learned from the examples of cooperative terrorist attacks and state-sponsored cyber operations.

Keywords: asymmetric warfare, network approach, empirical study, data analysis

Bevezetés

Jelen tanulmány keretében arra vállalkozunk, hogy kutatómunkánk egyik meghatározó elemének, a hálózati szemléletmódnak a konfliktusok vizsgálata során történő felhasználásához kapcsolódó eddigi kutatási eredményeinket foglaljuk össze. Kutatómunkánk keretében az aszimmetrikus és a hibrid hadviselés új évezredbeli megjelenési formáit hálózatkutató megközelítéssel kívánjuk vizsgálni, így nyilvánvalóan elengedhetetlen ezen megközelítésmód hátterének feltárása, elemeinek és lehetséges formáinak kijelölése és beazonosítása, mindezek egységes értelmezési keretbe foglalása.

Előbbiek fényében a tanulmány első – a koncepcionális háttérrel foglalkozó – részében olyan kapcsolódó elméleteket és fogalmakat mutatunk be, amelyek relevánsak és hasznosnak bizonyulhatnak a hálózati szemléletmódnak a konfliktusok vizsgálata során való alkalmazása tekintetében. A folytatásban a kutatómunka operacionális kereteinek kidolgozására és leírására teszünk kísérletet, áttekintve az aszimmetria bizonyos analitikus jellegű formáit, illetve bevezetve az itt hálózati aszimmetriaként nevesített jellemzőt. Előbbiek kifejtése során szakirodalmi forrásokra támaszkodva fejthetjük ki megállapításainkat, a tanulmány harmadik főbb részében pedig az adatoké és a kutatási eredményeké lesz a főszerep, amennyiben empirikus adalékokkal, önálló adatelemzéseken alapuló, illusztratívnak szánt példákkal szolgálunk a kidolgozás tárgyát képező megközelítésmód gyakorlati alkalmazhatósága tekintetében. A tanulmány a gondolatok összefoglalásával, a tanulságok és tapasztalatok áttekintésével és értékelésével, valamint lehetséges további kutatási irányok megjelölésével zárul.

Koncepcionális keretek

Kutatómunkánk keretében az aszimmetrikus és a hibrid hadviselés mint kiinduló fogalmi és elméleti keretek mellett a hálózatkutatási szemléletmód az a további irány, amely vizsgálataink értelmezési lehetőségeként szolgálhat. Ennek megfelelően – tekintettel arra, hogy az aszimmetrikus és a hibrid hadviselésre vonatkozó elméleti kereteket más tanulmányokban részben már felvázoltuk² – jelen munka keretében arra vállalkozunk, hogy a hálózati megközelítésmód némely, a kutatómunka szempontjából kiemeltnek tekinthető aspektusát bemutassuk.

A hálózatok természetesen nem ismeretlenek a konfliktusokkal foglalkozó különféle diszciplínák számára – a hadtudomány esetében például aktuális kapcsolódó fogalmi keretet jelent a *hálózatközpontú hadviselés* vagy – a témánk, illetve kutatómunkánk szempontjából sokkal inkább relevánsnak tekinthető – *hálózat háború* elmélete. Előbbi esetében (*network-centric warfare*) lényegében a katonai műveletek teljes köre oly módon van összekapcsolva, hálózatba szervezve, hogy központilag átlátható, aktuális információkkal látja el a művelet tervezésében, az arról való döntések meghozatalában, az ezekhez szükséges adatok és információk megszerzésében és feldolgozásában, valamint a feladatok kivitelezésében érintett feleket.³ A hálózatközpontú hadviselés vonatkozásában tehát a hálózati jelleg mindenekelőtt az információk valós idejű megosztásában, azok hálózati formában történő elérhetőségében gyökerező, technikai jellegű vonatkozás,⁴ amely az infokommunikációs fejlődés keretei által lehetővé tett megoldásokkal képes növelni az előkészítés, koordináció, döntéshozás, megvalósítás és értékelés hatékonyságát, s mint ilyen azonban kevésbé bizonyul tartalmilag relevánsnak az általunk alkalmazott megközelítésmód szempontjából.

Előbbihez képest kutatómunkánk tekintetében lényegesebb és sokkal inkább előremutató meglátásokat tartogathat a másodikként említett elmélet fogalmi rendszere. Ezen *hálózat* – vagy talán az eredeti fényében még adekvátabban *háló* – (alapú) *háború* (*netwar*⁵) koncepciója tehát nyilvánvaló kapcsolódási pontokat mutat a kutatás itt alkalmazott szemléletmódja tekintetében,⁶ azonban – amint arra ugyancsak fontos rávilágítani – semmiképpen sem tekinthető olyan megközelítésmódnak, amely teljes egészében lefedné, illetve megfeleltethető volna az általunk itt alkalmazott szemléletmódnak. A hálózat hadviselés koncepciója az információs forradalom következményeinek hatására merült fel, amely változások fényében a fogalmat kidolgozó kutatók szerint a konfliktusok átalakulnak. Ezen transzformációs folyamat több szempontból is sajátos jegyeket mutat, amelyek közül mind a szerzők által az bizonyul elsődlegesnek, mind pedig jelen kutatási probléma szempontjából azt fontos kiemelni, hogy a változások a hálózati szerveződési mód előtérbe kerülésének irányába hatnak, alternatívát képezve a hierarchikus szervezetekkel szemben.⁷ A hálóháború kifejezés meghatározása során úgy érvelnek a kutatók, hogy az a konfliktusok és a bűnözés

² Lásd BALOGH 2021; BALOGH 2023; BALOGH 2022.

³ SZENDY 2017.

⁴ SZTERNÁK 2008.

⁵ A tanulmány keretében a *hálóháború*, *hálózat háború*, *hálózat alapú háború* és *hálózati háború* kifejezésekkel minden esetben ugyanarra a koncepcionális keretrendszerre (*netwar*) utalunk.

⁶ ARQUILLA–RONFELDT 2001.

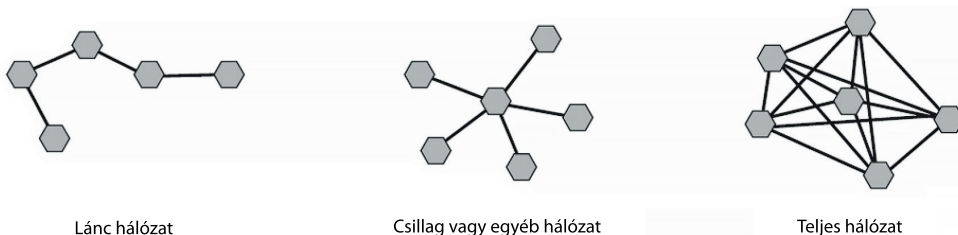
⁷ ARQUILLA–RONFELDT 2001: 1.

időközben felmerülő, a társadalmi szinten értelmezhető módjának tekinthető, amely alatta marad a hagyományos katonai hadviselés kereteinek, s amelyben a főszereplők hálózati szervezeti formákat részesítenek előnyben, valamint a kapcsolódó – s amint azt már fentebb is jeleztük, az információs korhoz igazodó – doktrínákat, stratégiákat és technológiákat alkalmazzák.⁸ Ennek megfelelően a hálóháború módszerét követő szereplők a formális, önállóan, illetve önmagukban működni képes cselekvők, hierarchikus szervezetek, doktrínák és stratégiák helyett a döntően egymással kommunikáló, a tevékenységeiket egymás között koordináló, diverzifikált formában megosztott cselekvési módokat követő viselkedési módokat alakítanak ki, ami gyakran egy pontos központosított parancsnoki központot is nélkülöz. A koncepció egyik ugyancsak lényeges dimenziója, hogy kik, illetve melyek azok a szereplők, akik, illetve amelyek a konfliktusok ezen sajátos szerveződési módját részesítik előnyben. Ebben a tekintetben mindenekelőtt szétszórt – azaz egymással mindössze lazán összekötött – szervezetekből, kis csoportokból és egyénekből álló szereplőcsoportokat találunk a hálózati háború képviselői között – például transznacionális terrorista csoportok, tömegpusztító fegyverek feketepiaci terjesztői, kábítószer-kereskedő és egyéb bűnszövetkezetek, fundamentalista és etnocentrista mozgalmak, embercsempészek, de ugyancsak ide sorolhatók bizonyos körülmények között városi bandák, a konfliktusok hátszágában tevékenykedő milíciák, különféle militáns csoportok, vagy az információs korszak új generációját képviselői forradalmárok, radikálisok, aktivisták. Amint az előbbi lehetséges szereplőtípusok széles köre mellett látható, a hálóháború aktorai között döntően nem állami, illetve államok nélküli szereplőket azonosíthatunk, amelyek meglehetősen sajátos és sokrétű – akár hibrid, illetve szimbiotikus – viszonyban lehetnek az államokkal, amennyiben egyes hálózati háborús cselekvők államok szolgálatában állhatnak, más szereplők viszont az államokat igyekezhetnek a saját szolgálatukba állítani. Elhelyezkedhetnek és működhetnek az államok alatti szubnacionális szinten, vagy éppenséggel államok feletti, transznacionális tartományban,⁹ ami azonban közös a netháborút alkalmazó sokrétű szereplői körben, az egy általános, a hálózati szerveződési módban kristályosodó mögöttes mintázat.

Ezen hálózati szerveződési mód kapcsán a kutatók által felsorakoztatott formák munkánk szempontjából is kiemeltek, közöttük három alapforma különíthető el (1. ábra). A *lánc topológia* esetében a hálózaton keresztülhaladó erőforrások egymástól elkülönített elemek vonalán mozognak, a végpontok közötti összeköttetéshez szükséges minden egyes szereplő érintése. A *hub, csillag* vagy *kerék* elrendezésű hálózati struktúra esetében a cselekvők bizonyos köre egy középponti – ugyanakkor nem hierarchikus pozícióban lévő – szereplőhöz kapcsolódik, s ily módon kizárólag ezen középponti elemen keresztül, azt szükségszerűen érintve valósulhat meg a szereplők közötti bármilyen információáramlás vagy koordinációs tevékenység. Az úgynevezett minden csatornás (*all-channel*) vagy *teljes mátrix* hálózati topológia jellemzően az egymással együttműködő szereplők esetében merülhet fel, ahol mindenki kapcsolatban áll mindenki mással.

⁸ ARQUILLA–RONFELDT 2001: 6.

⁹ ARQUILLA–RONFELDT 2001: 6–7.

1. ábra: Jellegzetes netwar hálózati topológiák

Forrás: a szerző szerkesztése ARQUILLA–RONFELDT 2001: 6–7. alapján

A koncepcionális és terminológiai háttér tekintetében tehát vizsgálataink keretében a hálózatok szerepének egy sajátos értelmezésére törekszünk, amely egyrészt markánsan megkülönböztethető a hálózatközpontú hadviselés megközelítésmódjától, másrészt pedig ugyancsak nem teljes mértékben fedhető le a hálóháború fogalmi kereteivel. Utóbbi illusztrálásaként a tanulmány következő részében a kutatás operacionális kereteit vázoljuk fel.

Operacionális keretek

A tervezett dolgozathoz kapcsolódó kutatás operacionális kereteként egyrészt tehát a hálózatok vizsgálatára és elemzésére alkalmazott – mostanra talán paradigmatiskusnak tekinthető – megközelítésmód fényében a hálózati szerveződési mód főbb jellegzetességeit, tulajdonságait jelölhetjük meg. Ennek értelmében a hálózatok mint komplex rendszerek az alábbi négy fő tulajdonsággal rendelkeznek: (1) *kisvilágosság*, (2) *skálafüggetlenség*, (3) *egymásba ágyazottság*, valamint (4) *gyengekapcsoltság*,¹⁰ amelyek közül a kutatás egyes konkrét elemei szempontjából az egyes jellemzők eltérő hangsúllyal tehetnek szert jelentőségre, vagy válhatnak meghatározóvá, illetve az egyes jellemzők figyelembevétele, illetve vizsgálata más-más aspektusait teszik felderíthetővé ugyanannak a jelenségkörnek.

A (1) *kisvilágosság* (*small-worldness*) fogalma alapvetően arra utal, hogy a társadalmi életben előforduló valós hálózatok alkotóelemei közötti távolságok rövidek. Vagy másként megfogalmazva, „egy hálózatot akkor hívunk kicsiny világnak, ha az átlagos úthossza a [...] random gráfok meglehetősen kis átlagos úthosszához közel esik, de ugyanakkor a hálózat csoportterösségi együttthatójánál sokkal magasabb (Watts 1999)”.¹¹ A hálózatkutatásban időközben rendkívül meghatározóvá váló (2) *skálafüggetlenség* (*scale-freeness*) fogalma alapján a hálózatok alkotóelemei közötti kapcsolódások száma sajátos mintázatot mutat, nevezetesen a hálózat elemei közül kiemelkedik néhány olyan szereplő, amelynek a többiekhez képest jóval magasabb a kapcsolódásai száma (fokszám), s ezáltal a kapcsolathálózat meghatározó szereplői ebben a tekintetben.¹² A skálafüggetlen hálózatokban jelen lévő, nagy fokszámú csomópontok egymással is össze vannak kötve. A hálózatokban a skálafüggetlen

¹⁰ CSERMELY 2005.¹¹ Idézi CSERMELY 2005: 288.¹² CSERMELY 2005: 288.

jelleg kialakulásának oka jellemzően az, hogy a hálózat növekedésével, azaz újabb és újabb hálózati elemek megjelenésével – illetve akár a hálózat szereplői közötti újabb és újabb kapcsolódások kialakításakor – az új kapcsolatok kialakításának valószínűsége a korábbi kapcsolatszámmal arányos (preferenciális kapcsolódás). Vagyis az eleve több kötéssel rendelkező hálózati elemek esetében magasabb az esélye egy újabb kapcsolat kialakulásának, így az eleve magasabb kapcsolatszámmal rendelkező hálózati szereplők még meghatározóbb pozíciót foglalnak el a hálózaton belül. Ezen jelenség felfedezése Barabási Albert-László¹³ és munkatársai nevéhez köthető. Az (3) *egymásba ágyazottság* (*nestedness*) értelmében a hálózatok – vagy még inkább a hálózati gráfként megjelenített komplex rendszerek – alkotóelemei nem pusztá pontként értelmezhetők, hanem azok is további hálózatokat foglalnak magukban. Tulajdonképpen tehát egy adott hálózat(i) reprezentáció) további alhálózatok összességeként fogható fel. Azaz „a legtöbb valós hálózat elemei nem egyszerű pontok (mint a hálózatok egyszerű matematikai leképezéseinek, a gráfoknak az elemei), hanem maguk is bonyolult hálózatok. Ez azt jelenti, hogy a természetben a hálózatok egymásbaágyazottan fordulnak elő.”¹⁴ Ez az egymásba ágyazott jelleg – egyebek mellett – nagymértékben játszik szerepet a hálózat működésének stabilizálásában – különösen annak fényében, hogy ezen alhálózatok közötti kapcsolatok jellemzően úgynevezett gyenge kötések, azaz egymással szorosan összefüggő hálózatokat kapcsolnak össze. Ugyancsak a hálózatok integráltsága tekintetében fontos tényező a hálózatok negyedik sajátos tulajdonsága, a gyengekapcsoltság. A (4) *gyengekapcsoltság* (*weak-linkness*) értelmében ugyanis a gyenge – vagyis a jellemzően az egymással sűrű kötésekkel összekapcsolt hálózati elemek közötti, áthidaló jellegű – kapcsolatok többségben vannak egy hálózaton belül. Ezek „[...] a gyenge kapcsolatok szükségesek a kisvilágság kialakulásában, a skálafüggetlenség egyik következményei és nagy szerepet játszanak az egymásba ágyazottság kialakulásában is. [...] ők adják a hálózatokon belüli kapcsolatok döntő többségét.”¹⁵ Az összetett hálózati struktúrákban tehát a kapcsolatok számának eloszlása mellett azok erősségére is a skálafüggetlen eloszlás jellemző.

A hálózatok jellemzésére használt fenti terminusok a kutatás keretében tehát fontos alapjellemzőkként merülhetnek fel, amelyekre úgy tekinthetünk, mint számításba vételre érdemes jellegzetességek.¹⁶

¹³ BARABÁSI 2019.

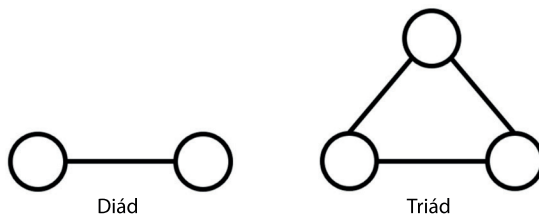
¹⁴ CSERMELY 2005: 288.

¹⁵ CSERMELY 2005: 44.

¹⁶ A kutatás empirikus eredményeinek értelmezésekor használt hálózati struktúrák ábrázolásakor felrajzolt gráfok csúcsai kapcsán például az *egymásba ágyazottság* értelmében figyelembe kell vennünk, hogy a csúcsok mögött, illetve alatt további elemek feltételezhetők, amelyek konkrét megjelenítésétől azonban az elemzés adott szintjén eltekintünk. Például egy terrorista szervezet által elkövetett támadást adott esetben az elemzés során a szervezettel azonosítunk csúcsként a gráfban, más elemzéskor azonban természetesen releváns lehet az adott műveletben részt vevő személyek konkrét körének, illetve hálózatának vizsgálata.

A hálózati aszimmetria operacionális fogalma

A kutatási téma alkalmazási területei – mindenekelőtt természetesen az aszimmetrikus hadviselés, de hibrid hadviselés – szempontjából relevánsnak és hasznosnak tűnő operacionális kategóriaként megkíséreljük bevezetni, kidolgozni és a kutatómunka empirikus részeként végzett elemzések során alkalmazni a *hálózati aszimmetria* fogalmát. Az aszimmetria hálózati szempontú értelmezése és vizsgálata tekintetében az egyik legkézenfekvőbb szempontnak az érintett szereplők irányából való közelítés vetődik fel. Ebben a vonatkozásban legegyszerűbb formában arról van szó, hogy valamiféle tartós együttműködés vagy éppenséggel eseti koalíció kialakítása révén az érintett felek többségbe kerülhetnek egy adott szereplővel szemben. A folyamat formális leírásához és megragadásához érdemes lehet akár a kétszereplős – másképpen diadikus – viszonyok átalakulásával foglalkozó fejtegetésekhez is visszanyúlni,¹⁷ amelynek során annak következményei kerülnek az érdeklődés középpontjába, hogy a két szereplő közötti interakció kontextusa miként alakulhat át egy harmadik cselekvő megjelenésével (2. ábra).

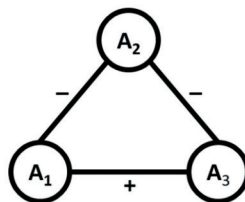
2. ábra: Kétszereplős és háromszereplős relációk
Forrás: a szerző szerkesztése

A diadikus viszonyok ily módon triadikussá, háromszereplőssé való kiterjesztése ugyanis annak lehetőségét hordozza magában, hogy adott két szereplő többségbe, fölénybe tud kerülni a harmadik féllel szemben, s ily módon hatékonyabban válhatnak képessé arra, hogy érdekeiket képviseljék, akarataikat rákényszerítsék a szövetségük, koalíciójuk folytán alárendelt helyzetbe került harmadik félre. Ebben a tekintetben tehát az érintettek közötti relációk olyan kapcsolathálózati elrendezések felé mutathatnak, amelyben egy adott féllel szembeni céljaik megvalósításában érdekelt felek más cselekvőkkel együttműködésben törekedjenek a szemben álló féllel való viszonyuk kiegyensúlyozatlanná tételére, egyfajta aszimmetrizálására (3. ábra). A konfliktusok tekintetében tipikusan ilyen triadikus, aszimmetriára törekvő relációs struktúráként ismerhető fel az ellenségem ellensége a barátom jellegű elrendezés,¹⁸ de számos további kombináció képzelhető el az érintettek közötti kiegyensúlyozatlan szerkezetek megragadására.

¹⁷ Lásd ehhez pl. SIMMEL 2001: 54–83.

¹⁸ Lásd ehhez pl. SZÁNTÓ 2006.

	A ₁	A ₂	A ₃
A ₁		-	+
A ₂	-		-
A ₃	+	+	

3. ábra: Az ellenségem ellensége a barátom jellegű háromszereplős elrendezés viszonyulási mátrix és triádalapú interpretációja

Forrás: a szerző szerkesztése SZÁNTÓ 2006 alapján

A hálózati aszimmetria kategóriája a kutatás szempontjából annak a helyzetnek a megragadására használható fel, amikor adott dimenzióban – legyen az valamely biztonsági szektor, műveleti tartomány vagy bármilyen egyéb, érdekek megvalósítása szempontjából releváns lehatárolható működési terület – az érintett szereplők közötti hálózati szerkezet olyan formát ölt, amely valamely fél számára kívánatos, kihasználható *előnyt* magában rejtő egyenlőtlen viszonyt eredményez. A koncepció mögött meghúzódó feltételezésem, hogy a vizsgálati elemek közötti sajátos hálózati elrendezés – különféle formákban – lehetőséget biztosíthat arra, hogy a sajátos hálózati viszonyból fakadó előnyös helyzetet az érintett fél kihasználja, ezáltal egyfajta hálózati *főlényt* alakítson ki a szemben álló másik féllel szemben.

Természetesen feltételezhető, hogy azon – racionális cselekvőként felfogott – hálózati szereplő számára, amelynek vonatkozásában a hálózati aszimmetria mögött meghúzódó egyenlőtlen viszony előnyösnek bizonyul, illetve potenciálisan főlényt eredményezhet, érdekében áll ezen viszony kialakítására, fenntartására, illetve lehetőségek szerinti fokozására erőfeszítéseket tenni. Fordított esetben pedig nyilvánvalóan az lehet a kívánatos cselekvési alternatíva, hogy a hálózati aszimmetriából származó hátrányát az az által kedvezőtlenül érintett fél minél inkább mérsékelje, esetlegesen megszüntesse. A két hálózati cselekvő viszonylatában ez a szituáció – játékelméleti megfontolások alapján – olyan kölcsönösségen, egymásra vonatkoztatottságon alapuló *stratégiai interakció* kialakulásához vezethet, amely – részben legalábbis – a hálózati szerepkör erősítéséhez, illetve a hálózati aktivitás növeléséhez vezethet. Ily módon magának a hálózati struktúrának a kiterjedését és/vagy elmélyülését segítheti elő, ezzel egyrészt hozzájárulva a hálózati erőforrások *felértékelődéséhez*, továbbá elősegítve a hálózati *beágyazottság* jelentősebb mértékűvé válását. Ugyanakkor különösen érdekes fénytörésben jelenhet meg ez a stratégiai cselekvési szituáció olyan esetekben, amikor valamely fél éppenséggel nem – vagy nem kizárólag (!) – a hálózati dimenzióban tesz kísérletet az aszimmetrikus helyzet megváltoztatására. Az ilyen helyzetek sajátos, kevert stratégiákat eredményezhetnek, amelyek további rendkívül érdekesnek tűnő komplex kontextust, illetve példákat szolgáltathatnak.

A hálózati aszimmetria további, részletesebb kidolgozása keretében – a dolgozat elkészítése során – meg kívánom jelölni a hálózati aszimmetria különféle lehetséges típusait, formáit, és természetesen azok felhasználásával kívánunk számot adni az elemzések során érintett műveletek jellegzetességeiről, mintázatairól.

A hálózati aszimmetria tekintetében ugyanis több aspektusban is érdemes lehet különbséget tenni annak lehetséges megnyilvánulási lehetőségei, formái vagy típusai között (1. táblázat): egyrészt nyilvánvalóan adódhat egy (1) *formai aspektus*, amelynek esetében a hálózatok szerkezeti sajátosságaira alapozva érdemes lehet elkülöníteni a hálózati aszimmetria *relációs* – azaz kötés- vagy élapapú – és *csomóponti* – azaz aktor- vagy nódusalapú – formáit. Ugyanakkor további lehetséges különbségtételi aspektusként vehető fel egy (2) *jelleg* szerinti bontás: feltételezhetően érdemes lehet különbséget tenni aszerint, hogy a hálózati aszimmetria által orientált cselekvések milyen területen nyilvánulnak meg. A katonai műveletek különféle tartományait vagy a biztonság szektorális elméletét alapul véve például érdemes lehet különbséget tenni aszerint, hogy mely tartomány(ok)ban vagy szektor(ok)ban zajlanak a hálózati erőfőlény kialakítását vagy éppen mérséklését célzó törekvések. Ez egy fontos további aspektust jeleníthet meg, amennyiben egyszerre több szektorban is értelmezhető a hálózati aszimmetria: az ilyen esetekben akár egyfajta *multiplex* aszimmetriával szembesülhetünk, de feltételezhető az is – ahogy arra már fentebb is utaltam –, hogy az érintett felek eltérő műveleti tartományokban vagy szektorokban reagálnak a másik fél tevékenységeire.

Várhatóan a hálózati aszimmetria fenti kategóriája és distinkciói akár koncepcionálisan is hozzásegíthetnek az új évezred konfliktusainak megalapozottabb hálózati szemléletű értelmezéséhez, továbbá esetlegesen más kutatások számára is orientációs lehetőséget kínálhatnak. A tervezett dolgozathoz kapcsolódó kutatómunkám szempontjából pedig közvetlenül fel kívánom használni – egyben az operacionális fogalom érvényességét is tesztelendő (!) – a gyakorlati példák empirikus vizsgálata során. Utóbbi vonatkozásában előremutónak tűnik a lehetséges kombinációs formák alapján kialakítható esetek szerinti különbségtétel (1. táblázat), amelynek – egyik, kutatómunkám jelenlegi fázisában relevánsnak tekintett formája – az empirikus kutatás keretében várható típusok gondolati elrendezése mellett olyan szempontból is jelentősége lehet, hogy az aktuálisan vizsgált jelenség hálózati beágyazottságáról képet alkothassak.

1. táblázat: A hálózati aszimmetria ideáltípusok formái

		jelleg	
		simplex	multiplex
formai aspektus	relációs	1	3
	csomóponti	2	4

Forrás: a szerző szerkesztése

Ezen analitikus keret részleteinek kidolgozása a kutatómunka további állomásában fontos feladatként merül fel, mindenesetre az már a modell jelenlegi fázisában is belátható, hogy a táblázatban számmal azonosított esetek eltérő mértékű hálózati beágyazottságot indukálhatnak. Egyrészt (1) ha – illetve minél inkább – multiplex kontextusban zajlik a hálózati szereplők tevékenysége, várhatóan annál magasabb a hálózati beágyazottság mértéke (vagyis $[3 > 1]$ és $[4 > 2]$). Másrészt (2) ha – illetve minél inkább – jellemző a különféle aszimmetriaaspektusok kombinálása – akár

multiplex jelleggel is –, annál jelentősebb mértékben beágyazott hálózati struktúrát várhatunk (vagyis pl. $[(2 + 3) > 4]$).

Gyakorlati példák, alkalmazási lehetőségek

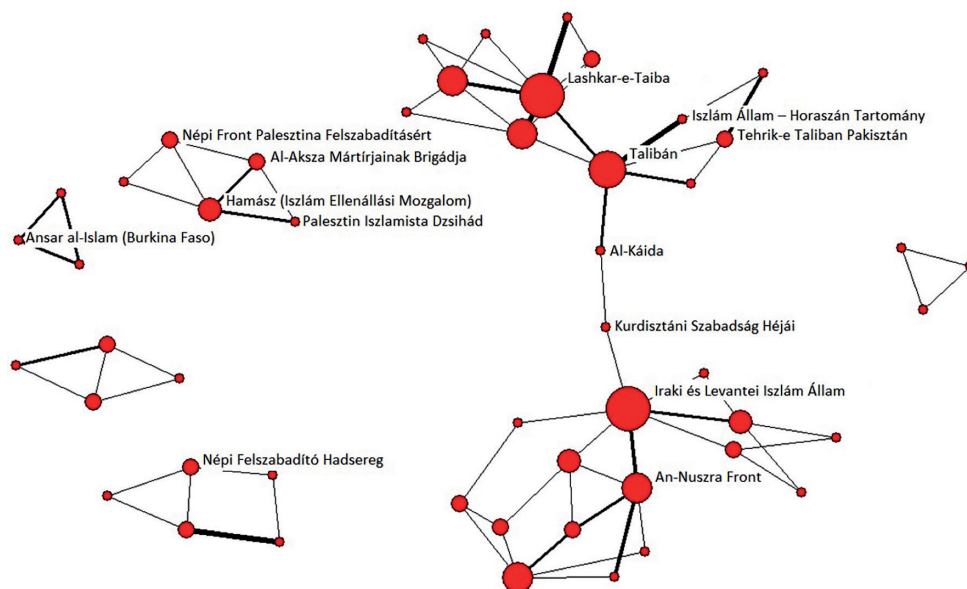
A tanulmány harmadik részében – tekintettel az írásmű eredeti céljára, illetve a terjedelmi és tartalmi keretekre – olyan eseteket mutatunk be vázlatosan, amelyek bizonyos tekintetben illusztrálhatják a hálózati aszimmetria konfliktusokban előforduló lehetséges megjelenési formáit. Ebben a tekintetben tehát részletesen kidolgozott esettanulmányok helyett mindössze arra vállalkozunk, hogy empirikus példákon keresztül szemléltessük a tanulmány központi elemét. A példák kiválasztása során olyanokat kerestünk, amelyek egyrészt relevánsnak tekinthetők az új évezred jellemzőinek tekinthető fenyegetései szempontjából, másrészt pedig tartalmilag is összekapcsolhatók a kutatómunkánk keretében fókuszba állított konfliktusformákkal, illetve hadviselési módokkal. Előbbiek fényében választásunk – mindenekelőtt az aszimmetrikus hadviseléshez kapcsolódóan – a nemzetközi terrorizmus kooperatív műveleteire, valamint az államok által támogatott kibernézetekre esett. A transznacionális szerveződési formákat is felvonultató terrorista támadások vonatkozásában azon akciókat vontuk be az elemzésbe, amelyek esetében legalább két – legfeljebb három – terrorista szervezet egymással együttműködésben hajtotta végre a támadást.¹⁹ Azaz ezen kooperatív terrorista műveletek a korábban bemutatott aszimmetrizáció megnyilvánulásainak tekinthetők, amelynek során néhány szereplő szövetkezik, illetve koalíciót alkot egy harmadik fél – közös ellenség – ellen irányuló művelet kivitelezéséhez. A terrorista támadások ezen sajátos kooperatív, együttműködésen alapuló formájából felépülő hálózati gráf áttekinthetőbbé tétele érdekében három lépésben eltávolítottuk azon szereplőket, amelyek csak egy másik nódussal voltak kapcsolatban, s ezzel párhuzamosan két köztes lépésben az izolált hálózati szereplők is kikerültek a hálózathoz. Az ily módon kialakuló hálózati struktúra tehát a kooperatív támadásokban részt vevő terrorista szervezetek olyan gráfját tükrözi vissza, amely a jellemzően lényegesebb szereplőket tartalmazza, s eltekint az alaphálózatban kevésbé meghatározó, illetve marginális szereplőktől (4. ábra).

A hálózat több szempontból is érdekes formai jegyeket és tartalmi mintázatokat tesz láthatóvá, jelen munka keretében azonban utóbbi vonatkozást csak érintőlegesen, a hálózati aszimmetria koncepcionális kapcsolódásai és formai jellemzőinek szempontjából érintjük. A gráf jellemzése során egyrészt feltűnik, hogy a hálózat nem összekötött – az együttműködésben végrehajtott terrorista műveletek kooperációs hálója néhány kisebb-nagyobb csoportosulásból épül fel. Tartalmilag érdemes rámutatni, hogy ezen hálózati alcsoportok jellemzően regionális metszetben értelmezhetők, azaz – nyilvánvalóan nem meglepő módon – az egymással együttműködő szervezetek döntően területileg közel eső szereplőket jelentenek, ami visszavezethető

¹⁹ Az itt elemzett adatok forrása az 1970 és 2020 közötti időszakot lefedő Global Terrorism Database nyilvántartásának 10%-os véletlen mintája, amely az elemzett szempontok tekintetében reprezentatív a teljes adatbázisra.

a szituáció jellegére, a működési területre, s a közös ellenség, illetve a műveleti célpont elhelyezkedésére.

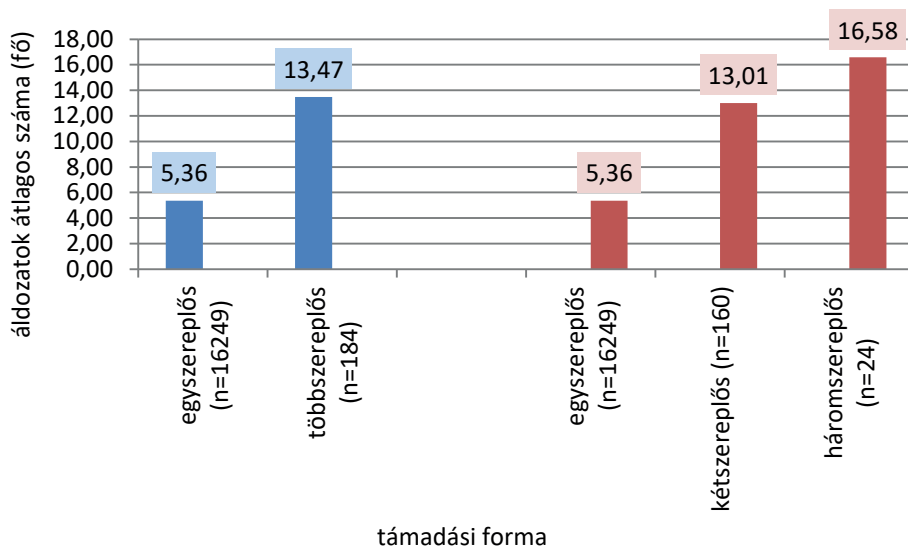
Jól kirajzolódik például egy közel-keleti, Izraelhez kötődő – illetve az ellen megszerveződő – alcsoport a Hamász és a Palesztin Iszlám Dzsihád csoportokkal, de megtalálható egy kis méretű, afrikai teljes hálózat vagy egy Kolumbiához köthető csoportosulás. Jellemzően ezen régiós metszetben integrálódó alhálózatok formai értelemben a koncepcionális részben felvázolt struktúrák közül talán a teljes hálózat-topológiával ragadhatók tehát meg leginkább, amennyiben az érintett terrorista szervezetek között, ha nem is teljes mértékben, de szinte mindenkire kiterjedő kötések jelennek meg. A vizsgált hálózat azonban az előbbi topológia mellett további elrendezési formákat is illusztrál – mindenekelőtt itt érdemes említeni az Iszlám Állam és a Talibán közötti kapcsolatot teremtő láncjellegű hálózati részt, amelynek egyik szeme maga az al-Káida, amely jelentős – összekötő, áthidaló, a gyengekapcsoltságra emlékeztető (lásd korábban) – szerepet játszik két kiterjedt és meglehetősen strukturált mintázattal jellemezhető, egyébként izolált hálózati csoportosulás között. Utóbbiak szerkezetében pedig – ha nem is a tiszta típus esetében látható formában – felismerhető bizonyos mértékig a központosított vagy hub jellegű elrendezés – jellemző példaként a Lashkar-e-Taiba, illetve az előbbieken kiemelt szereplők tekinthetők.

4. ábra: Az együttműködésben végrehajtott terrorista támadások hálózati gráfja
Forrás: a szerző szerkesztése GTD-adatok alapján

A fenti illusztratív esetbemutatásban tehát a hálózati aszimmetria korábban ismertett formális jegyei – részlegesen legalábbis – kimutathatók, kutatómunkánk keretében azonban ez csak az egyik fontos lépés, amennyiben – ahogyan azt a tanulmány operacionális keretekről szóló részében kifejtettük – azzal is foglalkozni kívánunk,

hogyan a hálózati aszimmetriának lehet-e valamilyen szerepe az érintett cselekvők viselkedésének jellemzői szempontjából. A probléma ezen részének illusztrálására egy egyszerű összevetést végeztünk el. Összehasonlítottuk a támadások eredmény-mutatóit, s a statisztikai összevetések tanúságai alapján bár a támadások sikerességi arányaiban mindössze mérsékelt – s nem is szignifikáns ($p = 0,671$) – növekmény (87,9% és 88,8%) mutatható ki a kooperatív támadások esetében, a hálózati aszimmetria ezen csomóponti formájának alkalmazásával megszervezett és sikeresen megvalósított terrorista támadásokban elhunyt és megsérült áldozatok összesített számának átlagaiban (5. ábra) azonban markáns különbség mutatható ki ($p = 0,000$).

5. ábra: A kooperatív terrorista támadások kimeneti indikátorai

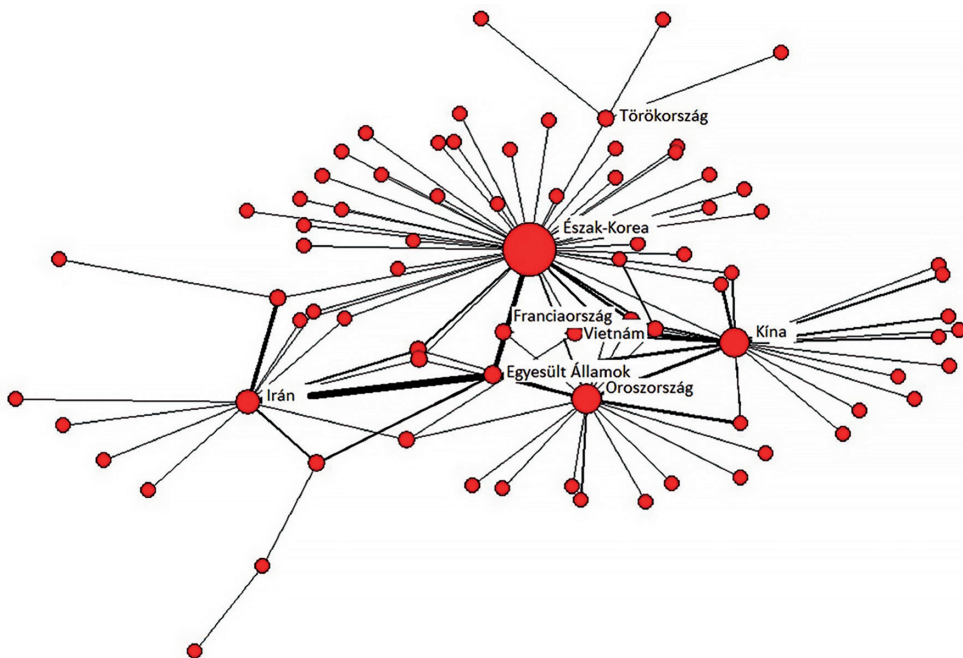
Forrás: a szerző szerkesztése

Ezen mintázat az együttműködő felek számát figyelembe vevő összevetésben ugyan-csak kirajzolódik, ami arra utal, hogy a hálózati aszimmetria ezen formájának esetében az érintett aktorok eredményessége szempontjából korántsem közömbös tehát a támadások megszervezésének mikéntje.

A tanulmány másik gyakorlati példaként szerepeltetett elemzés az előbbihez képest talán egyhangúbbnak tekinthető, amennyiben az államok által támogatott kiberműveletek hálózatát²⁰ a koncepcionális keretek során felvázolt hálózati topológiák közül alapvetően a csillag vagy hub elrendezés látszik uralni (6. ábra). A kibertámadások hálózatában ugyanis jelentős – a skálafüggetlenség mintázatára utaló (lásd korábban) – egyensúlytalanságok mutathatók ki, amennyiben lényegében néhány szereplő dominálja a gráfot – mindenekelőtt ezek között lehet megemlíteni Észak-Koreát, Kínát és Oroszországot, valamint Iránt, amelyek mind-mind egy-egy lokálisan központi szereplőként tűnnek fel a teljes hálózatnak lényegében a középpontjában

²⁰ Az itt elemzett adatok forrásaként a Cyber Operations Tracker 2020-as évre vonatkozó tételeit használtuk fel.

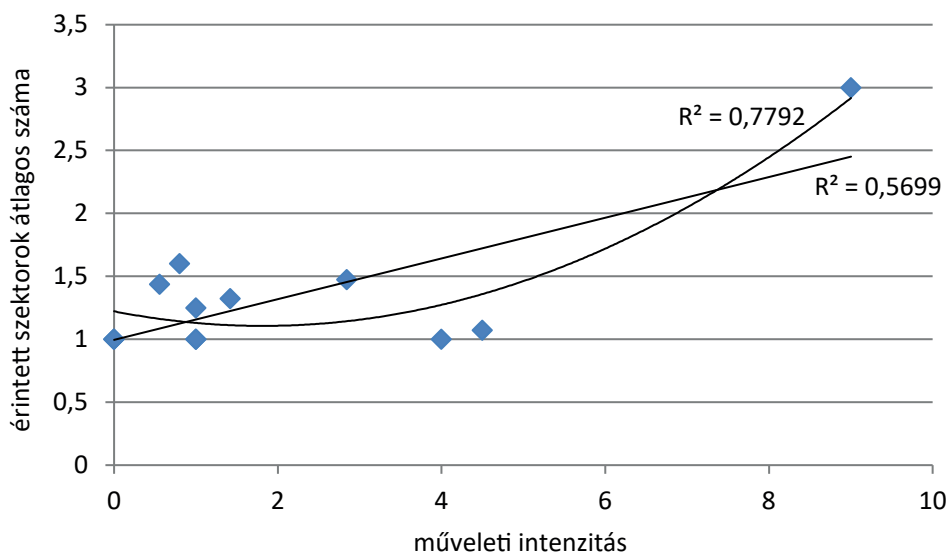
található USA, Franciaország, Vietnám országok körül. A legmeghatározóbb kapcsolati számmal rendelkező Észak-Korea tekinthető talán a legkézenfekvőbb példának ebben a tekintetben, hiszen egy jelentős aktivitású hálózati szereplő – jellemzően az általa támadott országokból felépülő – köré szerveződő alhálózat középpontjaként jelenik meg. Szemléletes ugyanebből a szempontból Kína és Irán is, amelyek a gráf ellentétes peremén alkotnak kisebb gócpontokat. Elhelyezkedésük egyben arra is utal, hogy a műveleteik által egyaránt érintett országok köre kevésbé van átfedésben. A hálózat szerkezetét ugyanis alapvetően ezen meghatározó szereplők jellemzően csillagszerűen felépülő alhálózatai, valamint ezen hálózati csoportosulások közötti átfedések formálják. Utóbbi tekintetben azonban éppenséggel kiemelt jelentősége van ezen átfedéseknek, mivel rajtuk keresztül alakul ki a hálózat integráltsága, azaz hogy bármely szereplőtől el lehet jutni bármely másik szereplőhöz. Mindazonáltal hangsúlyozni szükséges, hogy ezen hálózatban is kimutatható az aszimmetria, ami nem csupán a fokszámeloszlás terén, hanem más aspektusban is megjelenhet.

6. ábra: Az államok által támogatott kiberműveletek hálózati gráfja
Forrás: a szerző szerkesztése

Jóllehet az államilag támogatott kiberműveletek hálózata mindössze töredékes alapvető információkkal jellemezhető, ezért meglehetősen nehéz olyan dimenziókat találni, amelyek mentén az előbbi esetbemutatáshoz hasonló összevetés végezhető el, a támadások által érintett szektorok szerinti összetétel mégis egy ilyen lehetséges aspektusként jelölhető meg. Az itt vizsgált kibertámadásokról – részlegesen legalábbis – beazonosítható, hogy a megtámadott ország vagy országok társadalmi

életében mely területeket célozták. Bizonyos támadások esetében azonban a különféle érintett – gazdasági, politikai, civil, katonai – szegmensek közül az esetek egy részében egyszerre több is megjelenik, azaz a kiberműveletek egymás mellett több szegmensét is támadhatták a célkeresztbe került államnak. Amennyiben a támadások ezen jellemzőjét összevetjük az országok műveleti intenzitásával – azzal a mutatóval, amely az egy kiberműveletre jutó megtámadott célpontországok átlagos számát mutatja –, pozitív irányú összefüggés mintázata tárható fel (7. ábra).

7. ábra: A kiberműveletek komplexitása és aszimmetrikus jellege
Forrás: a szerző szerkesztése

Ennek fényében – legalábbis tendenciájában – megállapítható, hogy azon országok, amelyek magasabb műveleti intenzitással jellemezhetők, egyben jellemzően összetettebb, egyszerre több szektort is érintő támadásokat is hajtanak végre. S mivel utóbbi a hálózati aszimmetriának újfent egy sajátos megjelenési formájaként is értelmezhető – fentebb multiplex jellegként nevesítve –, olybá tűnik, hogy a hálózati aszimmetria ezen megjelenési módja sem bizonyul közömbösnek a támadások összetétele szempontjából. A mintázat arra utal, hogy a komplexebb műveleti jelleg a magasabb intenzitással összekapcsolódva jelentős különbségek kialakulásához járul hozzá a hálózati szereplők – jelen esetben állami szereplők – vonatkozásában.

Összefoglalás, értékelés, kitekintés

A tanulmányban kutatómunkánk egyik meghatározó aspektusának, a hálózat kutatási szemléletmódnak az alkalmazhatóságát jártuk körül több oldalról. Konceptcionális tekintetben említést tettünk a hadviselésre vonatkozóan hálózati terminusok szempontjából relevánsnak tekinthető megközelítésmódok közül a *hálózatközpontú hadviselésről*, s bővebben bemutattuk az úgynevezett *hálóháború* elméletének főbb jellegzetességeit és fontosabb terminusait. Ezen konceptcionális keretek fényében – részben azon alapján, részben azokon túlmutatva – fejtettük ki a kutatómunkánk operacionális keretként kidolgozott és bevezetett *hálózati aszimmetria* kérdskörét, amelynek – bizonyos mértékig – analitikus hátterére is kitértünk, és lehetséges formáit, illetve kombinációit is megkülönböztettük. Fentiekén túl a tanulmányban empirikus adalékokkal is illusztráltuk két alapvető lehetséges megjelenési formáját a hálózati aszimmetria általunk alkalmazott megközelítésmódjának. Utóbbiak során rámutattunk, hogy az *együttműködésben végrehajtott terrorista támadások* formája a hálózati aszimmetria csomóponti vagy nódusalapú típusának tekinthető, s az ilyen módon megszervezett műveletek a konceptcionális keretek során felvázolt hálózati topológiákkal közelíthetők. Emellett kutatómunkánk szempontjából érdemi további tanulságként jelölhető meg, hogy a hálózati aszimmetria előbbi formája tartalmilag is érvényesnek bizonyult, amennyiben az elemzés eredményei alapján a többszereplős támadásokra magasabb műveleti hatásossággal jellemző. Azaz a hálózati aszimmetria kialakításának, a támadás kooperatív formában való megszervezésének és lebonyolításainak többlet erőforrásköltsége bizonyos tekintetben kifizetődni látszik, így a hálózati aszimmetria kialakítására való törekvés egyfajta megtérülő befektetés az érintett felek számára. A csomóponti aszimmetria kapcsán bemutatott összefüggéshez hasonlóan az államok által támogatott kiberműveletek hálózatának vizsgálata is arra utal, hogy az összetettebb formában – jelen esetben több szektor érintésével – megvalósított, komplex támadások jelentősebb műveleti intenzitással járnak együtt, ami a hálózati aszimmetria többdimenziós, multiplex jellegének kérdsköréhez is adalékokkal szolgál. Összességében tehát a kidolgozás, illetve bevezetés tárgyát képező operacionális megközelítésmód meglátásunk szerint továbbgondolásra, finomításra és alkalmazásra érdemesnek bizonyulhat, amihez kapcsolódóan az alábbi lehetséges további kutatási irányokat jelölhetjük meg. Egyrészt konceptcionálisan fontos lehet további elméletek feldolgozása és esetlegesen beépítése a szempontrendszerünkbe – mindenképp a hatásalapú hadviselés, a multitérműveletek koncepciója és a proxyhadviselés közelítésmódjai jelölhetők itt meg. Másrészt – részben előbbieik fényében – további finomítása, esetlegesen részletesebb kidolgozása szükséges az operacionális keretnek, aminek egyik meghatározó eleme a hálózat kutatási fogalomrendszer kellően fókuszált, ugyanakkor részletes megismerése és feldolgozása lehet. Továbbá rendkívül konstruktívnak értékelhetjük az empirikus esettanulmányok szerepét a megközelítésmód gyakorlati alkalmazhatóságának és érvényességének megközelítése szempontjából, így törekednünk érdemes minél több kisebb, jellemzően szakmai konferenciákon bemutatható elemzés elkészítésére, amelyek egyben a szélesebb szakmai közönség kritikáin, szakmai visszacsatolásain keresztül ugyancsak segíthetik vizsgálatainkat.

Kutatómunkánkat és a jelen tanulmányban rögzített megközelítésmód további kidolgozását tehát a fentiek alapján látjuk érdemesnek folytatni.

Felhasznált irodalom

- ARQUILLA, John – RONFELDT, David (2001): *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*. Santa Monica, CA – Arlington, VA – Pittsburgh, PA: RAND.
- BALOGH Péter (2021): Aszimmetrikus fenyegetések az új évezredben: a terrorista és a gerillaműveletek összehasonlító elemzése. *Felderítő Szemle*, 20(2), 183–208. Online: www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2021-2.pdf
- BALOGH, Péter (2022): Complex Challenge of Complex Societies: Hybrid Threats of the New Millennium. *Hungarian Defence Review*, 150(1–2), 120–133. Online: <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/index.php/honvszemle/article/view/922>
- BALOGH Péter (2023): Aszimmetrikus fenyegetések és a hibrid hadviselés jelenkori sajátosságai és hálózatai. In KRAJNC Zoltán (szerk.): *A hadtudomány aktuális kérdései 2021*. Budapest: Ludovika, 17–36. Online: <https://bit.ly/4hG7y6j>
- BARABÁSI Albert-László (2019): *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest: Libri.
- CSERMELY Péter (2005): *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Budapest: Vince.
- SIMMEL, Georg (2001): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Novissima.
- SZÁNTÓ Zoltán (2006): Egy kettős évforduló kapcsán: A strukturális kiegyensúlyozottság elméletének újrafelfedezése. *Szociológiai Szemle*, 3, 126–135. Online: www.researchgate.net/publication/279637531_Egy_kettos_evfordulo_kapcsan_A_strukturalis_kiegyensulyozottsag_elmeletenek_ujrafelfedezese
- SZENDY István (2017): A hadviselés, mint tudományelméleti és tudomány-rendszertani kategória. *Hadtudomány*, 27(3–4), 106–129. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2017.27.3-4.106>
- SZTERNÁK György (2008): Gondolatok a hatásalapú- és a hálózatközpontú katonai műveletekről. *Hadtudományi Szemle*, 1(3), 1–7. Online: <https://bit.ly/3CAKpDw>

Fercsák Balázs¹

Vallási polgárháború Szudánban

Religious Civil War in Sudan

Absztrakt

Az 1956-ban megalakult Szudáni Köztársaság a függetlenné válását követően két brutális polgárháborút is megélt. Az ország északi, muszlim arabok lakta és a déli, többnyire keresztény és animista vallásúakat magában foglaló területei közötti feszültségek az angol–egyiptomi közös uralom és gyarmati fennhatóság megszűnését követően, szinte rögtön a felszínre törtek. Közel fél évszázad, rengeteg áldozat és két békeegyezmény kellett ahhoz, hogy Dél-Szudán végül elszakadva az anyaországtól, 2011-ben független állammá váljon. Jelen tanulmány a fegyveres erőszakhoz vezető folyamatokat, azok vallási aspektusait és a polgárháborúk tekintetében lényeges, egyéb körülményeket foglalja össze.

Kulcsszavak: Szudán, polgárháború, vallás, iszlamizáció

Abstract

The Republic of Sudan, established in 1956, has experienced two brutal civil wars since its independence. Tensions between the Muslim-Arab north and the predominantly Christian and animist south of the country erupted almost immediately after the end of Anglo-Egyptian joint rule and colonial rule. It took nearly half a century, countless sacrifices, and two peace treaties for South Sudan to finally break away from the mother country and become an independent state in 2011. This study summarises the processes leading to armed violence, their religious aspects, and other circumstances relevant to civil wars.

Keywords: Sudan, civil war, islamisation, arabisation

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

Bevezetés

Az úgynevezett kondomíniumi szerződés² értelmében 1899-ben Szudán mintegy fél évszázados időtartamra angol–egyiptomi közös uralom alá került, ami a gyakorlatban angol gyarmati fennhatóságot jelentett. 1951-ben az egyiptomi parlament a kondomíniumi szerződést hatályon kívül helyezte, s a Nagy-Britanniával kötött új megállapodás értelmében egy hároméves átmeneti időszak leteltét követően az ország jövőbeni helyzetéről a szudáni parlamentnek kellett döntenie. Az északkelet-afrikai ország 1955-ben független állammá vált,³ majd 1956. január 1-jén kikiáltották a Szudáni Köztársaság megalakulását. Az ország két polgárháborúja folyamán az északi rezsimiek harcoltak több déli szövetség ellen, az észak megpróbálta kiterjeszteni vallását és nyelvét délre, ahol elutasították ezeket az erőfeszítéseket. Mindez egymás ellen uszította Észak-Szudán többségében arab és muszlim népességét a dél fekete-afrikai és nem muszlim populációjával.⁴ Bár a két polgárháború során a vallási hovatartozás a nemzeti identitás alapvető jelzőjeként szolgált, egyik konfliktus sem értelmezhető kizárólagosan vallási konfliktusként.⁵ A valláson kívül más fontos körülmények⁶ is szerepet játszottak a polgárháborúkban, a Szudán északi és déli része között fennálló vallási ellentét, valamint az északi kormányzatok erőszakos iszlamizációs törekvései azonban Dél-Szudán 2011-ben történt függetlenné válásáig mindvégig nyomon követhetők.

Szudán két polgárháborúja

Az ország első polgárháborújára 1955 és 1972 között került sor, a harcok a domináns arab-muszlim észak és a keresztény, valamint a hagyományos, bennszülött vallású déli fegyveres csoportok között (illetve esetükben sokszor egymás ellen is) zajlottak. Az elsődleges cél – nem mellesleg az erőszakos arabizálás és iszlamizáció előtérbe kerülése miatt is – a déliek önrendelkezésének kivívása volt az északi muszlimok fennhatósága alól. A déliek az Anyanya Nemzeti Fegyveres Erőkhöz (Anyanya National Armed Forces) tömörülve harcoltak a polgárháború során az északi kormányzatokkal szemben. 1969 májusában a szudáni hadsereg tisztikarának egy része Dzsafer Muhammad Nimeri ezredes vezetésével, vértelen puccsal megdöntötte az 1964 óta hatalmon lévő demokratikus kormányt. Nimeri eleinte katonai erő alkalmazásával akarta rendezni a déli kérdést, azonban később tárgyalásokat kezdeményezett a lázadó csoportokkal. 1972-ben megszületett az Addisz-Abeba-egyezmény, ami véget vetett

² Az 1899. január 19-ei kondomíniumi megállapodás angol–egyiptomi közös kormányzati igazgatást jelentett Szudán felett, amelyben az egyiptomi részvétel csupán jelképes volt. WARBURG 1970: 163.

³ Az ország lakóinak több mint kétharmada Szudán északi és középső részén élő arabokból és núbiai feketékből állt, míg a déli területeken főleg (sok nagy törzsből álló) szudáni és nilusi fekete-afrikai népcsoportok éltek, a népesség túlnyomó része szunnita muszlim vallású volt. Szudán déli részén ugyanakkor továbbra is a törzsiség dominált, ahol elsősorban a bennszülött vallások és a kereszténység követői éltek. A modern korban az iszlám Szudán fő vallása, bár a kopt kereszténység, a római katolicizmus, a protestantizmus és az evangélikus kereszténység is gyakorolható az országban (több keresztény ünnep, köztük a karácsony és a húsvét is nemzeti ünnep). CARNEY–YATES 2018: 9.

⁴ TOFT et al. 2011: 161.

⁵ PATTERSON 2013: 4.

⁶ Lásd ALI–MATTHEWS 1999; BAARSEN 2000; ROTBERG 2003; ROGIER 2005; HERR 2010; TOFT et al. 2011; OTTAWAY – EL-SADANY 2012; PATTERSON 2013; NASONG'O 2015; STAPLETON 2018.

Szudán első polgárháborújának. A polgárháború időtartama alatt a vallási feszültségek folyamatosan jelen voltak, a muszlim-arab északiak, akik már az 1956-ban megalakult új kormányban is túlsúlyban voltak, felsőbbrendűnek tekintették magukat a keresztény-tradicionalista és fekete déliekhez képest.⁷ Az Addisz-Abeba-egyezmény alapján Dél-Szudán autonóm státuszt kapott, az Anyanya felhagyott a fegyveres küzdelemmel, a lázadók nagy részét integrálták a szudáni hadseregbe. Az egyezmény azonban (valójában) sem a déliek autonómiával kapcsolatos aggodalmait, sem a vallási feszültségeket nem kezelte.⁸ A megállapodás csak átmeneti haladékot kínált, s az észak továbbra is „gúnyosan” viselkedett. A muszlim fundamentalizmus tovább erősödött, és a Muszlim Testvérek gyökeret vert a katonaságban, a közszolgálatban és az iskolákban egyaránt.⁹

1983. június elején Nimeri a közvetlen kormányzás mellett döntött a déli területek vonatkozásában, kijelentette, hogy az arab az egyetlen hivatalos nyelv Szudánban, és megszüntette a hadsereg területi alapú integrációját.¹⁰ Ugyanezen év szeptemberében az egész országra kiterjedően, beleértve a dél-szudáni autonóm területeket is, bevezették az iszlám jogrendszeren alapuló törvénykezést. Nimeri kijelentése, miszerint Szudánt ezentúl a sária fogja uralni, ellenérzést és félelmet keltett a nagyszámú nem muszlim lakosságban, különösen a déli országrészekben.¹¹ A sária bevezetése, valamint Dél-Szudán tartományokra osztása felkelésekhez s egyben az ország második polgárháborújához vezetett. John Garang irányítása mellett megalakult a Szudáni Népi Felszabadítási Mozgalom/Hadsereg (The Sudanese People's Liberation Movement/Army, SPLM/A), amely a déli harcoscsoportokat magában foglalva küzdött a szudáni reguláris hadsereg ellen (illetve eltérő etnikai összetétele¹² miatt sokszor egymással is) a polgárháború során. 1988 végére mintegy 3 millió ember menekült északra, 300 ezer szudáni menekült éhezett Etiópiában, és több mint 250 ezer meghalt délen¹³ a fegyveres konfliktus következtében (Nimerit 1985-ben vértelen puccsal eltávolították a hatalomból). 1989-ben Omár Haszan Ahmed el-Besír dandártábornok a Nemzeti Iszlám Fronttal (National Islamic Front) a háta mögött katonai puccsot hajtott végre az országban. A katonai vezetők és az iszlamista szélsőségesek szövetségének¹⁴ időtartama alatt az 1990-es években a vallási elnyomás még inkább fokozódott. 2002 januárjában az Egyesült Államok közvetítése révén tűzszüneti megállapodás jött létre a Besír-rezim és az SPLM/A között. A békefolyamat 2003-ban indult el, 2005-ben pedig megalakult a dél-szudáni kormány, amelynek elnöke John Garang lett, aki egyidejűleg Szudán nemzeti alelnökévé is vált.¹⁵ Az átfogó békemegállapodás (*comprehensive peace agreement*, CPA) értelmében a polgárháború lezárása utáni hatéves átmeneti időszakot követően népszavazásnak kellett döntenie Dél-Szudán függetlenségéről, amelynek eredményeképpen 2011. július 9-én az ország független

⁷ STAPLETON 2018: 92.

⁸ PATTERSON 2013: 5–7.

⁹ BOULDEN 2013: 309.

¹⁰ STAPLETON 2018: 94.

¹¹ OTTAWAY – EL-SADANY 2012: 5.

¹² Egyes felmérések szerint Szudánban több mint 500 különböző etnikai csoport található. BAARSEN 2000: 17.

¹³ STAPLETON 2018: 95.

¹⁴ OTTAWAY – EL-SADANY 2012: 6.

¹⁵ STAPLETON 2018: 96.

állammá vált. A második konfliktus 22 éve alatt körülbelül 2,2 millió civil halt meg, és 4 millió ember vált hontalanná,¹⁶ az észak–dél közötti vallási feszültségek a korábbiaknál is markánsabban jelentkeztek.

Összességében a két polgárháború során az északi, muszlim elit folyamatosan arra törekedett, hogy uralma alá hajtja a rebellis déli területeket, rájuk erőltetve az iszlámot, illetve az arab nyelvet. Szudán első polgárháborújában a déliek fő célja az önrendelkezés, a muszlim északról való függetlenség kivívása volt, a vallási ellentétek pedig fokozták a feszültségeket észak és dél között. Az ország második polgárháborújában a vallási elnyomás meghatározó tényezőként jelentkezett. Az 1983 őszén Nimeri által bevezetett úgynevezett szeptemberi törvények jelentős hatással voltak az erőszak fokozódására, a fegyveres harcok további eszkalációjára. Szudán második polgárháborújának egyik fő oka volt az iszlám rezsim sária törvénykezésének kíméletlen verziója és az ellenállás, amit ez kiváltott a nem muszlim kisebbségek között délen, beleértve a keresztényeket és animistákat is.¹⁷ Az északi elit fundamentalista iszlámhoz igazítása és a kormány által egész Szudánra – még ahol nem muszlim populáció élt, ott is – bevezetett sária a szudáni politika középpontjába tolta a vallást, és segített kiobbantani egy másik polgárháborút észak és dél között.¹⁸

Vallási ellentétek

Szudánt vallási szempontból, nyelvileg és kulturálisan is régóta a megosztottság jellemezte (a kereszténység már a 6. században jelen volt, az iszlám a 7. században terjedt el). A függetlenség közeledtével aztán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az új köztársaságban a déli területek lakóit alárendelt helyzet fenyegeti az északi muszlimokkal szemben. Az Umma Párt és a Nemzeti Unionista Párt északi politikusai azzal érveltek, hogy Szudán egy iszlám ország, és egy sárián alapuló iszlám parlamentáris köztársaság kialakítását szorgalmazták.¹⁹ 1956 szeptemberében megkezdődött Szudán végleges alkotmánytervezetének előkészítése; a vallási vezetők, többek között al-Mahdi és al-Mirghani, a Muszlim Testvérekhez²⁰ csatlakozva – előre vetítve Szudán öt éven belüli teljes iszlamizációját – egy iszlám parlamentáris köztársaság létrehozását szorgalmazták, ahol a jogrendszer legfőbb forrása a sária, a hivatalos nyelv az arab, és az iszlám mint vallás egyesítette volna a nemzetet. Az iszlamizáció elleni déli tiltakozásokat elutasították, azonban tekintettel az 1958-ban Ibrahim Abbúd tábornok által végrehajtott katonai puccsra, az alkotmánytervezet nem lépett hatályba.²¹ A vallási feszültségek Szudánban a katonai hatalomátvételt követően sem mérséklődtek, Abbúd továbbra is prioritásként kezelte az iszlám törvények és az arab nyelv elterjesztését délen, miközben az észak megtartotta az állam összes kulcsfontosságú funkciójának

¹⁶ PATTERSON 2013: 6.

¹⁷ TOFT et al. 2011: 44.

¹⁸ TOFT et al. 2011: 161–162.

¹⁹ PATTERSON 2013: 5.

²⁰ A modern iszlamizmus első szervezete az 1928-ban Egyiptomban megalakult Muszlim Testvérek. „Az éledező és erősödő regionális, illetve lokális nacionalizmusokkal szemben a Testvérek alternatívát kínáltak, mégpedig az iszlámot, s annak is elsősorban a politikai dimenzióját.” ROSTOVÁNYI 2020: 45.

²¹ OTTO 2010: 188.

ellenőrzését.²² A rezsim 1960-ban komolyan belekezdett az oktatás és a közigazgatás erőszakos arabizációjába az ország déli részein, előtérbe helyezte az iszlamizációt, és korlátozta a keresztény templomok és iskolák működését, olyan feltételeket teremtve, amelyek mellett a kompromisszum lehetetlenné vált. 1961 februárjában pedig a déli területeken felcserélte a heti pihenőnapot a muszlim vallási napra (vasárnapról péntekre), aminek következtében a déliek onnantól kezdve az addigi törekvéseik helyett már független államot követeltek (e követelés révén az Abbúd-rezsim déli elnyomása még erőszakosabbá vált).²³

Abbúd bukása után (Szudán politikai berendezkedésének második demokratikus szakaszában) a déliek önrendelkezési igénye és népszavazás kiírása a muszlim északkal való jövőbeni kapcsolatukról továbbra is süket fülekre talált még a mérsékelt északi pártok esetében is. 1969-ben az alkotmányozó bizottság elkészített egy „végleges” alkotmánytervezetet, amelynek 1. cikke az országot az iszlám védelme alatt álló demokratikus szocialista köztársaságként határozta meg. A tervezet 3. cikke – Szudán vallási pluralitásának teljes elismerése hiányában – előírta, hogy az államvallás az iszlám, a törvénykezés fő forrása a sária, s az elnökség kizárólag muszlimokból állhat, másodosztályú állampolgárokká alacsonyítva le a délieket. Küszöbön állt egy elnöki köztársaság létrehozása iszlamista alkotmánnyal, a tervezet azonban ezúttal sem lépett életbe, tekintettel a Nimeri által 1969-ben végrehajtott katonai puccsra.²⁴ Szudán végleges alkotmányát ezt követően, 1973-ban hirdették ki: a vallási (felekezeti) pártok és a Muszlim Testvérek távolléte tette lehetővé a kereszténység és az összes többi déli vallás hivatalos elismerését. Az alkotmány 9. cikke kimondta továbbá, hogy a törvényhozás legfőbb forrása az iszlám jog és a szokásjog, amelyet mind az északiak, mind pedig a déliek eltérő módon²⁵ értelmeztek.²⁶ A vallási ellentétek azonban sem az új alkotmány, sem az első polgárháborút lezáró Addisz-Abeba-egyezmény ellenére²⁷ nem rendeződtek. A Nimeri-kormány Muszlim Testvérekhez tartozó politikusai nem voltak hajlandók támogatni a békemegállapodást, és Dél-Szudánt vallási határzónának tekintették, ahonnan az iszlám hódításnak el kell indulnia Afrika szarva irányába.²⁸ Sőt, Nimeri egyre inkább az iszlám utat pártolta, s az 1970-es években, Szudánban új, iszlám intézmények és rendezvények jöttek létre, mint például az Afrikai Iszlám Központ (African Islamic Center) vagy a Szent Korán Fesztivál (Festival of the Holy Qur'an).²⁹ Az évtized végére újra előtérbe kerültek a régi iszlamista politikusok, mint Haszan al-Turábi,³⁰ a Muszlim Testvérek vezetője, az Addisz-Abeba-egyezményt pedig

²² BOULDEN 2013: 309.

²³ NASONG'O 2015: 28–29.

²⁴ OTTO 2010: 188–189.

²⁵ Míg a nem muszlimok és a nem vallásos emberek a két jogforrásra egyenértékűként tekintettek, a muszlim vezetés később (1983-ban) többek között a 9. cikkelyre is hivatkozott, hogy igazolja a sária bevezetését. OTTO 2010: 190.

²⁶ OTTO 2010: 190.

²⁷ Az északi vallási pártok (Demokratikus Unionista Párt, Umma Párt, Muszlim Testvérek) nem érezték magukat kötve egy katonai diktátor által az akaratok ellenére aláírt megállapodáshoz, és helytelenítették annak legtöbb rendelkezését, amelyekre úgy tekintettek, hogy elősegítik a déli szeparatizmust, és akadályai az iszlám állam kikiáltásának. ROGIER 2005: 15.

²⁸ BAARSEN 2000: 22.

²⁹ OTTO 2010: 191.

³⁰ Haszan Abdulláh al-Turábi (1932–2016) szudáni iszlamista politikus, a múlt század hatvanas éveitől a Muszlim Testvérek szudáni szárnyának a vezetője. ROSTOVÁNYI 2020: 99.

sorozatosan megsértették. Az 1980-as évek elejére a szélsőséges iszlamisták nyomására ismételten megindult az iszlamizáció és arabizáció a déli területeken. 1983-ban a Nimeri-kormány az iszlám irányt követő politikát jelentett be, amelynek keretében politikai és jogi reformokba kezdett. Az akkor már igazságügy-miniszter al-Turabi vezetésével működő bizottság megkezdte a szudáni jogszabályok felülvizsgálatát, hogy azt összhangba hozza az iszlám törvénykezéssel.³¹ Ennek eredményeképpen 1983 szeptemberében megszülettek az iszlamista törvények, amelyek elnöki rendelet formájában Szudán egész területére bevezették a sáriát, beleértve a déli autonóm részeket is. Gyorsan életbe lépett a bódító italok, a szerencsejátékok tilalma, s a szeptemberi törvények³² másodrangú állampolgárokká alacsonyították le a nem muszlimokat, és vallási büntetéseket helyeztek kilátásba számukra.³³ Nimeri intézkedései elégedetlenséget váltottak ki szerte az országban, beleértve az észak-szudáni városokat is, sztrájkokra és zavargásokra került sor, illetve katalizátorként hatottak az addigra már kitört felkelések további folytatását illetően is. Délen demonstrálók tiltakoztak a másodrangú státusz ellen, és a Szudáni Egyházak Tanácsa is elutasította az elnöki rendeleteket. Északon a világi pártok széles körű összefogása vádolta az új törvényeket azzal, hogy azok eltorzítják az igaz iszlámot, nőellenes, elnyomó és romboló hatásuk van az ország egységesítése tekintetében.³⁴ Az SPLM/A az iszlám törvények visszavonását és Nimeri távozását követelve csatlakozott a harcokhoz. A sária törvénykezés bevezetése több szempontból, közvetlenül is hozzájárult az északi és déli területek közötti (vallási) megosztottsághoz:

- megnövekedett a keresztény hitre áttérők száma, mivel a déliek (és mások is) így próbálták elkerülni az iszlám törvények általi büntetéseket;
- egyre több déli fiatallt terelt az SPLM soraiba;
- a növekvő társadalmi feszültségek kikövezték az utat el-Besír tábornok és a keményvonalas iszlamisták számára, hogy a későbbiekben puccsal megszerezzék a hatalmat.³⁵

A Nimeri bukását (1985) követő hároméves polgári kormányzás időszakát kihasználva az országban számos párt alakult, köztük az al-Turabi által alapított szélsőséges Nemzeti Iszlám Front (NIF).³⁶ El-Besír 1989-es hatalomátvételét követően ez a politikai erő jelentős mértékben hozzájárult az iszlamizáció és arabizáció újraindításához az ország déli részén, s a vallási feszültségek még inkább kiéleződtek. Annak ellenére, hogy a katonai kormányzat polgári kormánnyá alakult át (1993-ban el-Besír az ország elnöke lett), a szudáni kormány továbbra is az egyik legelnyomóbb rezsim maradt

³¹ NASONG'O 2015: 31.

³² A legfontosabb törvények voltak: a polgári perrendtartásról szóló törvény, a polgári ügyletekről szóló törvény, a büntető törvénykönyv, a büntetőeljárásról szóló törvény, a bizonyítékokról szóló törvény, a bírósági törvények, a bűnmegelőzési törvény és az adakozásról szóló törvény. OTTO 2010: 192.

³³ NASONG'O 2015: 31.

³⁴ OTTO 2010: 193.

³⁵ PATTERSON 2013: 7.

³⁶ A Nemzeti Iszlám Front politikai programjában a sária védelmezőjeként tüntette fel magát, azt állítva, hogy az iszlám jog védi a legjobban a nem muszlimok kultúráját és identitását is. Az iszlamizációval szembeni ellenállás a NIF véleménye szerint vagy „Nyugati összeesküvés”, vagy olyan „déli marxistáktól” ered, mint az SPLA vezetője, John Garang. OTTO 2010: 196.

Afrikában.³⁷ A NIF a radikális iszlamista ideológiát felkarolva volt a megtestesítője minden elnyomó rezsimnek Szudánban. Szerintük Szudán egy arab-muszlim ország, ahol a délieket át kell téríteni az iszlámra, és rákényszeríteni őket az arab kulturális asszimilációra.³⁸ Időközben a harcok egyre hevesebbé váltak, mivel el-Besír – tekintettel arra, hogy a szudáni reguláris hadsereg az SPLA nyomása alatt demoralizálódott – vallási propagandát használt a fegyveres erők tagjainak toborzása során, létrehozva a félkatonai Népi Védelmi Erőket (Popular Defence Forces).³⁹ Az 1990-es években az el-Besír/NIF-rendszer keményen fellépett az ellenzékkel szemben, az aktivistákat bebörtönözték és a vallási feszültségeket tovább fokozva szigorúan alkalmazták az iszlám törvényeket Szudánban. A NIF – amely a kezdettől fogva elutasította a tárgyalásos rendezést, ellenezte a békekezdeményezéseket – vallási harccá és szent háborúvá változtatta a polgárháborút, egy teokratikus állam megteremtése céljából.⁴⁰ Iszlamizációs programja megvalósításának elsődleges célpontja az igazságszolgáltatás volt, amelynek keretében az összes bíró több mint 60%-át az új rezsim kinevezettjei váltották fel. Míg a déli joghallgatókat, akik nem tanultak arabul, kizárták a jogi szakmák gyakorlásából, az új belépőket sokszor újonnan alapított jogi egyetemeken képezték a sáriára koncentrálva, figyelmen kívül hagyva a szudáni közjogi hagyományokat (egyes megfigyelők szerint sok női bírót is elbocsátottak vagy jelentéktelen megbízatásokba helyeztek át).⁴¹ 1991-től 1996-ig al-Turábi közreműködése révén az országban tartózkodott Oszáma bin Ládén al-Káida vezér is, aki segített az iszlamista eszméket magasabb szintre emelni a szudáni politikában.⁴² A rezsim egyértelművé tette politikai célkitűzéseit azáltal, hogy több ezer községi dolgozót rúgtak ki. A társadalom mélyreható iszlamizálása érdekében az igazságszolgáltatás mellett az oktatási minisztériumot is „megtisztították”, a tanárokat, tantestületi tagokat a NIF tagjaira cserélték, iszlamizálták a tanterveket, az oktatás nyelve pedig az arab lett, kizárva ezzel számos déli diákot az oktatási rendszerből.⁴³ A keresztény misszionárius iskolákat államosították,⁴⁴ al-Turábi 1998-ban pedig nyíltan kijelentette, hogy a vallási propagandával toborzott Népi Védelmi Erőknek a reguláris hadsereg helyébe kell lépnie, és fel kell sorakoztatnia a tömegeket a dzsihádh mögé. Szerinte a Népi Védelmi Erők eszköz volt a muszlim közösség számára, hogy eleget tegyen a dzsihádhhoz való hozzájárulásából eredő kötelezettségének.⁴⁵ Az északi kormányzat a vallást Szudán határain belül és kívül egyaránt mozgósító erőként használta. A NIF „átcsomagolta az arab dominancia régi témáit egy vonzóbb, radikálisabb iszlám köntösbe”. Külsőleg pedig a rezsim támogatta a szomszédos országok iszlamista csoportjait, Algériában a fundamentalistákat, és Kuvait iraki megszállását.⁴⁶ A '90-es évek végén az iszlamista katonai kormányzat kijelentette, hogy a Szudán vallási irányultságát célzó kereszt-

³⁷ ROGIER 2005: 26.

³⁸ NASONG'O 2015: 32.

³⁹ PATTERSON 2013: 6.

⁴⁰ ALI-MATTHEWS 1999: 215.

⁴¹ OTTO 2010: 199.

⁴² TOFT et al. 2011: 162.

⁴³ OTTO 2010: 199.

⁴⁴ BAARSEN 2000: 21.

⁴⁵ OTTO 2010: 200.

⁴⁶ ROGIER 2005: 26.

hadjárat indított háborút délen.⁴⁷ A 2003-ban megindult békefolyamatot megelőző kenyai tárgyalásokon a szudáni kormányzat egyetértett a Dél-Szudán függetlenségét érintően a későbbiekben megtartandó népszavazással, de az SPLA-nak is el kellett fogadnia, hogy északon továbbra is az iszlám törvények maradnak érvényben. A Szudán második polgárháborúját lezáró, 2005. január 9-én aláírt átfogó békemegállapodás vallásszabadságot biztosított az országban oly módon, hogy lehetővé tette az iszlám törvénykezés alkalmazását a muszlim északon, míg a keresztény dél és a szövet-ségi főváros Kartúm világiak maradhattak.⁴⁸

Összességében a Szudán függetlenné válását követő fél évszázados időszakot tekintve hol erőteljesebben, hol kevésbé agresszíven, de folyamatosan (beleértve a két polgárháború közötti időszakot is) megfigyelhetők az északi muszlim kormányzatok déli területeket érintő iszlamizációs és arabizációs politikai célkitűzéseit szolgáló (erőszakos) törekvései. A vallási feszültségek és az elnyomás az északi kormányzatok részéről – függetlenül az adott politikai berendezkedéstől (katonai diktatúra vagy demokratikus rendszer) – mindvégig nyomon követhetők. A déli elégedetlenség fokozódott, amikor a szudáni állam egyre kirekesztőbbé vált, és az iszlamizáció politikáját kényszerítette Szudán egész lakosságára.⁴⁹ A Besír-rendszer stratégiai célja pedig – tovább súlyosbítva a vallási ellentéteket – a szudáni társadalom mélyreható iszlamizálásának a megvalósítása volt.⁵⁰ Ugyanakkor a vallási elemeken kívül Szudán két polgárháborúja során más fontos faktorok is jelentősek voltak, ezekkel a következő fejezet foglalkozik.

Egyéb körülmények

A politikai eseményekre több tényező is hatással van, és a vallási polgárháborúk⁵¹ háttérben többnyire meghúzódnak a konfliktust befolyásoló egyéb fontos (gazdasági, demográfiai, kulturális stb.) körülmények.⁵² A dél-szudániakat a vallási kérdéseken kívül a politikai szabadság, az afrikai identitás, a gazdasági lehetőségek egyaránt foglalkoztatták, de mindkét fél harcolt a délen található hatalmas olajtartalékokhoz való hozzáférésért is. Szudán tekintetében a vallási feszültségek mélyen beágyazódtak az egymást átfedő történelmi, kulturális, társadalmi és gazdasági sérelmekbe.⁵³

⁴⁷ ALI-MATTHEWS 1999: 196–203.

⁴⁸ A keresztényüldözés vonatkozásában Szudán a mai napig súlyosan érintett. Erre vonatkozóan évről évre lásd KALÓ-UJHÁZI 2018: 33–48; KALÓ-PETRUSKA-UJHÁZI 2019: 25–42; UJHÁZI et al. 2020: 103–121; UJHÁZI et al. 2021: 171–190.

⁴⁹ BAARSEN 2000: 21.

⁵⁰ OTTO 2010: 200.

⁵¹ A vallási polgárháború az identitásalapú polgárháborúk altípusa, ahol a vallási meggyőződés vagy a vallásgyakorlás az adott konfliktus egy kérdéses pontja. A vallás a konfliktusban egyaránt betölthet központi vagy mellékes szerepet. Központi tényezőként értékelhető például, ha a lázadók azért harcolnak, hogy az államot vagy a lázadók uralta régiót egy konkrét vallási hagyomány szerint kormányozzák. TOFT 2021: 1611–1612.

⁵² Ahogyan Sztankai Krisztián fogalmaz egyik tanulmányában: „a vallás epifenomén, azaz a konfliktusok főként nem vallási okokból, hanem sokszor anyagi (vagy más gazdasági indítékok) vagy kulturális sérelmek miatt fordulnak elő. Bizonyos esetekben a konfliktus mögött rejlő politikai, gazdasági vagy egyéb sérelmeket sokszor vallási kontextusban fogalmazzák meg, hogy ezáltal a kevésbé kvalifikált, de vallásos lakosság körében toborozni tudjanak azok a személyek, csoportok, amelyeknek anyagi érdekük fűződik a konfliktusok elmélyítéséhez.” UJHÁZI et al. 2021: 311.

⁵³ PATTERSON 2013: 4.

Patterson szerint a kondomínium időtartama alatt az észak–dél megosztottság fokozódott, mivel a fejlesztések főleg az északi, Nílus folyó környéki régiókra összpontosítottak. Az ország északi és déli körzeteit egyetlen közigazgatási régióba vonták össze anélkül, hogy jelentősebb konzultációt folytattak volna a déliekkel, akik emiatt a nagyobb észak politikai hatalmával szembeni alárendelt szereptől tartottak.⁵⁴ Nasong'o mélyen gyökerező történelmi és társadalmi-gazdasági sérelmeket azonosít Szudán észak–dél közötti konfliktusának hátterében. Álláspontja szerint a korábban az európaiak szolgálatában lévő arab segédek viselkedése a déliek iránt, illetve az elefántcsont-, majd később a rabszolga-kereskedelem során betöltött szerepük lefektette a jövőbeni bizalmatlanság és gyűlölet alapjait észak és dél között. A kondomínium időszaka alatt a britek igyekeztek elzárni a déli területeket az északi muszlim befolyástól, hivatalos nyelvként az arab helyett az angolt (vagy a gyarmati tisztviselő körzetének bennszülött nyelvét) használtatták, és fokozták keresztény hittérítőik tevékenységét délen. A gyarmati politika dél teljes afrikánizációját, Szudán észak–délre történő megosztását célozta.⁵⁵ Nasong'o rámutat arra, hogy a függetlenné válás küszöbén mind a parlament, mind a közigazgatás szudanizációja⁵⁶ során jelentős sérelem érte a délieket, minthogy az északi tisztviselők mindent elkövettek, hogy hatékonyan csökkentsék a déli képviselők számát.⁵⁷ Baarsen az okok komplexitására hívja fel a figyelmet, magától értetődőnek tartva, hogy az etnokulturális megosztottság mozgósító szerepet játszott a konfliktust tekintve, de kiemeli a politikai és gazdasági motívumok fontos szerepét is. Baarsen rámutat arra, hogy a szudáni állam soha nem volt képes a nemzeti szudáni identitás kialakítására, az erre irányuló kísérletek kizárólag az északi iszlám etnokulturális örökségen alapultak, kizárva ezzel a déli lakosság afrikai identitását. Megjegyezi, hogy a nemzetközi környezet is (többször) kedvezett a polgárháborúknak, hiszen az ideológiai és etnokulturális indítékok, a hatalmi politika és a gazdasági érdekek együttese alapján több külső szervezet is (katonai) támogatást nyújtott a harcban álló felek, különösen a szudáni kormány részére.⁵⁸

Szintén az okok összetettségét és gyarmati múltba történő visszanyúlását emeli ki Herr, aki szerint a gazdasági, politikai és adminisztratív (közigazgatási) hatalom a gyarmati idők óta az ország északi részére koncentrálódott, miközben a déli, de a nyugati és keleti tartományok is egyre inkább marginalizálódtak. A szudáni konfliktus egyik fő okaként Herr az ezen régiók közötti társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket jelöli meg.⁵⁹ A törékeny államokat vizsgáló Rotberg szerint a bukott szudáni állam északi és déli megosztottságában jelentős szerepe volt a gyarmati adminisztráció hibáinak, a függetlenség kivívását követő megkülönböztetéseknek, valamint az olaj felfedezésének délen. A gyenge északi állam, amely minimális szinten biztosított politikai javakat a többségében muszlim választói számára, egy igazi bukott állam magjává vált a déllel folytatott hosszú polgárháborúja során. Ráadásul a központi kormányzat nem biztosított politikai javakat déli polgárainak, ellenségnek tekintette őket, Szudán (mint állam)

⁵⁴ PATTERSON 2013: 5.

⁵⁵ NASONG'O 2015: 22–23.

⁵⁶ A szudanizáció a gyarmati uralom alatt hivatalban lévő angol és egyiptomi köztisztviselők szudáni állampolgárokkal történő felváltását jelentette. AL-TERAIFI 1977: 117.

⁵⁷ NASONG'O 2015: 25.

⁵⁸ BAARSEN 2000: 18.

⁵⁹ HERR 2010: 9.

régóta kudarcot vallott.⁶⁰ Ottaway és El-Sadany szerint az egész országot uraló észak politikailag rendkívül instabil volt, a hatalom a katonai és polgári kormányok között váltakozott a baloldaliaktól az iszlamista irányultságúakig. A dél általában neheztelt a domináns északra, de mély megosztottság is jellemezte, különösen a törzsi vonalak mentén (ezt az északi kormányzatok szisztematikusan ki is használták). Úgyszintén tovább bonyolítja a helyzetet a mindkét fél számára létfontosságú erőforrás, az olaj.⁶¹ Ali és Matthews arra hivatkozik, hogy Szudán függetlensége óta valamennyi rezsim (beleértve a civil és katonai kormányzatokat egyaránt) a polgárháborút kizárólag külső erők hatásainak tulajdonította. Az uralkodó északi elit sosem tekintett a konfliktusra másként, mint regionális felkelésként, helyi lázadásként vagy éppen „déli problémaként”. Ugyancsak megjegyzi, hogy a szudanizáció – ami csak névleg volt nemzeti, valójában a szudáni közzolgálat (közigazgatás) „északiasodását” jelentette – a bürokrácia adománya lett, és a vallási pártok arra használták, hogy megjutalmazzák pártfogoltjaikat, újakat találjanak, illetve befolyást szerezzenek az államapparátuson belül.⁶² A nemzetközi befolyásoló tényezőket tekintve Stapleton említést tesz arról, hogy Izrael érintettsége már az 1960-as évek végén, a '70-es évek elején felmerült, az arab rezsimék féken tartása céljából. Izrael, amely déli frontot akart nyitni az arab államokkal való konfliktusában, katonai kiképzést és támogatást nyújtott a Joseph Lagu ezredes vezette Anyanya Nemzeti Fegyveres Erők részére. Szintén jelen volt a bosszú vezérelte (nyugatbarát) etióp kormány támogatása az eritreai lázadók szudáni megsegítése miatt, de Uganda is támogatta a felkelőket, mivel Idi Amin az ugandai hadsereg parancsnoka országa északi, Dél-Szudánnal határos vidékéről származott.⁶³

Összességében az ország északi és déli területei közötti ellentétet a valláson és a nyelven kívül tovább élezték a brit gyarmati politika intézkedései, a déli részeken elmaradt fejlesztések, a szudanizáció, az etnikai és törzsi feszültségek, globális és nemzetközi befolyásoló tényezők, az északi kormányzatok gyengeségei (legitimitásuk hiánya), az 1970-es évek végén felfedezett kőolajlelőhelyek, de említhetnénk az északi elit Szudán polgárháborúival kapcsolatos (sajátos) nézőpontját is. A szakértők elemzései között a fő okokat tekintve átfedések és különbségek egyaránt fellelhetők, azonban kétségtelen, hogy a fenti körülmények – ha eltérő időszakokban is, de – releváns tényezőkként jelentkeztek az ország két polgárháborúja vonatkozásában.

Összegzés

A Szudánban tizenhét, majd huszonnégy éven át zajló harcok Afrika leghosszabb ideig tartó fegyveres konfliktusai közé tartoznak. A két polgárháború kirobbanásának okai sokrétűek, és a vallási ellentéteket több más, fontos körülmény is bonyolította. A muszlim észak és a keresztény, illetve animista vallású dél közötti megosztottság régóta jelen volt az országban, az okok azonban egyértelműen mutatják a polgárháborúban szerepet játszó faktorok komplexitását. A vallás mint identitásképző elem, az északi

⁶⁰ ROTBERG 2003: 13.

⁶¹ OTTAWAY – EL-SADANY 2012: 5.

⁶² ALI–MATTHEWS 1999: 196, 203.

⁶³ STAPLETON 2018: 95.

és déli területek közötti vallási ellentét, illetve az északi kormányok déli területeket érintő erőszakos iszlamizációs törekvése ugyanakkor folyamatosan végigkísérte Szudán történelmét a függetlenné válástól kezdődően egészen Dél-Szudán elszakadásáig. Szudán első polgárháborújának időtartama alatt több kísérlet is történt az ország iszlamizálására, a második polgárháború során pedig a vallási elnyomás a korábbiaknál is meghatározóbban jelentkezett. A Szudán egész területére kiterjesztett iszlám törvénykezés katalizátorként hatott a fegyveres harcokra, s jelentős mértékben fokozta az erőszakot a szemben álló felek között. A vallás kulcsfontosságú tényezővé válik akkor, amikor előírják, kötelezővé teszik.⁶⁴ A vallási pártok sok esetben gátolták a már megindult békefolyamatokat, részszint mert a szektáriánus elit számára az iszlám és az arab nyelv nemcsak ideológiai fegyver, de legitimitás iránti igényének alapja is volt. Ennek fontosságát al-Mahdi, Szudán korábbi miniszterelnöke világossá tette, amikor megfogalmazta, hogy a szudáni nemzet domináns eleme az iszlám, ennek kifejezője az arab nyelv, büszkeségét és tekintélyét pedig csakis egy iszlám újjászületés alatt fogják észrevenni.⁶⁵

A második polgárháborút lezáró békemegállapodást követően Dél-Szudán 2011-ben független állammá vált, az SPLM/A célját elérve kormányzó erőként lépett fel az új országban. A különböző etnikai (harcos) csoportokat a kormányzat besorozta a Dél-Szudáni Védelmi Erők (South Sudan Defence Forces, SSDF) nevű katonai szervezetbe.⁶⁶ A béke azonban rövid életűnek bizonyult, és 2013 decemberében az országban polgárháború tört ki, aminek következtében az ország gazdasága romokban, a korrupció pedig hatalmas méreteket öltött (a polgárháború 2018-ban békeszerződéssel zárult). A közelmúltban Dél-Szudán esetében az erőszak jellemzően nemzeti szintű konfliktusok eredményeként kezdődik, majd később átszivárog a szubnacionális és helyi politikai szintekre. A rezsimnek pedig sokszor hasznára válik, hogy az egymás ellen versengő elit kimerítik politikai és katonai erőforrásait.⁶⁷ Szudánban el-Besír iszlamista katonai rendszerét két tábornoka, Mohamed Hamdan Dagalo a Gyorsreagálós Erők (Rapid Support Forces, RSF) parancsnoka, valamint Abdel-Fattah al-Burhan 2019-ben megdöntötte. A stabilizálódást azonban megállította a 2021 októberében végrehajtott katonai puccs, amely a polgári és katonai hatóságok közötti hatalommegosztó alkuval végződött.⁶⁸ A sorozatos utcai tüntetéseket, valamint a gazdaság beszakadását követően 2023 áprilisában heves harcok kezdődtek Szudánban a két tábornok közötti rivalizálás eredményeképpen. A béke továbbra sem tűnik tartósnak Szudán és Dél-Szudán tekintetében. Bár a 2011 utáni konfliktusok vonatkozásában elsősorban hatalmi harcok valószínűsíthetők, bármikor (újra) előkerülhet a vallási elem. Mindez különösen fontos a tekintetben, hogy azok a polgárháborúk, amelyek esetében a vallás meghatározó szerepet játszik, általában pusztítóbbak, több halálos áldozatot követelnek, átlagosan tovább tartanak és nagyobb valószínűséggel ismétlődnek meg újra.⁶⁹

⁶⁴ TOFT et al. 2011: 152.

⁶⁵ ALI-MATTHEWS 1999: 201.

⁶⁶ WATSON 2023: 18.

⁶⁷ WATSON 2023: 21.

⁶⁸ HORNER-SOLIMAN 2023: 12.

⁶⁹ TOFT 2021: 1614–1618.

Felhasznált irodalom

- AL-TERAIFI, Al-Agab A (1977): Sudanization of the Public Service: A Critical Analysis. *Sudan Notes and Records*, 58, 117–134. Online: www.jstor.org/stable/44947360
- ALI, M. Taisier – MATTHEWS, Robert O. szerk. (1999): *Civil Wars in Africa. Roots and Resolution*. Montreal: McGill-Queen's University. Online: <https://doi.org/10.1515/9780773567382>
- BAARSEN, M. V. Van (2000): *The Netherlands and Sudan: Dutch Policies and Interventions with Respect to the Sudanese Civil War*. Online: www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20000801_cru_paper_baarsen.pdf
- BOULDEN, Jane szerk. (2013): *Responding to Conflict in Africa*. New York: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9781137367587>
- CARNEY, Tim – YATES, Mary Carlin (2018): *Sudan, Soft Power, Cultural Engagement, and National Security*. Online: www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/03/Sudan_Soft_Power_Proof_web.pdf
- HERR, Stefanie (2010): *Binding Non-state Armed Groups to International Humanitarian Law—Geneva Call and the Ban of Anti-personnel Mines: Lessons from Sudan*. Online: www.prif.org/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif95.pdf.pdf
- HORNER, Jonas – SOLIMAN, Ahmed (2023): Coordinating International Responses to Ethiopia–Sudan Tensions. *Research Paper*, 12. Online: <https://doi.org/10.55317/9781784135669>
- KALÓ József – UJHÁZI Lóránd szerk. (2018): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*. Budapest: Dialóg Campus.
- KALÓ József – PETRUSKA Ferenc – UJHÁZI Lóránd szerk. (2019): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2019*. Budapest: Háttér.
- NASONG'O, Wanjala S. szerk. (2015): *The Roots of Ethnic Conflict in Africa. From Grievance to Violence*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9781137555007>
- OTTAWAY, Marina – EL-SADANY, Mai (2012): *Sudan: From Conflict to Conflict*. Carnegie Endowment for International Peace. Online: <https://carnegieendowment.org/research/2012/05/sudan-from-conflict-to-conflict?lang=en>
- OTTO, Jan Michiel szerk. (2010): *Sharia Incorporated. A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Amsterdam: Leiden University. Online: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/32882/595048.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- PATTERSON, Eric (2013): Sudan: Race and Religion in Civil War. *Religion and Conflict Case Study Series*, 2013. augusztus, 5–7. Online: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/sudan-race-and-religion-in-civil-war>
- ROGIER, Emeric (2005): *No More Hills Ahead?: The Sudan's Tortuous Ascent to Heights of Peace*. Online: www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20050800_cscp_security_paper_1.pdf
- ROSTOVÁNYI Zsolt (2020): *Az iszlám és a 21. század*. Budapest: L'Harmattan.
- ROTBERG, Robert I. szerk. (2003): *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Washington: Brookings Institution. Online: www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctvbd8j54

- STAPLETON, Timothy (2018): *Africa: War and Conflict in the Twentieth Century*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group. Online: <https://doi.org/10.4324/9781351104685>
- TOFT, Monica Duffy (2021): Getting Religion Right in Civil Wars. *Journal of Conflict Resolution*, 65(9), 1611–1612. Online: <https://doi.org/10.1177/0022002721997895>
- TOFT, Monica Duffy – PHILPOTT, Daniel – SHAH, Timothy Samuel (2011): *God's Century. Resurgent Religion and Global*. New York – London: W.W. Norton & Company.
- UJHÁZI Lóránd et al. szerk. (2020): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020*. Budapest: Mondat.
- UJHÁZI Lóránd et al. szerk. (2021): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021*. Vác: Mondat.
- WARBURG, Gabriel (1970): The Sudan, Egypt and Britain, 1899–1916. *Middle Eastern Studies*, 6(2), 163–178. Online: <https://doi.org/10.1080/00263207008700145>
- WATSON, Daniel Christopher (2023): Rethinking Inter-Communal Violence in Africa. *Civil Wars*, 18. Online: <https://doi.org/10.1080/13698249.2023.2180924>

Gémesi Géza¹

A nukleáris retorika mint az eszkaláció és deeszkaláció eszköze az orosz–ukrán konfliktusban

Nuclear Rhetoric as a Tool of Escalation and De-Escalation in the Russian–Ukrainian Conflict

Absztrakt

Tanulmányom középpontjában az áll, hogy az atomhatalmak által használt nukleáris retorika milyen meghatározó szerepet játszik az orosz–ukrán háború alakulásában, és milyen hatékony eszkalációs és deeszkalációs eszközként szolgál a szóbeli kommunikáció során. A hipotézis alapján azt feltételezzük, hogy a nukleáris fenyegetés mögötti szóbeli megnyilvánulások, tárgyalások és nyilatkozatok közvetlen hatással vannak a nemzetközi kapcsolatok stabilitására és a konfliktusok kimenetelére.

A tanulmány hangsúlyozza és elemezi az egyes atomhatalmak által alkalmazott nukleáris retorikai stratégiákat, és ezeket összeveti a konfliktusok időbeli alakulásával. A tanulmány azt a célt szolgálja, hogy mélyebb megértést nyújtson a nukleáris retorika szerepéről a konfliktus dinamikájában és hozzájáruljon a szóbeli kommunikáció hatásának és mechanizmusainak feltáráshoz a nukleáris fenyegetés kontextusában.

Kulcsszavak: nukleáris fegyver, retorika, stratégiai kommunikáció, eszkaláció, deeszkaláció, Oroszország, Ukrajna

Abstract

This study focuses on the pivotal role of nuclear rhetoric employed by nuclear powers in shaping the course of the Russian-Ukrainian conflict and its effectiveness as a tool

¹ Alezredes, doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

of escalation and de-escalation in verbal communication. Based on the hypothesis, we assume that verbal expressions, negotiations, and statements underlying nuclear threats directly impact the stability of international relations and the outcomes of conflicts. The study highlights and analyses the nuclear rhetorical strategies employed by individual nuclear powers and juxtaposes them with the temporal evolution of conflicts. Its goal is to provide deeper insights into the role of nuclear rhetoric in the dynamics of conflict and contribute to uncovering the effects and mechanisms of verbal communication in the context of nuclear threats.

Keywords: nuclear weapons, rhetoric, strategic communication, escalation, de-escalation, Russia, Ukraine

Bevezetés

Az elmúlt évek eseményei, elsősorban az orosz–ukrán háború miatti globális feszültség növekedése következtében a nukleáris fegyverek és a hozzájuk kapcsolódó kommunikáció vált a nemzetközi kapcsolatok egyik kritikus tényezőjévé. A világ számára aggasztó és instabil korszakban, ahol geopolitikai feszültségek határozzák meg a nemzetközi színteret, az Oroszország és más atomhatalmak által alkalmazott nukleáris kommunikációs stratégiák különös jelentőségűek.

Jelen írásban az Oroszország által a nemzetközi közösség felé irányított nukleáris üzeneteket és kommunikációs taktikákat vizsgáljuk, különös tekintettel az Ukrajnával szemben fennálló konfliktusra.

A tanulmány megvilágítani törekszik, hogy milyen üzeneteket küldenek a szemben álló felek a nukleáris fegyverek kontextusában, és hogy mennyire következetesek ezek az üzenetek az államok hivatalos nukleáris politikájának tükrében, és milyen mértékben mozdítják elő az államok geopolitikai, illetve katonai-stratégiai célkitűzéseit.

Meglátásom szerint az orosz nukleáris fenyegetés célja többdimenziós és stratégiai jellegű. Oroszország elsősorban geopolitikai céljait próbálja elérni azáltal, hogy fenntartja és növeli a Nyugat elrettentésére irányuló erőfeszítéseit. A nukleáris retorika egyértelmű célja az, hogy megakadályozza a nyugati országokat abban, hogy növeljék katonai és politikai támogatásukat Ukrajna számára, valamint hogy korlátozza a NATO közvetlen beavatkozási lehetőségeit.

A fenyegetések célja továbbá a konfliktus dinamikájának irányítása, vagyis az eskalációs kockázatok manipulálása. Azáltal, hogy Oroszország homályos és kétértelmű kijelentéseket tesz a nukleáris fegyverek bevetésének feltételeiről, bizonytalanságot és félelmet próbál kelteni a nemzetközi közösségben, ami stratégiai előnyöket biztosíthat számára a konfliktus során.

Ezen túlmenően az orosz nukleáris fenyegetések célja a belső és külső hatalom megerősítése. Belpolitikailag ezek az üzenetek mobilizálhatják a közvéleményt és fenntarthatják a kormány legitimitását. Nemzetközi szinten a nukleáris fenyegetés demonstrálja Oroszország katonai képességeit és globális befolyását, ugyanakkor destabilizálhatja a nemzetközi biztonsági architektúrát.

Összességében az orosz nukleáris fenyegetés a stratégiai elrettentés, a geopolitikai nyomásgyakorlás és a konfliktus irányításának eszközeként szolgál, miközben hosszú távon növeli a globális feszültségeket és kockázatokat.

A hivatalos orosz nukleáris stratégia

Oroszország a világ legnagyobb nukleáris arzenállal rendelkező állama. Atomfegyvereit szárazföldről, tengerből és levegőből is képes elindítani („nukleáris triád”).

A Federation of American Scientists (FAS) 2024 márciusában közzétett jelentése, valamint a Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)² 2024-es évkönyve szerint Oroszország nukleáris arzenálja az alábbiak szerint alakul:³

- összes robbanófej: körülbelül 5880;
- katonai készletben lévő robbanófejek: hozzávetőleg 4380, amely magában foglalja a hadrendben álló és a tartalék robbanófejeket is.

Telepített robbanófej: körülbelül 1710, amelyek már hordozóeszközökre (például ballisztikus rakétákra, stratégiai bombázókra) vannak felszerelve és készen állnak a bevetésre. Az összes nem stratégiai eszközt központi raktárakban tárolták. A teljes számadat tartalmazza az 1200 darab, hadrendből kivont, szétszerelésre váró töltetet is.⁴

A jelentős csapásmérő erő rendszerben tartása mellett nukleáris stratégiája, azaz *Az Oroszországi Föderáció nukleáris elrettentéssel kapcsolatos állami politikájának alapelvei* című dokumentum szerint Oroszország nem támogatja az atomfegyverek első használatát, ugyanakkor nem zárja ki az első használat lehetőségét egy súlyos konvencionális támadásra adott válaszként.⁵

A nukleáris stratégia III. fejezetének 19. pontja 2024 novemberéig négy esetben adott lehetőséget nukleáris fegyverek alkalmazására:

- „(a) az Orosz Föderáció és/vagy szövetségesei területét támadó ballisztikus rakéták indításáról szóló hiteles információk beérkezése;
- b) nukleáris fegyverek vagy más tömegpusztító eszközök bevetése az ellenfél által az Orosz Föderáció és/vagy szövetségesei területe ellen;
- c) az ellenfélnek az Orosz Föderáció kritikusán fontos állami és katonai objektumaira gyakorolt hatása, amelyek kiiktatása a nukleáris erők válaszingázódéseinek megghiúsulásához vezet;
- d) az Orosz Föderáció elleni agresszió hagyományos fegyverek alkalmazásával, amennyiben az az állam létét fenyegeti.”⁶

² Stockholm International Peace Research Institute 2024.

³ KRISTENSEN et al. 2024.

⁴ Mivel az országok nukleáris arzenálja szigorúan titkos információ, az ilyen becslések általában nyilvános forrásokból (pl. kormányzati jelentések, műholdképek, észlelési adatok) származnak, és ezek nem feltétlenül pontosak. Az FAS és a SIPRI azonban globálisan elismert mint a leginkább megbízható elemzők.

⁵ Russian Federation 2020.

⁶ Russian Federation 2020.

Látható, hogy a négy lehetséges esetből az első kettő kifejezetten nukleáris vagy egyéb tömegpusztító fegyverek Oroszország ellen való bevetése esetén adott lehetőséget a nukleáris válaszcsempásra, a harmadik kifejezetten a nukleáris rendszerek működésének megzavarása esetén irányozta azt elő. A negyedik feltétel bekövetkezése akkor is lehetőséget adott atomfegyver bevetésére, ha az ellenfél konvencionális eszközökkel támadja Oroszországot, de a támadás mértéke olyan pusztítással fenyeget, amely magának az államnak a létét veszélyezteti.⁷

2024. november 19-én Vlagyimir Putyin orosz elnök aláírta az aktualizált nukleáris doktrínát – mindössze négy évvel az előző, 2020-as frissítés után. Az aláírás időpontja egybeesett azzal, hogy Ukrajna először támadta meg Oroszországot amerikai ATACMS rakétákkal.⁸

A b) pont esetében „a nukleáris fegyverek vagy más típusú tömegpusztító fegyvereknek az ellenfél által az Orosz Föderáció és/vagy szövetségesei területe ellen történő alkalmazása” a következővel egészül ki: „fegyveres erői vagy a területén kívüli létesítményei (ellen).” Ez a pont minden bizonnyal a külföldön, például Szíriában, de valószínűleg Ukrajnában lévő hajókra és orosz katonai bázisokra utal.

A d) pont módosul „az Orosz Föderáció és/vagy Fehérorosz Köztársaság elleni, hagyományos fegyverek alkalmazásával elkövetett agresszió, ha az az állam létét fenyegeti” szövegre. Ez a megfogalmazás kiterjeszti az orosz nukleáris ernyőt Fehéroroszországra.

Teljesen új az e) pont: „az Orosz Föderáció államhatárait átlépő, ellenséges légierő által elkövetett jelentős támadásra utaló, ellenőrzött információk (vétele).”⁹ A dokumentum több alkalommal használja az „elrettentés” kifejezést, és mind az I. fejezetben lefektetett alapelvekben, mind pedig a szövegben később többször is hangsúlyozza az atomarzenál védelmi jellegét, olyan kifejezéseket alkalmazva, mint például „defenzív” jelleg, az „agresszió megakadályozása” stb.¹⁰ Mindemellett az Orosz Föderáció nukleáris doktrínájának frissítései és kiegészítései jelentős hatásúak az orosz–ukrán konfliktus kontextusában. Az új változat kiterjeszti a nukleáris válaszlehetőség feltételeit, amelyek immár nemcsak az Orosz Föderáció és szövetségesei területére vonatkoznak, hanem az orosz fegyveres erők és külföldi létesítmények elleni támadásokra is. A dokumentum kifejezetten hangsúlyozza Fehéroroszország védelmét is, amelyet immár Oroszország nukleáris ernyője is biztosít, tovább mélyítve a két ország katonai szövetségét.

A stratégia új elemei közé tartozik az államhatárokat átlépő ellenséges légitámadásokra adott válasz lehetősége is, amely egyértelműen az új generációs fegyverek – hiperszonikus rakéták, lézerfegyverek és harci drónok – fenyegetésére reflektál. Ez különösen fontos az ukrajnai konfliktus tükrében, ahol a dróntechnológia már most is radikálisan átalakította a szárazföldi hadviselés valóságát, csökkentve a hagyományos fegyverrendszerek, például a harckocsik jelentőségét.

A dokumentum módosításai így nemcsak az orosz stratégiai gondolkodás szigorodását tükrözik, hanem a modern hadviselés technológiai forradalmára adott

⁷ ALBERQUE 2024.

⁸ NEU 2024.

⁹ Az Orosz Föderáció elnökének 2024. november 19-i, 991. sz. rendelete.

¹⁰ Az Orosz Föderáció elnökének 2024. november 19-i, 991. sz. rendelete, I. 1–5., 7.

válaszként is értelmezhetők, amelyek az ukrajnai konfliktuson túl is globális következményekkel járhatnak.

2022 januárjában az öt, NPT (Nuclear Non-Proliferation Treaty, azaz az atomsorompó-egyezmény) által elismert atomhatalom (a P5) kiadott egy nyilatkozatot, amelyben megerősítették, hogy „a nukleáris háborút nem lehet megnyerni, és soha nem szabad megvívni”, valamint hogy a nukleáris fegyvereknek „védelmi célokat kell szolgálniuk, el kell rettenteniük a támadást, és meg kell akadályozniuk a háborút”. A nyilatkozatot Oroszország is aláírta, majd álláspontját megismételte 2022 novemberében az orosz külügyminisztérium nyilatkozatában, amely a nukleáris háború megelőzéséről szólt.¹¹

A nukleáris fegyverekre vonatkozó orosz kommunikáció

2022. február 24-én éjjel az orosz erők átléptek Ukrajnába, azzal a feltehető céllal, hogy gyorsan elfoglalják Kijevet. Ezt követően Vlagyimir Putyin orosz elnök bejelentette a „különleges katonai művelet” kezdetét, figyelmeztetve azokat, akik megpróbálják megakadályozni Oroszországot, hogy „soha nem látott következményekkel”¹² nézzen szembe – ezt a kijelentést a nyugati elemzők közül sokan burkolt nukleáris fenyegetésként értelmezték.¹³

Az orosz–ukrán háború kirobbanását követően, főleg annak korai szakaszában a nukleáris fegyverekre vonatkozó megjegyzések egyre gyakoribbá váltak, az orosz elnök, Szergej Lavrov orosz külügyminiszter és Dmitrij Medvegyev, az Orosz Biztonsági Tanács alelnöke, gyakran hivatkoztak és hivatkoznak ma is Oroszország nukleáris arsenáljára Ukrajna kontextusában. A kiemelkedőbb kijelentések és intézkedések közé tartoznak:

2022. február 24. Putyin elnök figyelmeztetett, hogy bármilyen külső beavatkozás vagy közvetlen támadás esetén Ukrajnában Oroszország azonnal válaszolni fog, és a következmények „olyanok lesznek, amelyeket még soha nem láttatok az egész történetek során”; február 27-én pedig parancsot adott az orosz nukleáris erők fokozott készségi állapotba helyezésére. Indoklása szerint ezt az utasítást az eskalálódó gazdasági szankciók és a Nyugat által kiadott „agresszív kijelentések” miatt adja ki Oroszország Ukrajnába történő invázióját követően.¹⁴ Április 20-án Oroszország az új Szarmat II. (Sátán II.) interkontinentális ballisztikus rakétájának (ICBM) tesztelését hajtotta végre, bár az Új START egyezmény feltételei szerint erről értesítette az Egyesült Államokat.¹⁵ Május 12-én Medvegyev úgy nyilatkozott, hogy a NATO az Ukrajnának nyújtott katonai segítségadással konfliktust kockáztat Oroszországgal, és a konfliktus kitörése óta először használta „teljes körű nukleáris háború” kifejezést.¹⁶ (Általánosságban megfigyelhető, hogy a leginkább harcias megnyilvánulások az Orosz Biztonsági Tanács alelnökéhez köthetők.)¹⁷ Szeptember 21-én

¹¹ *A Joint Statement by the Leaders of the Five Nuclear-Weapon States on Preventing Nuclear War and Avoiding Arms Races.* 2022. január 3.

¹² MILLS 2024: 4.

¹³ WITTE 2022.

¹⁴ Putin Orders Special Service Regime in Russia's Deterrence Force 2022.

¹⁵ TREVELYAN 2022.

¹⁶ CALLERY 2022.

¹⁷ Russia's Medvedev Warns of Nuclear Response if Ukraine Hits Missile Launch Sites 2024.

az orosz elnök az ország népéhez intézett beszédében kijelentette, hogy ha fenyegetve érzi Oroszország területi integritását, „biztosan felhasználjuk az összes rendelkezésünkre álló fegyverrendszert. Ez nem blöff.”¹⁸ Nem sokkal később, szeptember 30-án Putyin elnök utalásokat tett a nukleáris fegyverek használatára Hirosimában és Nagaszakiban, sugallva, hogy az Egyesült Államok „precedenst teremtett”. A nukleáris precedenst később, 2023. június 16-án újra megemlítette.¹⁹

2023 februárjában Oroszország felfüggesztette részvételét az Új START egyezményben – azaz az egyetlen, az Egyesült Államok és Oroszország stratégiai nukleáris arzenálját korlátozó bilaterális egyezményben –, és a nukleáris kísérletek újakezdését, új nukleáris képességek készenlétbe állítását helyezte kilátásba, bár nem részletezte, hogy mely képességekről van szó.²⁰ Júniusban Oroszország megerősítette, hogy az Új START-ba történő visszatérése csak akkor lenne lehetséges, ha az Egyesült Államok felhagyja a „lényegét tekintve ellenséges politikájával Oroszország iránt”.²¹ Szintén júniusban Putyin elnök megerősítette, hogy az új Szarmat II. interkontinentális ballisztikus rakéta „a közeljövőben” harci készenlétbe kerül.²²

Kommunikáció a nemzetközi közösség részéről

Az ezt követő hetekben Moszkva nukleáris fegyverekre vonatkozó célzásaira a nyugati vezetők különböző megjegyzésekkel, viszontfenyegetéssel vagy az orosz nyilatkozatok nyilvános elítélésével reagáltak. A G7 tagállamai, ideértve a nukleáris hatalmakat, Franciaországot, az Egyesült Államokat és az Egyesült Királyságot is, „felelőtlennek” és „elfogadhatatlannak” nevezték Oroszország nukleáris pózolását.²³ A NATO főtitkára is elítélte Oroszország „vakmerő nukleáris retorikáját”.²⁴

Anélkül, hogy közvetlenül utalt volna Oroszországra, a kínai elnök, Hszi Csin-ping, kijelentette, hogy nukleáris fegyvereket nem szabad használni Ukrajnában:

„A jelenlegi körülmények között a nemzetközi közösségnek támogatnia kell minden erőfeszítést, amelyek elősegítik az Ukrajna-krízis békés rendezését, és felszólítani a releváns feleket, hogy maradjanak racionálisak, gyakoroljanak visszafogottságot, kezdjenek közvetlen párbeszédet olyan gyorsan, mint lehetséges, és teremtsék meg a tárgyalások folytatásának feltételeit; ellenezzék a nukleáris fegyverek használatát vagy azok fenyegetését, és nyilvánítsák ki, hogy a nukleáris fegyvereket nem lehet használni, és a nukleáris háborúkat nem szabad megvívni, megelőzve ezzel egy nukleáris válságot Euráziában.”²⁵

¹⁸ *Address by the President of the Russian Federation* 2022. szeptember 21.

¹⁹ *President of Russia 2022; Plenary Session of the St Petersburg International Economic Forum* 2023. jún. 16.

²⁰ *Presidential Address to Federal Assembly* 2023. február 21.

²¹ *Russia, US Recently Held Direct Consultations on New START* 2023.

²² *President of Russia, Meeting with Top Graduates of Higher Military Schools* 2023.

²³ *Downing Street* 2022.

²⁴ *NATO* 2023.

²⁵ *Xi Meets German Chancellor Olaf Scholz* 2022.

Az atomhatalom India részéről Radzsat Szingh védelmi miniszter 2022. október 26-án figyelmeztette orosz kollégáját, Szergej Sojgut, hogy a nukleáris vagy radiológiai fegyverek használata ellentétes az emberiség alapelveivel.²⁶

Ugyanakkor figyelemre méltó módon a balti államok és Ukrajna kormánytisztviselői relatíve ritkán és alacsony intenzitással fejezték ki aggodalmukat Moszkva esetleges nukleáris fegyverhasználatára miatt. Médiajelentések szerint az ukrán tisztviselők azt gondolták, hogy Putyin csak „blöfföl”, hogy „elterelje a figyelmet Oroszország katonai kudarcairól, és kifogást szolgáltatson a NATO-országoknak, hogy korlátozzák támogatásukat Kijev számára”. A balti tisztviselők pedig azt emelték ki, hogy az orosz nukleáris fegyverek mindig is a közelben voltak, és a csernobili atomerőmű orosz csapatok általi elfoglalása nagyobb aggodalmat keltett a lakosság körében, mint az atomfegyver használatára történő utalások. (Később a CBS-nek Ukrajna elnöke, Volodimir Zelenskij ennél aggodalmasabb hangvételű nyilatkozatot tett.²⁷) Egy név nélkül nyilatkozó lett diplomáciai tisztviselő szerint egyfajta paradoxon áll fenn: „egyrészt történelmi traumánk miatt óvatosabbak vagyunk, de másrészt immunisabbak vagyunk az oroszok »oroszokodásával« szemben.” Svédország és Finnország NATO-hoz való csatlakozásának tervére az orosz vezetés nukleáris fegyvereknek a kalinyingrádi régióba történő telepítését helyezte kilátásba. A Newsweeknek nyilatkozó baltikumi tisztviselők viszonylag nyugodtan reagáltak az információra, mondván, széles körben ismert, hogy Oroszországnak már vannak ilyen atomfegyverei a térségben.²⁸

A nukleáris fegyverekre vonatkozó egyre intenzívebb nemzetközi kommunikáció során az orosz célzások nyilvános vitát generáltak több nyugati országban arról, hogy ezek a narratívák hogyan értelmezendők és milyen válaszokat igényelnek.

Habár az orosz elnök utalásai nagyrészt retorikai fogásnak számítanak, és nem mindig járnak látható erőfeszítésekkel Oroszország nukleáris fegyvereinek mobilizálása terén, néhány elemző megjegyezte azok hatását a nyugati közönségre, és a nukleáris eskalációtól való félelemre.²⁹ Hosszú távon aggodalmak is felmerültek, hogy Oroszország az ukrán térségben való esetleges katonai sikertelensége következtében taktikai nukleáris fegyverekhez folyamodhat a harcmezőn a célok eléréséhez.

Ugyanakkor olyan nézőpont is létezik, amely szerint Oroszország hajlamosabb lehet nukleáris fegyverek bevetésére Ukrajnában, ha a konfliktusban fölénybe kerül. A hagyományos vélekedés szerint Oroszország akkor vethetne be nukleáris fegyvereket, ha katonai vereséggel nézne szembe, vagy ha a konfliktus patthelyzetbe jutna. Mariana Budjeryn azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy egy győzelemhez közeli Oroszország számára a nukleáris fegyverek alkalmazása stratégiai előnyökkel járhat, mivel kevesebb kockázattal és nagyobb haszonnal kecsegtetne.³⁰

Felmerül tehát a kérdés, hogy a változó intenzitású, gyakoriságú és súlyú, nukleáris fegyverek esetleges bevetésére vonatkozó megnyilvánulások milyen stratégiai-politikai

²⁶ QURESHI 2022.

²⁷ HELMORE 2022.

²⁸ BRENNAN 2022.

²⁹ WILLIAMS et al. 2025.

³⁰ BUDJERYN 2024.

célokat szolgálnak³¹ – tekintettel arra, hogy a tényleges bevetésre vagy kísérleti robbantásra ez idáig nem került sor, és az események jelenlegi intenzitása mellett mértékadó források szerint remélhetőleg nem is fog.³²

Anna Clara Arndt és Liviu Horovitz elemzése³³ szerint például a különböző szóbeli megnyilvánulások és egyes – bevetéssel nem járó – cselekmények eskalációs és deeskalációs szerepet töltenek be a konfliktusban részt vevő felek eszköztárában.

Kutatásuk során listát állítottak össze a konfliktus legfontosabb nukleáris interakcióiból, amelyeket kódoltak az orosz lépések és a nyugati reakciók alapján. A kutatási folyamat során egyszerűsítési célból két fő szereplőt különböztettek meg: Oroszországot és a Nyugatot. Az elemzés során az „eskalációs” kifejezés bármilyen olyan lépést vagy kijelentést jelentett, amely legalább implicit fenyegetést hordozott a nukleáris használatra. A „figyelmeztetés” fogalma alá tartozott mindaz, ami úgy volt értelmezhető, mint utalás a nukleáris képességekre vagy egy esetleges konvencionális eskalációra, de nukleáris eszközök használatának fenyegetése nélkül. A „deeskaláció” pedig mindent magába foglalt, ami kétségbe vonta vagy akár visszavonta az előző kijelentéseket vagy cselekedeteket, továbbá olyan lépéseket jelentett, amelyekkel a szereplők (valószínűleg szándékosan) lemondanak egy eskalációs cselekedetről.³⁴

Tanulmányuk arra világít rá, hogy Oroszország tudatosan használja a nukleáris fenyegetéseket eskalációs eszközként az ukrajnai konfliktusban, hogy elrettentse a Nyugatot az Ukrajnának nyújtott támogatástól, miközben saját geopolitikai céljait próbálja elérni. A nukleáris retorika gyakran szándékosan homályos, ami bizonytalanságot kelt a nemzetközi közösségben, azonban ez a stratégia sokszor kontraproduktív, mert a Nyugat elhatározottságát is fokozhatja.

A szerzők kiemelik, hogy mind Oroszország, mind a nyugati országok nagy figyelmet fordítanak az eskalációs kockázatok csökkentésére, de a retorikai támadások további konfliktusokat generálhatnak. Az orosz fenyegetések nemzetközi szinten is széles körű következményekkel járnak, például fokozzák a nukleáris fegyverek terjedése miatti aggodalmakat, és gyengítik az ENSZ, illetve más nemzetközi szervezetek szerepét a konfliktuskezelésben.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy bár a nukleáris fenyegetések rövid távon taktikai előnyt jelenthetnek Moszkva számára, hosszú távon ezek az eszközök aláássák a globális biztonsági rendszert, és veszélyeztetik a nemzetközi stabilitást. Ezért sürgetik a nemzetközi közösséget, hogy határozottan lépjen fel az ilyen retorikával szemben, mivel annak kezelése kulcsfontosságú a konfliktus eskalációjának megakadályozásában.

Az úgynevezett „nukleáris kártya” előhúzása orosz részről sokakban keltheti azt a benyomást, hogy az orosz vezetés viszonylag lazán gondolkodik a nukleáris fegyverek felhasználásáról. Bár stratégiájuknak valóban lényeges eleme a nukleáris elrettentés, mint azt a fent hivatkozott hivatalos doktrínájuk is tartalmazza, ez nem feltétlenül vezet arra a következtetésre, hogy indokolatlanul és meggondolatlanul, a konfliktus kezdeti szakaszában kerülne sor atomfegyver tényleges bevetésére. A nukleáris elrettentés

³¹ STEIN 2024.

³² BUGOS 2023.

³³ ARNDT–HOROVITZ 2022.

³⁴ ARNDT–HOROVITZ 2022.

intenzitásának fokozása vagy leépítése nagyban függ az ellenfél reakcióitól, illetve a harctéri helyzet alakulásától is.

Péter Tamás elemzése szerint a korai alkalmazástól való félelem alapja egy Nyugaton elterjedt teória, az úgynevezett „eskaláció a deeskalációért” doktrína, amelynek lényege, hogy az orosz fél már a háború kezdeti szakaszában nukleáris fegyvereket vetne be annak érdekében, hogy rákényszerítse az ellenfelet a háború befejezésére.

Ez a megközelítés azt feltételezi, hogy az orosz politikai, katonai-politikai vezetés képes a legveszedelmesebb lépésekre, akár váratlanul is. Péter Tamás elemzése szerint a valóságban az orosz elrettentés lényege épp a fokozatosság, ami az úgynevezett „adagolt sebzés” taktikáján alapul. Ez azt jelenti, hogy a hagyományos hadviselést kombinálják a különböző nukleáris elrettentési módszerekkel, egyre merészebb módon alkalmazva azokat.³⁵

A konfliktusok függvényében markánsan változik a nukleáris arzenál alkalmazása, az előrevetített veszély szintje és az eskaláció mértéke. Az ilyenkor alkalmazott elrettentési stratégia középpontjában pedig a nukleáris fegyverekkel való fenyegetés és a nukleáris potenciál kibővítése áll, különösen olyan helyi konfliktusok esetében, mint például az ukrajnai háború jelenlegi szakaszában. Az orosz vezetők szándékosan fenyegetnek időről időre atomcsapással, miközben Putyin bejelentése, hogy taktikai atomfegyvereket telepítenek Fehéroroszország területére, szintén e stratégia részét képezi, és a nukleáris potenciál kibővítését célozza.

Meglátásom szerint tehát a nukleáris kommunikáció célja a konfliktus intenzitásának és eskalációs szintjének stratégiai céloknak megfelelő szabályozása, „mederben tartása”. Az orosz–ukrán konfliktusban részt vevő felek – ideértve a „kollektív nyugatot” is – észrevehetően kerülnek mind a nukleáris, mind a konvencionális eskalációt. Ezen célküzüések tükrében vizsgálható, hogy orosz részről sikeresnek mondható-e kommunikációjuk mint eskalációs/deeskalációs eszköz.

Következtetések

Meglátásom szerint az elmúlt 35 hónap során a moszkvai nukleáris jelzések részben elérték céljukat, sikerességük mindazonáltal korlátozottnak mondható az orosz–ukrán háborúban. Érvelni lehetne amellett, hogy a nukleáris fegyverekre való utalások eltántorították az Egyesült Államokat és a NATO-t attól, hogy csapataikat közvetlenül alkalmazzák a konfliktusban. A Biden-adminisztráció egyik kijelölt célja valóban az volt, hogy elkerülje a közvetlen NATO–Oroszország katonai összecsapást, és a nukleáris tényező kétségtelenül szerepet játszott ebben a döntésben. Azonban valószínűtlen, hogy a NATO bármikor is küldött volna csapatokat. Ukrajna nem kért nyugati katonákat, csak fegyvereket és lőszert. Nincs bizonyíték arra, hogy a szövetségben vitát folytattak volna a NATO erőinek közvetlen részvételéről a harcban.

Érvelni lehet amellett is, hogy az orosz nukleáris jelzések lassították a nyugati döntéshozatalt. Az Ukrajnának szóló segítségnyújtás keretében átadandó harckocsik és F-16 vadászgépek biztosításáról szóló döntések valóban hónapokig tartottak,

³⁵ PÉTER 2023.

és hosszan tartó politikai egyeztetések eredményeként születtek meg a küldő országokban. Azt mondhatjuk azonban, hogy az ukrán hadsereg jelenleg már a harctéren alkalmazza a Leopard és Abrams harcjárműveket, és az F-16 típusú repülőgépek átadása is küszöbön áll. (Egyes, orosz részről származó feltételezések szerint már meg is érkeztek.)³⁶ A Kreml részéről alkalmazott kommunikáció lassíthatta, de nem akadályozták meg a nyugati fegyverek és finanszírozás átadását Ukrajna felé.

Steven Pifer elemzése szerint Moszkvának nem sikerült megfelelően meghúzni a piros vonalakat, kijelölni a következményeket, és azokat érvényesíteni. Ideértve a nukleáris fenyegetéseiket is. Elemzésében a nyugati értékelések szerint az orosz piros vonalak alig többek blöffnél.³⁷

Ennek a meglátásnak azonban több nyugati vezető, illetve elemző nyilatkozatai ellentmondanak: 2023 júniusában egyes orosz nukleáris fegyverek Fehéroroszországba történő telepítését követően Joe Biden kijelentette, hogy az orosz nukleáris fenyegetés nagyon is „valódi”,³⁸ illetve az atomfegyver bevetésének esélye megnő, ha orosz szempontból a harctéri helyzet kedvezőtlenül alakul.³⁹

Egy külön interjúban a CBS-szel, Zelenszkij elnök azt mondta, nem biztos benne, hogy Putyin nukleáris utalásaira blöffként kell tekinteni: „Lehet, hogy tegnap még csak blöff volt. Most viszont valóság is lehet.”⁴⁰

Szeptember 25-én az USA elnökének nemzetbiztonsági tanácsadója, Jake Sullivan kijelentette:

„Közvetlenül, szemtől szemben és rendkívül magas szinten közöltük a Kremllal, hogy a nukleáris fegyverek bármilyen használata súlyos következményekkel jár majd Oroszország számára, az Egyesült Államok és szövetségeseink határozott válasszal fognak reagálni, valamint tisztán és konkrétan kifejtettük, hogy ez mit fog magában foglalni.”

Október 6-án, egy New York-i adománygyűjtő rendezvényen Biden elnök azt mondta: „Nem néztünk szembe az Armageddon lehetőségével Kennedy és a kubai rakétaválság óta.”

Az „Armageddon” és a „katasztrofális” szavak – minden bizonnyal alaposan átgondolt és megtervezett – használata ilyen magas rangú tisztviselők részéről arra utal, hogy az USA vezetése is tudatában van a szükségyszerűségnek, hogy bármilyen, akár a taktikai szinten maradó atomfegyver használatára is elsöprő erejű viszontcsapást kell kilátásba helyezni. Mindemellett érdekes az a körülmény is, hogy Sullivan nem utalt konkrétan az atomfegyverrel történő válasza – a katasztrofális csapás akár egy elsöprő erejű konvencionális műveletet is jelenthet.

Emellett, Andrew Futter elemzése szerint az úgynevezett „nukleáris tabu”, azaz az atomfegyverek bevetésének általános elutasíttósága valószínűleg inkább megerősödött, nem pedig gyengült a nukleáris retorika hatására. Kétségtelen, hogy

³⁶ BISHT 2023.

³⁷ PIFER 2023.

³⁸ HUNNICUTT–NANDITA 2023.

³⁹ KOTSONIS–CHAKRABARTI 2023.

⁴⁰ HELMORE 2022.

az orosz részről tett nukleáris utalások (beleértve a fegyverek magasabb készletelési szintre helyezését) azt a benyomást kelthették, hogy a normatív tabu gyengülhet, de az Ukrajnát támogatók és Kína, valamint India feltételezett háttérnyomása az orosz elnökre arra enged következtetni, hogy a Kreml nagyon is tisztában van a nukleáris használat kockázataival.⁴¹

Összegzés

Az atomfegyverek bevetésére történő utalások kétértelműsége, nehezen kialakítható „súlyozása” komoly biztonsági kockázatot jelent. A Kreml valószínűleg azt szeretné, hogy a jövőbeli válságokban használhassa a nukleáris jelzéseket. Ha a jelek félreérthetők, félremagyarázhatók vagy figyelmen kívül hagyhatók, az érvényteleníti azt a kommunikációs eszközt, amire Moszkvának szüksége lehet egy súlyos biztonsági válságban. Az Egyesült Államoknak és a NATO-nak komolyan kell vennie a nukleáris kommunikáció helyes értelmezéséből adódó feladatot, mert a kollektív nyugat biztonsági érdeke is az, hogy ha Moszkva szigorú nukleáris jelzést akar küldeni, az világos és érthető legyen.

Felhasznált irodalom

- Address by the President of the Russian Federation* (2022. szeptember 21.). Online: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69390>
- A Joint Statement by the Leaders of the Five Nuclear-Weapon States on Preventing Nuclear War and Avoiding Arms Races*. 2022. január 3. Online: <https://bit.ly/4hl2Gh5>
- ALBERQUE, William (2024): *Russian Military Thought and Doctrine Related to Non-Strategic Nuclear Weapons: Change and Continuity*. The International Institute for Strategic Studies, 2024. január. Online: <https://www.iiss.org/research-paper/2024/01/russian-military-thought-and-doctrine-related-to-nonstrategic-nuclear-weapons/>
- ARNDT, Anna Clara – HOROVITZ, Liviu (2022): *Nuclear Rhetoric and Escalation Management in Russia's War Against Ukraine: A Chronology*. Berlin: German Institute for International and Security Affairs. Online: <https://bit.ly/4hpedit>
- Az Orosz Föderáció elnökének 2024. november 19-i, 991. sz. rendelete. Az Orosz Föderáció hivatalos jogi információs portálja, 2024. november 19. Online: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202411190001>
- BISHT, Inder Singh (2023): Russian Jets Downing in Ukraine Fuels F-16 Speculation. *TheDefensePost*, 2023. december 28. Online: <https://thedefensepost.com/2023/12/28/russian-jets-ukraine-f-16/>
- BRENNAN, David (2022): Vladimir Putin's Ukraine Nuclear Threats Create Dangerous Guessing Game. *Newsweek*, 2022. április 22. Online: www.newsweek.com/vladimir-putin-nuclear-weapon-threats-dangerous-guessing-game-ukraine-russia-1700067

⁴¹ FUTTER 2023.

- BUDJERYN, Mariana (2024): Why Russia Is More Likely to Go Nuclear in Ukraine if It's Winning. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2024. október 2. Online: <https://thebulletin.org/2024/10/why-russia-is-more-likely-to-go-nuclear-in-ukraine-if-its-winning/>
- BUGOS, Shannon (2023): Russian Use of Nuclear Weapons Still Unlikely, U.S. Says. *Arms Control Today*, 2023. június. Online: www.armscontrol.org/act/2023-06/news/russian-use-nuclear-weapons-still-unlikely-us-says
- CALLERY, James (2022): Dmitry Medvedev Warns of Russia-Nato Nuclear War Over Western Help to Ukraine. *The Times*, 2022. május 12. Online: <https://bit.ly/3CLG2Fy>
- Downing Street (2022): *G7 Leaders Statement: 12. December 2022*. Online: www.gov.uk/government/news/g7-leaders-statement-12-december-2022
- FUTTER, Andrew (2023): Five Nuclear Reflections Ont He Ukraine War. *Europeanleadership*, 2023. június 19. Online: <https://europeanleadershipnetwork.org/commentary/five-nuclear-reflections-on-the-ukraine-war/>
- HELMORE, Edward (2022): Jake Sullivan: Us Will Act 'Decisively' if Russia Uses Nuclear Weapons in Ukraine. *The Guardian*, 2022. szeptember 25. Online: www.theguardian.com/us-news/2022/sep/25/us-russia-ukraine-war-nuclear-weapons-jake-sullivan
- HUNNICUTT, Trevor – BOSE, Nandita (2023): Biden Says Threat of Putin Using Tactical Nuclear Weapons is 'Real'. *Reuters*, 2023. június 20. Online: www.reuters.com/world/biden-says-threat-putin-using-tactical-nuclear-weapons-is-real-2023-06-20/
- KOTSONIS, Stefano – CHAKRABARTI, Meghna (2023): Is It Time to Take Putin's Nuclear Threats More Seriously? *Wbur*, 2023. június 21. Online: www.wbur.org/onpoint/2023/06/21/is-it-time-to-take-putins-nuclear-threats-more-seriously
- KRISTENSEN, Hans et al. (2024): Status of World Nuclear Forces. *FAS.org*, 2024. március 29. Online: <https://fas.org/initiative/status-world-nuclear-forces/>
- MILLS, Claire (2024): Russia's Use of Nuclear Threats During the Ukraine Conflict. *Research Briefing*, No. 9825. House of Commons Library. Online: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9825/CBP-9825.pdf>
- NATO (2023): *Press Conference*. 2023. június 16. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_215694.htm
- NEU, Alexander (2024): Analyse: Russlands aktualisierte Nukleardoktrin. *NachDenkSeiten*, 2024. november 26. Online: www.nachdenkseiten.de/?p=125274
- PÉTER Tamás (2023): A nukleáris elrettentés és a háború. *Moszkvater.com*, 2023. április 14. Online: <https://moszkvater.com/a-nukleáris-elrettentes-es-a-haboru/>
- PIFER, Steven (2023): Russia, Nuclear Threats, and Nuclear Signaling. *Brookings*, 2023. október 13. Online: www.brookings.edu/articles/russia-nuclear-threats-and-nuclear-signaling/
- Plenary Session of the St Petersburg International Economic Forum* (2023. június 16.). Online: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71445>
- Presidential Address to Federal Assembly* (2023. február 21.). Online: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/70565>
- President of Russia* (2022): *Signing of Treaties on Accession of Donetsk and Lugansk People's Republics and Zaporozhye and Kherson Regions to Russia*. 2022. szeptember 30. Online: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69465>

- President of Russia, Meeting with Top Graduates of Higher Military Schools* (2023). Online: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/71472>
- Putin Orders Special Service Regime in Russia's Deterrence Force (2022). TASS, 2022. február 27. Online: https://tass.com/defense/1412575?utm_source=rusi.org&utm_medium=referral&utm_campaign=rusi.org&utm_referrer=rusi.org
- QURESHI, Tahir (2022): India Warns Russia Against Use Of Nuclear Weapons In Ukraine. *India.com*, 2022. október 26. Online: www.india.com/news/india/india-warns-russia-against-use-of-nuclear-weapons-in-ukraine-5707075/
- Russian Federation (2020): *Basic Principles of State Policy of the Russian Federation on Nuclear Deterrence*. Online: https://archive.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/international_safety/disarmament/-/asset_publisher/rp0fiUBmANaH/content/id/4152094
- Russia, US Recently Held Direct Consultations on New START (2023). TASS, 2023. június 15. Online: <https://tass.com/politics/1632643>
- Russia's Medvedev Warns of Nuclear Response if Ukraine Hits Missile Launch Sites (2024). *Reuters*, 2024. január 11. Online: www.reuters.com/world/europe/russias-medvedev-warns-nuclear-response-if-ukraine-hits-missile-launch-sites-2024-01-11/
- STEIN, Janice (2024): How Impossible Is the Risk of Nuclear Escalation in Ukraine? *Bulletin of Atomic Scientists*, 2024. december 24. Online: <https://thebulletin.org/2024/12/how-impossible-is-the-risk-of-nuclear-escalation-in-ukraine/>
- Stockholm International Peace Research Institute (2024): World Nuclear Forces. In *SIPRI Yearbook 2024: Armaments, Disarmament and International Security*. Online: <https://doi.org/10.1093/sipri/9780198930570.001.0001>
- TREVELYAN, Mark (2022): Russia Tests Nuclear-Capable Missile That Putin Calls World's Best. *Reuters*, 2022. április 21. Online: www.reuters.com/world/europe/russia-tests-new-intercontinental-ballistic-missile-2022-04-20/
- WILLIAMS, Heather et al. (2025): *Deter and Divide: Russia's Nuclear Rhetoric & Escalation Risks in Ukraine*. Center for Strategic and International Studies. Online: <https://features.csis.org/deter-and-divide-russia-nuclear-rhetoric/>
- WITTE, Melissa de (2022): The U.S. Must Do What It Can to Prevent Russian Military From Crossing the Nuclear Threshold, Stanford Scholar Says. *Stanford Report*, 2022. április 20. Online: <https://news.stanford.edu/stories/2022/04/u-s-must-can-prevent-russian-military-crossing-nuclear-threshold>
- Xi Meets German Chancellor Olaf Scholz (2022). *Xinhua Chinese News Agency*, 2022. november 5. Online: [Update: Xi meets German Chancellor Olaf Scholz-Xinhua \(news.cn\)](http://Update:Xi%20meets%20German%20Chancellor%20Olaf%20Scholz-Xinhua%20(news.cn))

Hevesi Judit¹

A hon- és rendvédelmi szerveknél szolgáló, cukorbetegséggel élő személyek szénhidrát-anyagcsere-állapotának jellemzése az alkalmassági vizsgálat során

The Characterisation of the Carbohydrate Metabolism Status of Individuals Living With Diabetes Serving in Homeland Security and Law Enforcement Agencies During the Suitability Assessment

Absztrakt

A hon- és rendvédelmi szervek állományánál fontos szempont az egészségügyi alkalmasság megállapításakor, hogy a cukorbetegség fennállása esetén a szénhidrát-anyagcsere egyensúlyban van-e, hiszen ennek feltétele az „alkalmas” minősítés. Emellett a megfelelő vércukorértékek elérése és fenntartása alapvető fontosságú a rövid és hosszú távú szövődmények megelőzése céljából. Ennek hagyományos eszközei a vizelet és a vénás vér laboratóriumi vizsgálatai, továbbá a betegek által végzett, újjbegyi vércukormérések. Az utóbbi években elterjedt szöveti glükózmonitorozás további lehetőségeket kínál a szénhidrát-anyagcsere-állapot pontosabb és átfogóbb értékelésére. A munka összefoglalja ezen eszközök előnyeit, alkalmazási korlátait és a folyamatos szöveti glükózmonitorozás felhasználásának perspektíváit az egészségügyi alkalmassági vizsgálatok szempontjából.

¹ Rendelésvezető főorvos, Észak-Pesti Centrumkórház – Honvédkórház, Diabetológia Szakrendelés; doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: hevesi.judit0607@gmail.com

Kulcsszavak: egészségügyi alkalmasság, cukorbetegség, glikémiás kontroll, folyamatos szöveti glükózmonitor, vércukorszint-ellenőrzés

Abstract

In assessing the health suitability of personnel in armed forces alongside the presence of diabetes, it is crucial to consider whether carbohydrate metabolism is balanced, as this may be a prerequisite for the classification of "Fit", besides the imperative of achieving and maintaining appropriate blood sugar levels to prevent short- and long-term complications. Traditional means of assessment include laboratory tests of urine and venous blood, as well as fingerstick blood glucose measurements by patients. In recent years, the widespread use of continuous glucose monitoring offers further opportunities for a more precise and comprehensive evaluation of carbohydrate metabolism status. This paper summarises the advantages, application limitations, and prospects of utilising continuous tissue glucose monitoring in the context of health suitability assessments.

Keywords: health suitability, diabetes mellitus, glycemic control, continuous glucose monitoring system, blood glucose monitoring

Bevezetés

A cukorbetegség (*diabetes mellitus*, DM) előfordulása (*prevalencia*) világszerte járványos méreteket ölt, bár hazánkban – más országokhoz hasonlóan – 2000 és 2014 között csökkent az új betegek száma.² A Nemzetközi Diabétesz Szövetség (International Diabetes Federation, IDF)³ kétévente frissített adatai szerint a globális *prevalencia* a 20–79 éves kor közötti felnőttek körében 2000-ről 2021-re megháromszorozódott. Ilyen növekedési ütem mellett a betegszám a 2030-as évekre akár 643 millióra is nőhet.⁴ Az IDF Atlas 2013-as kiadása szerint Magyarországon a 20–79 éves korú lakosság körében az előfordulás 7,51% volt.⁵

A cukorbetegség a hasnyálmirigyhormon által termelt inzulin hatásának elmaradása következtében kialakuló, magas vércukor- (glükóz-)szinttel járó, az egész szervezetet érintő anyagcsere-betegség. Kialakulás alapján történő csoportosítás szerint az ezzel élők mintegy 90%-ának van 2-es típusú (*type-2 diabetes mellitus*, T2DM) és közel 10%-uknak 1-es típusú (*type-1 diabetes mellitus*) betegsége. A T1DM abszolút inzulinhiánnyal jár, aminek oka, hogy az inzulint termelő sejtek elpusztulnak. Ennek következtében a beteg élete végéig inzulinkezelésre szorul. A T2DM esetén a vércukorszint emelkedése mögött a hasnyálmirigy által termelt inzulinhormon hatásának elmaradása, vagyis az inzulinrezisztencia áll. Kialakulásában genetikai, környezeti

² KEMPLER 2016: 179,180.

³ Az IDF nemzetközi szervezet, munkásságának célja a cukorbetegség elleni küzdelem és annak világméretű összehangolása.

⁴ IDF 2021: 11–19.

⁵ IDF 2013: 118.

és életmódbeli tényezők is szerepet játszhatnak. E típus esetében a kezelés alapja az életmód befolyásolása kedvező irányba (életmód-terápia), ami fokozott fizikai munkavégzést jelent és megfelelő étrend alkalmazását: orvosi dietoterápiát. A kezelés további eszköze a vércukorszint megfelelő tartományba állítása és megtartása, a szív- és érrendszeri kockázati tényezők kezelése, valamint megfelelő vércukorszint-csökkentő gyógyszerek adása. A cukorbetegség kezelésének célja, hogy a beteg életminőségének megtartása (esetleg javítása) mellett megelőzzük, vagy legalább időben kitoljuk a szövődmények kialakulását.

A vércukorszint és a szövődmények közötti kapcsolatra már a múlt században végzett klinikai vizsgálatok felhívták a figyelmet.⁶ A várhatóan legeredményesebb vércukorszint-csökkentő (antihyperglükémiás) kezeléssel tartósan jó anyagcserehelyzet, a közel normoglikémia elérésére kell törekedni. A rövid távú vagy akut komplikációk potenciálisan életveszélyes állapotot jelentenek. Ilyen a tartósan magas vércukorszint (hyperglükémia) következtében kialakuló sav-bázis, illetve víz- és ionháztartás egyensúlyának felbomlása, és/vagy bizonyos cukorbetegség elleni gyógyszerek (például inzulinkezelés) mellékhatásaként kialakuló extrém alacsony vércukorszint (hipoglikémia).

A tartósan magas vércukorszint okozta károsodások kezdetben rejtve maradnak és reverzibilisek, de az idő előrehaladtával már kialakul a sejtek (szövetek, szervek) kóros és egyre irreverzibilisebb elváltozása.⁷ Ugyanis ez a betegség érinti nemcsak a szénhidrát-, hanem a fehérje- és zsírsanyagcserét is, és bizonyos szervi diszfunkciók (veseelégtelenség, vakság), illetve szív- és érrendszeri betegségek kialakulásának fokozott kockázatával is jár. A szövődmények megelőzése azért fontos, mert azok fennállása határozza meg az egyén sorsát, akár rövidíti is az élettartamot, továbbá az egyénre és a társadalomra is hatalmas terhet rónak.

A cukorbetegség melletti egészségügyi alkalmasság

A hon- és rendvédelmi oktatási intézményekbe jelentkezés esetén az igazolt cukorbetegség minden formája kizáró oknak minősül. A Magyar Honvédség kötelékébe tartozók egészségügyi alkalmasságát üzemorvos, foglalkozás-egészségügyi, repülőorvosi vagy alkalmasságvizsgálatban, illetve repülőorvosi vizsgálatokban szakmai gyakorlattal rendelkező szakorvos állapítja meg és minősítheti. Ezek feltételét megfelelő rendeletek és utasítások rögzítik.⁸ Ha az „Alkalmasság” minősítés érvényessége alatt diagnosztizálnak cukorbetegséget, vagy ismerik fel valamely szövődményét – amely miatt a dolgozó nem felel meg a katonai szolgálatra vagy az általa betöltött szolgálati beosztásra –, felülvizsgálati eljárást kell kezdeményezni. A már állományban lévő dolgozóknál a cukorbetegség melletti egészségügyi alkalmasság függ a kezelés módjától, inzulinterápia mellett annak dózísától, az anyagcsere-állapot stabilitásától és a szövődmények meglététől. A munkavégzés szempontjából alkalmatlanságot jelent

⁶ GUBITOSI-KLUG 2014; UKPDS 1998.

⁷ RIDDLE–GERSTEIN–HOME 2021.

⁸ 2012. évi CCV. törvény a honvédek jogállásáról; 9/2013. (VIII. 12.) HM rendelet a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról; 10/2015. (VII. 30.) HM rendelet a katonai szolgálatra való egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságról, valamint a felülvizsgálati eljárásról.

a stabilan nem beállítható diabetes, illetve a kialakult szövődmények (előrehaladott veseelégtelenség, szívelégtelenség, maradványtünetekkel járó agyi történés).

A rendvédelmi szervek dolgozóinál a cukorbetegség melletti egészségügyi alkalmasságot jogszabályok rögzítik. (Az egyes rendvédelmi feladatokat ellátó szerveknél foglalkoztatott hivatásos állomány és rendvédelmi igazgatási alkalmazotti állomány alkalmasságvizsgálatáról szóló rendeletek és utasítások.)⁹ Egyes utasításokban bizonyos tiszt és tiszthelyettesi besorolási osztályba tartozó szolgálati beosztások esetén az inzulinnal kezelt *diabetes mellitus* alkalmatlanságot jelent, míg a szövődménymentes, gyógyszeres kezelés alatt álló dolgozó alkalmassága kizárólag akkor állapítható meg, ha a vizsgálatot megelőző 12 hónap folyamán nem volt súlyosan alacsony vércukorértéke, illetve az egyén tisztában van annak bevezető tüneteivel és kockázataival.

Minél labilisabb az anyagcsere, vagyis minél változatosabb vércukorértékeket mutat az egyén, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a kórosan alacsony vagy magas vércukorszint akut szövődményhez vezet. Ezek idegrendszeri tüneteket okozhatnak, és akár hirtelen eszméletvesztéssel is járhatnak. A cukorbetegség vagy a szövődményeinek kialakulása tartós vagy végleges egészségkárosodás következtében még ha nem is okoz egészségügyi alkalmatlanságot, bizonyos munkavégzés alóli felmentésekkel járhat együtt, szükségessé teheti a gépjárművezetői alkalmasság vagy fegyvertartási engedély felülvizsgálatát, sőt akár el is tanácsolhatják az érintettet az egyenruha viselésétől.

A cukorbeteg életük végéig rendszeres diabetológiai gondozásra szorulnak, amelyet akkreditált szakellátóhelyen végeznek.¹⁰ A diabetológus szakorvosi vélemény tartalmazza az anyagcsere-állapot minősítését, de a foglalkozás-egészségügyi vizsgálat során alkalmanként részletesebben ki kell térni az alkalmazott vércukorszint-csökkentő kezelés melletti szénhidrát-anyagcsere-állapot megítélésére, a glikémiás kontroll felülvizsgálatára. Ehhez egyszerű, megbízható, megfizethető és könnyen reprodukálható tesztekre van szükség.

A szénhidrát-anyagcsere-állapot jellemzésének eszközei

A megfelelő glikémiás kontroll azt jelenti, hogy a beteg vércukorértékei terápiás tartományban vannak. A legújabb amerikai szakmai ajánlás¹¹ az antihyperglikémiás kezelés hatékonyságának ellenőrzésére a következőket javasolja alkalmazni: a megelőző körülbelül 3 hónap átlagos vércukorértékére utaló hemoglobin A1c (HbA1c) értéket (lásd lejjebb); a beteg általi önellenőrzését újbegyí vérévétellel történő vércukor-meghatározást (*self-monitoring of blood glucose*, SMBG, vagy újabb elnevezéssel: *blood glucose monitoring*, BGM); valamint a folyamatos szöveti glükózmonitorozó rendszer (*continuous glucose monitoring system*, CGMS) során nyert tartományban töltött idő

⁹ 45/2020. (XII. 16.) BM rendelet a belügyminiszter irányítása alatt álló egyes rendvédelmi feladatokat ellátó szerveknél foglalkoztatott hivatásos állomány és rendvédelmi igazgatási alkalmazotti állomány alkalmasságvizsgálatáról; 35/2020. (XII. 23.) ORFK utasítás a Rendőrség állományának alkalmasságvizsgálatáról.

¹⁰ A Belügyminisztérium egészségügyi szakmai irányelve a diabetes mellitus kórismezéséről, a cukorbeteg antihyperglykaemiás kezeléséről és gondozásáról felnőttkorban.

¹¹ American Diabetes Association Professional Practice Committee 2024: 111.

(*time-in range*) és átlagos CGM glükóz értékeit. Egyéb laborvizsgálati eredmények is rendelkezésünkre állnak a szénhidrát-anyagcsere-állapot jellemzésére. Ilyen a vizelettel történő cukorürítés ellenőrzése, a vénás vérből laboratóriumi körülmények között meghatározott, az elmúlt 2-3 hét átlagos vércukorértékére utaló fruktózamin-(FA-) szint, illetve az éhgyomri, az étkezés után bizonyos idő eltelte utáni és az étkezéstől független (random) vércukorértékek.

A vizelet cukortartalmának vizsgálata

A vese több mechanizmussal is szerepet játszik a szénhidrát-anyagcserében. Az egyik fontos funkciója, hogy a test vérének napi több mint 50 alkalommal történő átszűrése során a szűrletből a glükózmolekulákat visszaszívja a keringésbe, így normál körülmények között a vizelet glükózmentes. Ha a vércukor koncentrációja egy bizonyos értéket elér a vérben, a vese kapacitása telítődik, és a vizeletben megjelenik a glükóz. Ezt az értéket, ami általában a 10 mmol/l vércukor-koncentrációt jelent, „veseküszöbnek” is szoktuk nevezni, de az érték egyéntől függő, és előfordulhat a 8-12 mmol/l értékek között is.¹²

A vizelet cukortartalmát meg lehet határozni laboratóriumi körülmények között, illetve alkalmazhatunk egyszerűbb és könnyen hozzáférhető szemikvantitatív teszt-csíkmódszert is. Ez utóbbi eljárás során a frissen ürített vizeletbe mártott tesztcsík – a glükóz-oxidáz hatására – mintegy 10 másodperc után elszíneződik. A vizelet glükóz-koncentrációjára a kisegítő színdiagram alapján lehet következtetni.

A vizeletben a cukor jelenléte utalhat arra, hogy a vércukorértékek magasak, azaz nincs egyensúlyban a szénhidrát-anyagcsere-állapot. Azonban a vizsgálatnak számos korlátja van, ilyen például az egyénfüggő veseküszöbérték, továbbá bizonyos anti-glikémiás készítmények alkalmazása. Ugyanis ezek a vércukorszintet úgy csökkentik, hogy megakadályozzák a vesében a glükózmolekulák visszaszívását a szűrletből, azaz cukorvizelést okoznak. Vizelettel történő cukorvesztést okozhatnak bizonyos genetikai betegségek is. A vizelet cukortartalmából a szénhidrát-anyagcserére levonható általános következtetés korlátját jelenti az is, hogy a húgyhólyagban a vizelet órákon át gyűlik, vagyis ebben csak a vizeletürítések közötti átlagos glükózértékek tükröződnek; a vizeletminta aktuális glükózkoncentrációja ellenére a vércukorértékek tág határok között mozoghatnak. Mindezek miatt ma már túlhaladott a szénhidrát-anyagcsere-állapotnak a vizeleti glükóztartalom mérésével történő ellenőrzése.

HbA1c- és FA-szintek

A vérben lévő glükózmolekula képes a fehérjékhez kötődni, és e kötött fehérjék mennyisége függ az átlagos vércukor-koncentrációtól. A hemoglobin a vér vörösvérsejtjeiben található, az oxigén és szén-dioxid szállítását végző fehérje. A HbA1c olyan hemoglobínmolekula, amelyhez glükózmolekula kapcsolódik. A fiatal vörösvérsejt még nem tartalmazza ezt a glikált hemoglobint. Azonban a sejtbe könnyen be tud jutni a vérben

¹² GERICH 2010: 136–142.

lévő glükózmolekula, és a hemoglobinhoz kapcsolódva létrejön a HbA1c, ami jelen van az egészséges egyénekben is. Minél magasabb a vércukorérték, a HbA1c annál nagyobb koncentrációban lesz jelen, aminek százalékban való megadása következtetni enged a szénhidrát-anyagcsere állapotára. Az értéke mutatja az átlagos vércukor-koncentrációt a vörösvérsejtek teljes élettartamára (90–120 nap), de legnagyobb mértékben a mérést megelőző 6–8 hétre vonatkozóan. Az értékének függvényében döntünk a terápia módosításának szükségességéről, és ez az érték határozza meg az antidiabetikumok rendelkezhetőségét is a társadalombiztosítási (Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő, NEAK) támogatás igénybevételével.¹³ Az antihyperglykémias kezelésre vonatkozóan a HbA1c értékkel kapcsolatban egyéni célértékről, pontosabban céltartományról (6,0–8,0%) beszélünk, figyelembe véve a beteg egyedi körülményeit és tulajdonságait (életkor, társszövődmények, hipoglikémia hajlam).¹⁴

Bizonyos rendellenességek esetén, például a számos ok (veseelégtelenség, vérzés)¹⁵ következtében kialakuló vérszegénység mellett, az alacsony vörösvérsejtszám miatt a HbA1c-szint nem értékelhető a glikémiás kontroll markereként, és nem alkalmazható bizonyos rasszoknál,¹⁶ illetve genetikai variációkban.¹⁷ Ezekben az állapotokban alternatívaként jön szóba a fruktózin (FA) koncentrációjának a mérése.¹⁸ A FA a vér összes glikált szérumfehérje (főleg albumin) koncentrációját tükrözi, azonban azok fluktuációja miatt csak az elmúlt 2–4 hét átlagos vércukorértékére enged következtetni, ezért a szénhidrát-anyagcsere rövid távú markereként alkalmazható.¹⁹ Klinikai hasznosságát és a foglalkozás-egészségügyi alkalmazását elsősorban ez a rövid időtartam korlátozza. A mindennapokban elsősorban a cukorbetegséggel szövődött terhesség kapcsán értékeljük vagy sebészeti beavatkozás előtt a műtethőség elbírálása céljából. A FA normál tartománya laboratóriumtól és vizsgálati módszertől függően változhat, 200–285 mikromol/liter ($\mu\text{mol/l}$) között szokott lenni.²⁰

Vércukorszint-önellenőrzés

Ma már a jobb anyagcserehelyzet céljából minden cukorbetegnek ajánlott a vércukorszint-önellenőrzés, ami az ujjbegyből nyert kapilláris vérminta glükózkoncentrációjának mérését jelenti. Az inzulinnal kezelt betegek sikeres önmenedzselésének feltétele az aktuális vércukorszint ismerete.

A vércukorszint-önellenőrzési adatokat a beteg vezetheti papíron, amit a kezelőorvosának bemutat (lásd 1. ábra). Ma már azonban a betegek jelentős része digitális formában vezeti vércukornaplóját, amihez számos applikáció áll rendelkezésre. Az újabb programok a mért értékeket statisztikai módszerekkel feldolgozzák és grafikus

¹³ NEAK: Az emelt indikációhoz kötött támogatási kategóriába tartozó betegségcsoportok, indikációs területek és a felírási jogosultak köre. Érvényesség kezdete: 2024. március 01.

¹⁴ DAVIES 2022.

¹⁵ KDIGO 2020: 41.

¹⁶ DAGOGO-JACK 2010.

¹⁷ WHEELER 2017.

¹⁸ SACKS 2023: 832.

¹⁹ NANSSEU 2015.

²⁰ GOUNDEN 2023.

ábrázolással alakítják át, illetve a kezelőszemélyzet számára is hozzáférést engedélyezhetnek az interneten keresztül. Az SMBG-adatokból egyértelműen lehet következtetni a glikémiás kontrollra. Objektívebb képet kapunk, ha a glükométer által mért értékeket közvetlenül a vércukormérő készülékből nyerjük. Ennek azonban hátulütője, hogy a glükométert gyakran több egyén is használja, így annak memóriája nem kizárólag az adott dolgozó adatait tartalmazza. Hogy a vércukorszint-önellenőrzés milyen gyakran történjen, az elsősorban az alkalmazott kezeléstől függ, de az alkalmassági vizsgálat előtt kérhetünk a betegtől akár több napon át végzett profilvizsgálatot is. Ennek során a beteg a főétkezések előtti és utáni (az utolsó falatot követően 1,5-2 órával) értékeket mér, ezeket inzulinkezelés esetén éjszakai vagy hajnali mérésekkel egészítjük ki. Az eredmények a laborvizsgálati HbA1c vagy FA értékekkel együtt értelmezendők.

1. ábra: Papíralapú vércukornapló
Forrás: a szerző felvétele

Vércukorszintmérés laboratóriumi körülmények között

A cukorbeteg terápiajának monitorozására vagy az anyagcsere-állapot jellemzésére nem ajánlott a vér glükózkonzentrációjának meghatározása a vénás vérvétel során nyert minta laboratóriumi körülmények között történő feldolgozásával. Ez inkább a más vizsgálatokból származó információk kiegészítésére vagy az önellenőrzés pontosságának értékelésére használandó.²¹ Az alkalmassági vizsgálat kapcsán végzett laborvizsgálat során mért – akár étkezéshez kötött, akár random – vércukorérték csak az aktuális állapotot tükrözi. Így abból nem vonható le általános következtetés a glikémiás kontrollra. A napi többszöri vénás vérvételt jelentő profilvizsgálat időigényes, és az eredmények csak az adott nap anyagcsere-állapotát tükrözik.

²¹ SACKS 2023: 832.

A folyamatos szöveti vércukor-monitorozás

A szöveti glükózmanitorozó rendszer, köznapin nyelven szenzortechnika az utóbbi években egyre inkább elterjedt hazánkban is.²² A beszerezhető CGM-rendszerek működési elve hasonló. Az érzékelő egység a has vagy a felkar bőr alatti szövetrétegében helyezkedik el, amelyet a beteg önállóan tud behelyezni és a típustól függően 6–14 naponta cserélni. Ez folyamatosan méri a bőr alatti szövet vércukor-koncentrációját, a bőr feletti részhez csatlakoztatott távadó pedig a rendszer típusától függően 2–5 percenként Bluetooth-kapcsolaton keresztül továbbítja valamilyen elektronikai készülékre a szöveti glükózkoncentráció értékét mmol/l vagy mg/dl mértékegységben. Erre a célra a betegek leggyakrabban a saját okostelefonjukat használják. Így a sejtek közötti folyadék glükózkoncentrációjáról – ami a vénás vér vércukorértékét tükrözi – a CGMS típusától függően napi 288–1440 adat áll rendelkezésre. Az adatok felhőalapú rendszerben tárolódnak, bármikor leihívhatók, és lehetőséget adnak azok követésére egy másik személy (cukorbeteg gyermek hozzátartozója, kezelő team) számára. A rendszer a nagy mennyiségű adatból számos egyéb, a szénhidrát-anyagcserét leíró származtatott paramétert is rendelkezésre bocsát. Ezeket nemzetközi konszenzus alapján összefoglaló riport (*ambulatory glucose profil*, AGP) formájában meg is jeleníti (lásd 2. ábra).²³ Az AGP 10 olyan mutatót tartalmaz, amelyet az ambuláns lapon is rögzíteni kell (lásd 3. ábra). Feltünteteti, hogy az adott időtartam során a szenzor hány százalékban volt használatban, mennyi volt a mért átlagos szenzor-glükóz érték, a vércukorértékek eltérése az átlagtól (glikémiás variabilitás, GV), az átlagértékből számolt vércukorkezelési útmutató (glükózmenedzsment indikátor, GMI). A további 5 paraméter jelöli a standardizált vércukortartományokat. A céltartomány (7,8–10,0 mmol/l) feletti értékekkel eltöltött időtartam (*Time Above Target Glucose Range*, TAR) két részre osztva: a 10,1–13,9 mmol/l közötti (beleértve a szélső értékeket), illetve a 13,9 mmol/l feletti értékeket jelöli. A céltartományban lévő (3,9–10,0 mmol/l közötti, beleértve a szélső értékeket) vércukorértékekkel eltöltött időtartam (*time in range*, TIR) és a céltartomány alatti értékekkel eltöltött időtartam (*time below range*, TBR) a 3,0–3,8 mmol/l (beleértve a szélsőértékeket) és a 3,0 mmol/l alatti értékeket kettéválasztva szintén jelzésre kerül.²⁴

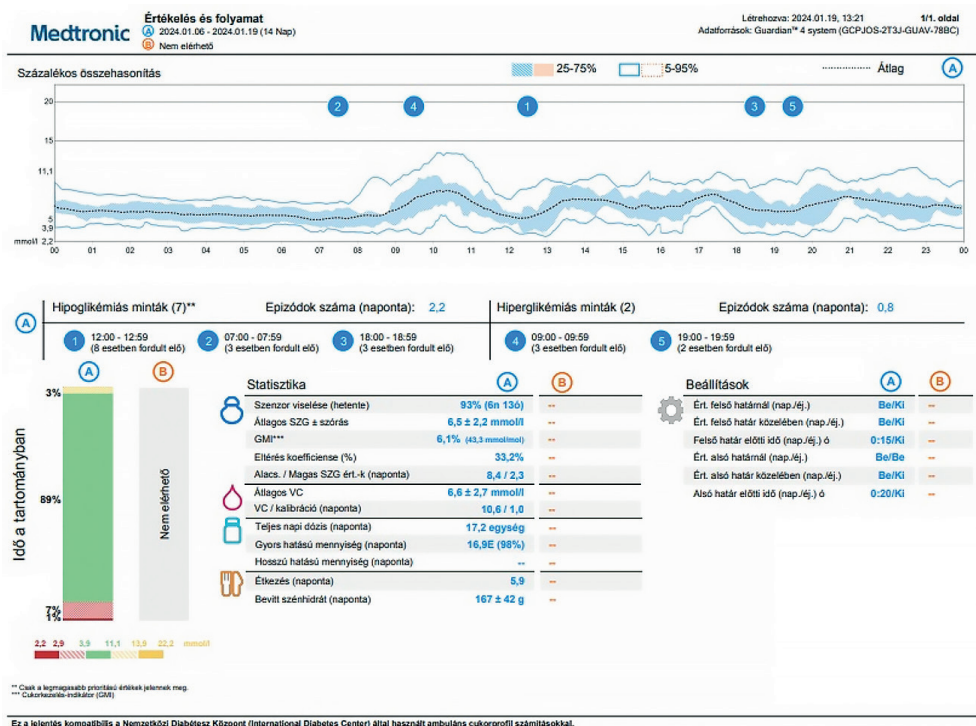
A CGMS alkalmazása melletti glikémiás kontroll jellemzésekor a GMI- és TIR-értékeket emeljük ki. A rendszer az átlagos szöveti glükózértékből statisztikai képlet alapján számolja ki a GMI-értéket, ami korrelál a HbA1c értékkel, és ugyanabban a mértékegységben adjuk meg (%), illetve mmol/mol). Az egyéni jellemzők miatt különbség van a GMI és a HbA1c értéke között, de azok viszonya az adott betegnél állandó – a GMI-értékből következtetni lehet a vénás HbA1c értékre.²⁵ Ennek megfelelően a GMI-érték esetén hasonló terápiás tartományok elérése javasolt a megfelelő anyagcserekontroll céljából.

²² HEVESI 2023.

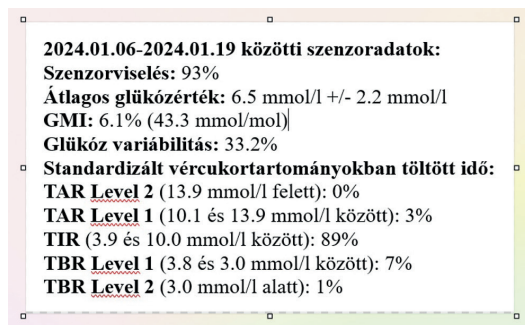
²³ DANNE 2017: 1637.

²⁴ HEVESI 2024: 80.

²⁵ BERGENSTAL 2018: 2279.

2. ábra: Összefoglaló szenzorjelentés – a Medtronic cég AGP-riportja
Forrás: CareLink™ rendszerszoftver által generálva

3. ábra: Az AGP-riport adatainak feltüntetése az ambuláns lapon
Forrás: a szerző felvétele

A TIR tartományának két szélső értéke (3,9, illetve 10,0 mmol/l) nemzetközileg elfogadott, ezeket csak terheesség és klinikai vizsgálatok kapcsán módosítjuk. Nemzetközi konszenzus konferencián történt a standardizált vércukortartományok különböző betegpopulációkra vonatkozó terápiás célértékeinek a megjelölése is.²⁶ Az alkalmas-

²⁶ BATTILINO 2019: 1593–1603.

sági vizsgálatok során is a 3,9 és 10,0 mmol/l közötti tartományt javasolt figyelembe venni, valamint a TIR értékének 70% felett kell lenni ahhoz, hogy az illető személy anyagcsere-állapotát egyensúlyban lévőnek véleményezzük. Az ajánlás szerint a TBR javasolt értéke 4% (Level 1), illetve 1% (Level 2). Fontos szempont, hogy a CGMS-adatokkal korrekten jellemezni egy időszak szénhidrát-anyagcseréjét csak akkor lehet, ha az adott időszakban a szenzorhasználat 70% feletti volt.

Nem invazív vércukormérési technikák

A nem invazív vércukormérési eljárások különböző fizikai elveken alapulnak, amelyekben az a közös, hogy nincs szükség mintavételre, azaz nem kell a bőrbe tűt vagy más invazív eszközt szúrni. Jelenleg számos eljárás van kidolgozás vagy fejlesztés alatt – a spektroszkópia, a bioimpedancia, az optikai koherencia tomográfia, a fotopletizmográfia –, amelyekkel a glükózkoncentráció meghatározása a bőrön keresztül vagy a nem invazív módon hozzáférhető verejtékből és könnyből történik. Ezeknek a technikáknak az analitikai pontossága és a klinikai megbízhatósága (egyelőre még) nem megfelelő, és (még) nem elfogadott eszközök a cukorbetegség gondozásában – így az alkalmasság megítélésekor sem alkalmazhatók.

Következtetés

A cukorbetegség sikeres kezelésének egyik sarokköve, hogy a szénhidrát-anyagcsere egyensúlyban legyen, azaz a vércukorértékek a céltartományban legyenek, ugyanis ekkor kisebb az esélye mind a rövid távú, mind a hosszú távú komplikációk kialakulásának. A nem megfelelő szénhidrát-anyagcsere-állapotra a beteg tünetei (például acetonos lehelet), panaszai (például fokozott szomjúságérzés) és egyéb laboratóriumi paraméterek (például kóros lipidértékek) is utalhatnak, de az előbb említett eszközökkel a cukorbeteg gondozó orvos vagy az alapellátásban dolgozó háziorvos és a foglalkozás-egészségügyi szakorvos objektíven meg tudja állapítani, hogy a beteg diabétesze rövidebb-hosszabb ideje egyensúlyban van-e.

Az egészségügyi alkalmasság megállapításakor rutinszerűen végzik a vizelet teljes laboratóriumi vizsgálatát, amibe beletartozik a cukortartalom kimutatása is. A kóros eredmény utalhat arra, hogy a vizsgált személynek magasabb volt a vércukorértéke a mintavételt megelőző órákban, ez pedig felvetheti annak gyanúját, hogy az anyagcseréje nincs egyensúlyban. Ugyanakkor azonban a cukorvizelésből nem következtethetünk egyértelműen rossz glikémiás kontrollra, azt tehát további vizsgálatokkal kell alátámasztani.

A rövid távú monitorozás az aktuális – általában éhgyomri és étkezés utáni – vércukorszint mérését jelenti. Ez a terápia optimalizálása (például megfelelő inzulin dózis alkalmazása) mellett segít az extrém magas vagy alacsony vércukorértékek azonosításában és az akut szövődmények megelőzésében. Ennek eszköze az ujjbegyi SMBG, a CGMS és a vénás vérből laboratóriumi vizsgálat során történő vércukorérték meghatározása. Ha a beteg megfelelő számban végez ujjbegyi vércukor-ellenőrzést, akkor

az úgy nyert adatok feldolgozásával az anyagcserét hosszabb távon is lehet jellemezni. Másfelől azonban a CGMS segítségével sokkal nagyobb számú és objektívebb adathoz lehet hozzájutni, a rendszer révén kapott paraméterek pedig pontosabb és részletesebb képet adnak a szénhidrát-anyagcseréről. Az egészségügyi alkalmasság megállapítása során a hipoglikémiás rosszullétek kizárásakor is egyértelműen a CGMS alkalmazásának van a legtöbb előnye, hiszen azok előfordulását mutatja a TBR-érték. Ha ennek mindkét tartományában 0%-os az érték, az azt jelenti, hogy a vizsgált időszakban nem fordult elő hipoglikémia a cukorbetegség akut szövődményeként.

Bár a laboratóriumi vércukorszintmérés pontos adatokat ad, és nem is költséges, de csak korlátozottan hozzáférhető, időigényes, és még akkor sem enged következtetni az általános anyagcsere-állapotr, ha egész napos profilvizsgálatot végzünk.

A HbA1c – az anyagcserét jellemző hagyományos és leginkább használatos paraméter – és a FA értéke a vizsgálat előtti időszak átlagos vércukorértékére utal, de ezek mellett a glükózárték széles tartományban is mozoghat. Minél változatosabb a vér glükózkoncentrációja, vagyis minél variábilisabbak az értékek, annál labilisabb az anyagcsere, és annál nagyobb valószínűséggel fordul elő kórosan alacsony vagy magas vércukorérték. A variabilitást leginkább a CGMS-technikával tudjuk ellenőrizni. A szenzor alkalmazásakor beállítható számos riasztó funkció is (meredeken emelkedő vagy csökkenő glükózárték; a túl alacsony vagy túl magas vércukorértékhez közelítő érték), aminek köszönhetően a beteg azonnal reagálni tud, és így az eszköz használata segít megelőzni a panaszokkal és tünetekkel járó hipo- és hiperglikémiát.

A fentiek alapján elmondható, hogy szenzortechnika az általa nyújtott információkkal számos előnyt kínál a cukorbetegséggel élő hon- és rendvédelmi szervek állományába tartozók egészségügyi alkalmassági vizsgálata során. Ezzel felvetődik a kérdés, hogy az egészségügyi szempontból „alkalmas” minősítést bizonyos terápián lévő cukorbeteg esetén lehet-e CGMS alkalmazásához kötni, avagy a vizsgálat előtti alkalmazása során nyert paraméterek alapján meg lehet-e adni? A válaszokhoz a technika használatának kiterjesztésére és az alkalmazás melletti előnyök és hátrányok vizsgálatára van szükség.

Felhasznált irodalom

- BATTELINO, Tadej et al. (2019): Clinical Targets for Continuous Glucose Monitoring Data Interpretation: Recommendations From the International Consensus on Time in Range. *Diabetes Care*, 42(8), 1593–1603. Online: <https://doi.org/10.2337/dci19-0028>
- BERGENSTAL, Richard M. et al. (2018): Glucose Management Indicator (GMI): A New Term for Estimating A1C From Continuous Glucose Monitoring. *Diabetes Care*, 41(11), 2275–2280. Online: <https://doi.org/10.2337/dc18-1581>
- DAGOGO-JACK, Samuel (2010): Pitfalls in the Use of HbA1(c) as a Diagnostic Test: The Ethnic Conundrum. *Nature Reviews. Endocrinology*, 6(10), 589–593. Online: <https://doi.org/10.1038/nrendo.2010.126>

- DANNE, Thomas et al. (2017): International Consensus on Use of Continuous Glucose Monitoring. *Diabetes Care*, 40(12), 1631–1640. Online: <https://doi.org/10.2337/dc17-1600>
- DAVIES, Melanie J. et al. (2022): Management of Hyperglycaemia in Type 2 Diabetes, 2022. A Consensus Report by the American Diabetes Association (ADA) and the European Association for the Study of Diabetes (EASD). *Diabetes Care*, 45(11), 2753–2786. Online: <https://doi.org/10.2337/dci22-0034>
- GERICH, John E. (2010): Role of the Kidney in Normal Glucose Homeostasis and in the Hyperglycaemia of Diabetes Mellitus: Therapeutic Implications. *Diabetic Medicine*, 27(2), 136–142. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1464-5491.2009.02894.x>
- GOUNDEN Verena et al. (2023): Fructosamine. In StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. Online: www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470185/
- GUBITOSI-KLUG, Rose (2014): The Diabetes Control and Complications Trial/Epidemiology of Diabetes Interventions and Complications Study at 30 Years: Summary and Future Directions. *Diabetes Care*, 37(1), 44–49. Online: <https://doi.org/10.2337/dc13-2148>
- HEVESI Judit Ildikó (2023): A folyamatos szöveti glükózmonitorozó rendszer elérhetősége Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 71(12), 2207–2222. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2023.12.6>
- HEVESI Judit Ildikó (2024): A szénhidrát-anyagcsere-állapot jellemzése a folyamatos szöveti glükózmonitorozó rendszer alkalmazása mellett. *Belügyi Szemle*, 72(1), 75–88. Online: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2024.1.5>
- IDF (2013): *Diabetes Atlas*. 6th edition. Brussel. Online: <https://diabetesatlas.org/atlas/sixth-edition/>
- IDF (2021): *Diabetes Atlas*. 10th edition. Brussel. Online: <https://diabetesatlas.org/atlas/tenth-edition/>
- KEMPLER Péter et al. (2016): A 2-es típusú diabetes előfordulása és költségterheinek alakulása Magyarországon 2001–2014 között – az Országos Egészségbiztosítási Pénztár adatbázis-elemzésének eredményei. *Diabetologia Hungarica*, 24(3), 177–188. Online: www.doki.net/upload/diabetes/magazine/dh1603_kempler_20170210.pdf?web_id=
- NANSSEU, Jobert Richie et al. (2015): Fructosamine Measurement for Diabetes Mellitus Diagnosis and Monitoring: A Systematic Review and Meta-Analysis Protocol. *BMJ Open*, 5(5). Online: <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2015-007689>
- RIDDLE, Matthew C. – GERSTEIN, Hertz – HOME, Phillip (2021): Lingering Effects of Hyperglycemia in Recently Diagnosed Diabetes During Long-term Follow-up of the DCCT/EDIC and UKPDS Cohorts: More Evidence That Early Control Matters. *Diabetes Care*, 44, 2212–2215. Online: <https://doi.org/10.2337/dci21-0030>
- SACKS, David B. et al. (2023): Guidelines and Recommendations for Laboratory Analysis in the Diagnosis and Management of Diabetes Mellitus. *Clinical Chemistry*, 69(8), 808–868. Online: <https://doi.org/10.1093/clinchem/hvad080>
- UKPDS Group (1998): Intensive Blood-Glucose Control With Sulphonylureas or Insulin Compared With Conventional Treatment and Risk of Complications in Patients With Type 2 Diabetes. *The Lancet*, 352(9131), 837–853. Online: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(98\)07019-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(98)07019-6)

WHEELER, Eleanor et al. (2017): Lifelines Cohort Study. Impact of Common Genetic Determinants of Hemoglobin A1c on Type 2 Diabetes Risk and Diagnosis in Ancestrally Diverse Populations: A Transethnic Genome-Wide Meta-Analysis. *PLoS Medicine*, 14, e1002383. Online: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002383>

Jogi források

2012. évi CCV. törvény a honvédek jogállásáról
9/2013. (VIII. 12.) HM rendelet a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról
10/2015. (VII. 30.) HM rendelet a katonai szolgálatra való egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságról, valamint a felülvizsgálati eljárásról
35/2020. (XII. 23.) ORFK utasítás a Rendőrség állományának alkalmasságvizsgálatáról
45/2020. (XII. 16.) BM rendelet a belügyminiszter irányítása alatt álló egyes rendvédelmi feladatokat ellátó szerveknél foglalkoztatott hivatásos állomány és rendvédelmi igazgatási alkalmazotti állomány alkalmasságvizsgálatáról
NEAK: Az emelt indikációhoz kötött támogatási kategóriába tartozó betegségcsoportok, indikációs területek és a felírásra jogosultak köre. Érvényesség kezdete: 2024. január 1.

Felhasznált szakmai ajánlások

A Belügyminisztérium egészségügyi szakmai irányelve a diabetes mellitus kórismézéséről, a cukorbetegség antihyperglykaemiás kezeléséről és gondozásáról felnőttkorban (2023). *Egészségügyi Közlöny*, 73(13), 1137–1247.
American Diabetes Association Professional Practice Committee (2024): Glycemic Goals and Hypoglycemia in Standards of Care in Diabetes-2024. *Diabetes Care*, 47(1), 111–125. Online: <https://doi.org/10.2337/dc24-S006>
KDIGO (2020): Clinical Practice Guideline for Diabetes Management in Chronic Kidney Disease. *Kidney International*, 98(4), 1–115. Online: <https://doi.org/10.1016/j.kint.2020.06.019>

Kmeczkó Sára¹

Az algériai civil–katonai kapcsolatok fejlődésének hagyománya és alakulása napjainkban

Tradition and Evolution of the Development of Civil-Military Relations in Algeria in Recent Years

Absztrakt

Bár az arab világ nyugati részén (Magreb) elhelyezkedő három volt francia gyarmat, Marokkó, Algéria és Tunézia közös történelemmel, hasonló kulturális kapcsolatokkal és etnikai kompozícióval rendelkezik, függetlenségük kivívásának módjában, valamint azt követően az állam- és nemzetépítésben és a politikai struktúrák kialakításában lényeges eltérések figyelhetők meg. Az elemzés az algériai civil–katonai kapcsolatok hagyományát és fejlődését vizsgálja meg az ország függetlenségének elnyerésétől a 2019-es tömegtüntetésekkel bezárólag. Az elemzés kiemeli, hogy az informális hatalommegosztás gyakorlatában az algériai hadsereg „mélyállami szereplőként” van jelen az ország politikai, gazdasági és társadalmi életének irányításában, és csupán azokban az esetekben jelenik meg formális politikai szereplőként, amikor érdekeit veszélyeztetve látja.

Kulcsszavak: Észak-Afrika, Algéria, civil–katonai kapcsolatok, katonai hatalomátvétel, formális és informális hatalommegosztás

Abstract

Although the three former French colonies, Morocco, Algeria and Tunisia situated in the Western part of the Arab world (Maghreb) share a common history, a similar ethnic

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: kmeczko.sara@gmail.com

composition and cultural relations, there are significant differences in the way they gained their independence, as well as in the subsequent state and nation building and the creation of political structures. The analysis examines the tradition and development of Algerian civil-military relations from independence until the mass protests of 2019. The analysis emphasises that in the informal practice of division of powers, the Algerian army acts as a „deep state actor” in the governance of the political, economic and social life of the country. It only appears as a formal political actor when it deems its interests compromised.

Keywords: North Africa, Algeria, civil-military relations, military takeover, division of formal and informal powers

A hadseregek politikai szerepe az arab világban

Az arab országokban a hadsereg intenzív politikai szerepvállalása a politikai és társadalmi változások kikényszerítésében a függetlenségük kivívását követően vált megszokottá. Az arab világban az első katonai hatalomátvételre Irakban került sor 1936-ban, négy évvel a Nagy-Britanniával szemben kiharcolt függetlenség kivívását követően. Ekkor a kurd származású Bakr Szidki tábornok arra hivatkozva döntötte meg az önmagára Irak Bismarckjaként tekintő² Jászín al-Hásimi miniszterelnök hatalmát, hogy az iraki monarchia nem képes kezelni az iraki népesség etnikai és vallási megosztottságát és az ezzel kapcsolatos szeparatista kísérleteket. Az esemény Irakon belül súlyos politikai instabilitáshoz vezetett, s mivel mindaz, ami Irakban történik, Szíriához és Egyiptomhoz hasonlóan hatást fejt ki az arab világ különböző térségeiben a politikai és ideológiai viszonyokra, megteremtette az arab világban később végrehajtott katonai hatalomátvételek archetípusát. A katonatisztek a politikai folyamatokba történő beavatkozást Szidkihez hasonlóan a korrupt politikai elit inkompetenciájával és az instabilitást előidéző politikájával indokolták.³

A hadsereg politikai életben történő részvételének kezdetei számos esetben a nemzeti függetlenség kivívásában való részvételükig vezethetők vissza, mivel a fegyveres harcokban a hadsereg és politika szorosan összefonódott egymással. A hadsereg mint intézmény megkerülhetetlen politikai szerepét támasztja alá, hogy az 1949 és 1979 közötti időszakban végrehajtott 55 katonai hatalomátvétélből 31 sikeresnek bizonyult.⁴ A hadsereg átpolitizálódása, s így a társadalmi fejlődés irányának meghatározásáért indított katonai hatalomátvételi kísérletek többsége az 1950-es és 1960-as évekre esik. Ezt az időszakot a „puccsok aranykorának” is nevezik. Ebben az időszakban a legjobban szervezett s így leghatékonyabb nemzeti intézménynek a jellemzően még a korábbi gyarmatosítók által létrehozott egyes nemzeti haderők számítottak. Ennek következményeként széles körben elfogadott nézetté vált az arab országokban, hogy a katonai hatalomátvétel az események természetes menetének része.⁵ Ebben az időszakban a katonai hatalomátvételi kísérletek által leginkább érintett

² DAWISHA 2009: 92.

³ BISHARA 2018: 21–22.

⁴ BE'ERI 1982: 80–81.

⁵ FERWAGNER 2006: 55, 65.

országok Szíria, Irak és Szudán voltak. A volt észak-afrikai francia gyarmatok közül Algériában két alkalommal is történt katonai hatalomátvételre irányuló kísérlet, míg a többi volt francia gyarmaton ebben az időszakban nem beszélhetünk hasonlóról.⁶ Fontos azonban megjegyezni, hogy a katonai hatalomátvételi kísérletek száma nem ad pontos képet az egyes hadseregek valós politikai hatalmáról és befolyásáról.

A politikai életbe történő katonai beavatkozás intenzitása a 1970-es évektől szorult vissza. Ekkorra a gazdasági és politikai folyamatok eredményeként új közép-osztály jött létre, így az egyes nemzeti haderők elvesztették a modern képzettség és a társadalmi mobilitás monopóliumát. Míg korábban a társadalom marginalizált csoportjai, köztük a szegényebb rétegek vagy a különböző vallási és etnikai kisebbségek számára a hadsereghez való csatlakozás jelentette az egyedüli lehetőséget a társadalmi és gazdasági felemelkedésre, az 1970-es évekre a népesség jelentősebb része előtt is megnyílt a tanuláshoz és a diplomaszerezéshez vezető út.⁷ Emellett számos egyéb tényező is akadályozhatta, hogy a különböző országokban a hadsereg magához ragadja a hatalmat. Az arab államok politikai élete ugyanis kiüresedett, a politikai struktúrák megszilárdultak, titkosszolgálatokat hoztak létre, amelyek kontrollálták a jelentősen megnövekedett létszámú hadsereget. A hadsereg ellensúlyaként alkalmazták a kettőzött katonai struktúrát (*dual militaries*), az olaj árának hosszan tartó emelkedése pedig biztosította a bőkezű állami szubvenciókat, amelyek társadalmi stabilitást teremtettek.⁸ Az 1970-es évektől kezdődően a hadsereg politikai életben betöltött szerepe tehát megváltozott. Míg a nemzeti haderőt korábban a politikai vezetéssel folytatott versengés jellemezte, addig a politikai struktúrák megszilárdulásával a politikai vezetők a főtiszteket is érdekeltté tették a politikai rendszerek fennmaradásában. Különböző előjogokat biztosítottak számukra az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság területén, ami sok esetben azt jelentette, hogy az állami vezetők szemet hunytak a hadsereg feketepiaci tevékenységei felett. A fegyveres erő elsőszámú képviselőjeként a rezsimbiztonság fő védelmezőjévé vált.⁹

Az algériai függetlenség kikiáltása

A három észak-afrikai ország, Marokkó, Algéria és Tunézia gyarmati függésbe kényszerítése eltérő módon ment végbe. Bár a francia uralom kiterjesztésére Franciaország mindhárom esetben civilizációs küldetesként tekintett, Tunézia esetében a modernizációs kényszer és a pénzügyi krízis, Marokkó esetében a közvetlen diplomáciai nyomásgyakorlás, míg Algéria esetében az *ancien régime* gyarmatosítási koncepciójának az alkalmazása játszotta a fő szerepet. Az utóbbi azt jelenti, hogy Franciaország alapvetően a katonai erőre támaszkodva építette ki uralmát a korábban az Oszmán Birodalom egyik tartományaként létező Algériában. A francia gyarmati uralom kiépítése az észak-afrikai országban több lépcsőben valósult meg. Franciaország Algériát 1830-ban protektorátusává, majd az alkotmány 1848-as módosításával integráns

⁶ BE'ERI 1982: 80–81.

⁷ FERWAGNER 2006: 76–77.

⁸ BISHARA 2018: 27; BROOKS 2004: 132–140.

⁹ BROOKS 2004: 134–135.

részévé nyilvánította, s mint három tengertúli megyét (Algír, Orán és Constantine) magához csatolta. Végül a muszlim jogrendszer semmissé tételét kimondó, 1873-ban elfogadott Warnier-törvény megnyitotta az utat az európaiak (franciák, olaszok és spanyolok) 1880-as évektől kezdődő tömeges bevándorlása előtt.¹⁰ Bár Algéria jogilag Franciaország szerves részét képezte („L'Algérie c'est la France”), kérdéses, hogy a több mint 130 évig tartó francia uralom valóban képes volt-e megteremtteni a „francia Algériát” (*Algérie française*), hiszen Algéria etnikai, vallási, gazdasági és jogi szempontból is megosztott gyarmat volt. Összehasonlítva az Algériában elsősorban a szőlőtermesztésből és bortermelésből élő európaiakkal („feketelábúak”/ *pieds-noirs*), a muszlimok számára lényegében elérhetetlen maradt a francia állampolgárság megszerzése s így a teljes polgári és szociális jogok elnyerése is.¹¹

A három észak-afrikai ország közül Algériában jött létre a legnagyobb befolyással rendelkező nemzeti mozgalom, ami az 1940-es évekre a szuverén nemzetállam megteremtését tűzte ki elsődleges célul. A Nemzeti Felszabadítási Front (Front de libération nationale, FLN) által vezetett fegyveres felkelés 1954 novemberében robbant ki az Aurès-hegységben. Miután Franciaország mindenáron ragaszkodott „az egy és oszthatatlan Franciaország” elvéhez,¹² a függetlenségi háború nyolc évig elhúzódott. A háború lezárását végül az 1962-ben aláírt eviani egyezmény hozta el. A megegyezés bár garantálta Franciaország érdekeit és korábban megszerzett jogait,¹³ az algériai nemzet elismerése egyet jelentett az Algéria felett gyakorolt formális francia uralom végével, ami egyúttal a IV. Köztársaság bukását és a Francia Unió¹⁴ végét is jelentette. Ezzel egy időben megindult az Algéria lakosságának ekkor már 10%-át kitevő egymillió „feketelábú”¹⁵ tömeges kivándorlása is.

Az algériai hadsereg politikai színre lépése: a klánharcok kezdete és az első katonai hatalomátvétel

Az FLN politikai ernyőszervezetként fogta össze a függetlenségi háborúban (1954–1962) részt vevő mozgalmakat, és partneri viszony kialakítására törekedett velük. Az FLN több oknál fogva sem hasonlítható a Habib Bourguiba által vezetett és klasszikus politikai pártként működő tunéziai Alkotmányos Liberális Párthoz (Desztúr, később Neo-Desztúr). Az egyszemélyi vezetésű Desztúr Pártot 1920-ban hozták létre, így

¹⁰ J. NAGY 2013: 46–53.

¹¹ A meglévő jogi egyenlőtlenségek ellenére az algériai muszlimok nagy többsége mindvégig elzárkózott a francia állampolgárság elnyerésének feltételét jelentő muszlim személyi jogállásuk feladásától. Meggyőződésük szerint ez a kultúrájuk, vallásuk és hagyományaik feladását, hosszabb távon pedig az asszimilációjukat jelentette volna. Az algériaiaknak csupán egy kis százaléka, élükön a „legfranciább algériaival”, Ferhat Abbással, támogatta a teljes asszimilációt („La France c'est moi”). A „francia Algériával” kapcsolatos kérdéskörhöz lásd bővebben McDOUGALL 2006: 60–96.

¹² Miután Algéria Franciaország szerves részét képezte, a francia kormány a fegyveres felkelésre polgárháborúként, a francia részvételre pedig „rendfenntartó hadműveletként” tekintett. Az algériai háborús részvételt azonban nem támogatta a társadalom minden rétege. A szemtanúk által nyilvánosságra hozott, köztük kínzásokról szóló beszámolók nyomán elterjedt a francia katonák között a lelkiismereti okokra visszavezethető parancsmegtagadás. Mint elvi álláspont a keresztényekre és a kommunistákra volt leginkább jellemző. QUEMENEUR 2021: 34–44.

¹³ J. NAGY 2014: 109–112.

¹⁴ A francia gyarmatbirodalmat felváltó, a francia tengertúli tartományok és területek (*départements d'outre-mer et territoires d'outre-mer*, DOM-TOM) asszimilációjáért felelős politikai entitás (1946–1958).

¹⁵ J. NAGY 2013: 49.

a tunéziai függetlenség kivívásakor (1956) már megszilárdult intézményrendszerrel rendelkezett. Ezzel szemben az FLN csupán kevéssel a háború kirobbanása előtt alakult meg, és nem volt erős, karizmatikus vezetője,¹⁶ ami arra vezethető vissza, hogy az FLN meghatározó vezetői Kabília¹⁷ vidéki részéről származtak, ahol a „konszenzuskeresésnek”¹⁸ erős hagyománya volt.

A harcokban az FLN részeként az alábbi szervezetek vettek részt: az FLN 1954-ben létrehozott katonai szárnya, a Nemzeti Felszabadítási Hadsereg (Armée de Libération National), az FLN 1955-ben létrehozott és a Franciaországban élő algériaiak mobilizálásáért felelős szárnya (Fédération de France du Front de Libération National, FFLN), és az 1958-ban francia emigrációban létrehozott és a francia kormány képviselőivel való egyeztetésért felelős ideiglenes kormány (Gouvernement Provisoire de la République Algérienne, GPRA).¹⁹ Az ALN idővel további két ágra bomlott. Az ALN egyik, Houari Boumédiène ezredes által vezetett ága Marokkó és Tunézia függetlenségének kikiáltását követően az előbbi országok Algériával határos régióiban alapított katonai bázisokat, ahonnan Algériába betörve rajtaütéseket hajtott végre, megtámadva a francia hadsereg alakulatait. Mindez elképzelhetetlen lett volna az 1956-ban önállóvá vált Marokkó és Tunézia kormányainak jóváhagyása és támogatása nélkül. A betörések és a két szomszédos országon keresztül érkező fegyverszállítmányok feltartóztatására a franciák mindkét határra elektromos határvárakat telepítettek. A határvár ellenére azonban a határ menti összecsapások a háború végéig tartottak.²⁰ A „külső ALN” kötelékében 23 ezren harcoltak: 15 ezren a tunéziai, míg 8 ezren a marokkói határ mentén.²¹ Az ALN másik ágához az Oszmán Birodalom-kori közigazgatási határok szerinti hat katonai-politikai körzet (*vilajet*) harcosai tartoztak. A két ág között már korán mély és tartósnak bizonyuló ellentét alakult ki. A katonai-politika körzetek gerillaharcosai (*maquisards/maquis*) az ALN határ menti egységeivel összehasonlítva rosszabb katonai kiképzésben részesültek, mégis ők vettek részt a jelentősebb katonai műveletekben. A gerillák attól tartottak, hogy a hadsereg jövőbeli professzionalizációját követően feleslegessé válnak,²² ami később be is következett.

A szummám-völgyi kongresszuson (1956) az ALN elfogadta a politikai szárny katonai szárnyal szembeni primátusát. A legfontosabb politikai, katonai, gazdasági és társadalmi kérdésekben való döntéshozatal joga tehát a frissen létrehozott Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsát (Conseil National de la Révolution Algérienne, CNRA) illette meg. A politikai szárny primátusa azonban nem tartott sokáig, hiszen a szummámi határozatokat egy évvel később a CNRA második, kairói ülésén visszavonták, és a testület tagjainak többségét már az ALN delegálhatta.²³ Ez a fejlemény már előre jelezte a hadsereg későbbi jelentős politikai befolyását és hatalmát. A növekvő belső

¹⁶ WILLIS 2014: 45–46, 122–123.

¹⁷ A hegyvidéki régió Algéria északi részén található. Népeiségének többsége berbernek vallja magát, nem pedig arabnak. A berberiek Észak-Afrika őslakos, saját nyelvet beszélő és saját írásrendszert használó népcsoportja.

¹⁸ A konszenzus (*idzmá*) jogi terminus, az iszlám jogtudomány (*fikh*) négy kanonikus jogforrásának egyike. A másik három kanonikus jogforrás: Korán, *szunna* (Mohamed próféta cselekedetei és mondásai) és *kijász* (analógia). JANÝ 2021: 154–164.

¹⁹ WILLIS 2014: 46–47.

²⁰ VALETTE 2018: 91–112.

²¹ 34 :2017 سعود

²² BOURRAT 2012: 22–23, GHANEM 2022: 18. 37 :2017 سعود

²³ .33–34 :2017 سعود

megosztottságra a CNRA 1962-es kairói ülésén történt események is rávilágítottak. Bár az ülést eredetileg az FLN-en belüli hatékonyabb koordináció elősegítése érdekében rendezték meg, az imperializmus elítélésén és a szocialista modell követésének kérdésén túl a kialakítandó politikai struktúra részleteiben már nem tudtak megegyezni. Az eviani egyezmény aláírását követően a személyes konfliktusokra visszavezethető hatalmi harc tovább folytatódott a különböző klánok között, és ennek nyomán több mint ezer áldozatot követelő fegyveres összetűzés alakult ki az Algériába visszatérő ALN és a gerillaharcosok között. A klánok az algériai politikai élet szerves részét képezik. Az arab világ keleti részével (*Masrek*) ellentétben Algériában a klánok nem családi kapcsolatokon, hanem szoros ismeretségen és barátságon alapuló tartós, akár több évtizedes időtartamon átívelő hálózatok, amelyek a helyi politikai élet fontos szereplői.²⁴

Az ALN növekvő befolyását jelzi, hogy a korábban a „külső” és „belső ALN”-ben is szolgáló Ahmed Ben Bella ennek a szervezetnek a segítségével ragadta magához a hatalmat a függetlenség kivívását követően, és eleinte ideiglenes, majd megválasztott köztársasági elnökként irányította Algériát. Ben Bella elnöksége idején fogadták el a független Algéria első alkotmányát. Az 1963-as alkotmány egypártrendszert vezetett be: az FLN a függetlenségi háborúban betöltött megkerülhetetlen szerepére visszavezethető legitimitációjának köszönhetően az egyedüli legálisan működő párt volt az országban. Az alkotmány széles feladatkört jelölt ki az ALN utódjaként működő Népi Nemzeti Hadsereg (Armée nationale populaire, ANP) számára. Az ANP háborús szerepvállalására hivatkozva az alkotmány kimondja, hogy az ANP nem csupán az ország területi integritásának védelméért, hanem az állam- és nemzetépítésért is felelős, vagyis az FLN által meghatározott keretek között politikai tevékenységet végez, valamint részt vesz Algéria új gazdasági és társadalmi struktúráinak a kialakításában is.²⁵

Ben Bella elnök idővel Habib Bourguiba tunéziai elnökhöz hasonlóan kísérletet tett egy olyan politikai rendszer kiépítésére, amely teljes egészében az ő személye köré épült, háttérbe szorítva az őt korábban hatalomba segítő erőközpontokat. A megválasztását követően két évvel már ő volt egy személyben az elnök, a kormány feje, az FLN főtitkára, a belügyminiszter, a titkosszolgálatok vezetője és a pénzügyminiszter is. Hatalomgyakorlását az autoriter jegyek mellett a kiszámíthatatlanság jellemezte. Kritikusai szerint a döntései mögött számos esetben nem a realitáson nyugvó átgondolt stratégia, hanem ideológiai (marxista) megfontolások álltak. Az elnök Houari Boumédiène honvédelmi miniszter és az ANP befolyását többféleképpen igyekezett gyengíteni. Az ANP-től függetlenül működő népi milíciákat akart létrehozni,²⁶ másrészt pedig egy a személyéhez lojális ezredest nevezett ki az ANP vezérkari főnökévé. Az ANP és Boumédiène számára kedvezőtlen lépések miatt a hadsereg 1965-ben közbeavatkozott és megdöntötte Ben Bella elnök hatalmát.²⁷

²⁴ WILLIS 2014: 46–47, 49–50.

²⁵ Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire 1963, Preamble, Art. 8.

²⁶ WILLIS 2014: 56–57, 88.

²⁷ GHANEM 2022: 17.

Az algériai hadsereg hatalma tovább erősödik: Houari Boumédiène elnöksége (1976–1978)

Boumédiène ezredes az elnökségének első éveiben számos tekintetben szakított elődje politikájával. Ben Bella-val ellentétben elnökként csupán a honvédelmi tárcát tartotta meg, és igyekezett lehetőséget biztosítani az ország lakosai számára a politikai életben való részvételre, beleértve a függetlenség kivívását követő államépítésben való nagyobb részvételt is.²⁸ Nyilvános eseményen sem ő, sem a magas rangú, politikai tisztséget betöltő katonatisztek nem jelentek meg egyenruhában. Ügyelt arra is, hogy az államvezetés szempontjából fontos intézmények és a katonai struktúrák között – legalábbis formálisan – minél kisebb legyen az átfedés. Mindez nem jelentette, hogy az elnök ténylegesen a háttérbe szorította volna a hadsereget. A formális hatalom- és befolyásvesztés ellenére a hadsereg továbbra is részt vett a kulcsfontosságú (politikai) döntések meghozatalában, de immár a háttérben maradva.²⁹ Az Ahmed Ben Bella uralmának végét jelentő katonai hatalomátvétel a függetlenség kivívását követő súlyos hatalmi harcok lezárásaként kedvezőbb politikai-biztonsági helyzetet teremtett, jórészt a hadseregen belül létrehozott titkosszolgálat (Sécurité militaire, SM) tevékenységének köszönhetően. A katonai titkosszolgálat ugyanis az állami intézményeket, hivatalokat és vállalatokat, valamint az FLN-t és a médiát is szoros megfigyelés alatt tartotta.³⁰ Mindazokat, akik az elnök személyével vagy az általa kiépített politikai struktúrával szemben kritikát fogalmaztak meg, a „szocializmus szabotőréként” és „ellenforradalmárként” bélyegezték meg.³¹ Így az ALN sem érezte szükségét annak, hogy a nyilvános politikai térben markáns pozíciót töltsön be („a háttérből irányít, de nem kormányoz”).³² Tekintettel arra, hogy a közel-keleti és az észak-afrikai régióban az informális hatalmi kapcsolatok általában sokkal nagyobb jelentőségűek, mint a látható formális hatalmi struktúra, az ALN háttérbe vonása nem számított meglepő fordulatnak.

Az 1967-es év azonban számos tekintetben fordulóponthoz vezetett Boumédiène döntései szempontjából. A Tahar Zbiri ezredeshez köthető sikertelen hatalomátvételi kísérlet lehetőséget teremtett arra, hogy jelentősen átalakítsák az algériai hadsereget. Ez a folyamat egyebek mellett az ANP professzionalizációját is magában foglalta. A megvalósítás során jelentős mértékben támaszkodtak a függetlenségi háború idején a francia hadseregből dezertált algériai katonák (déserteurs de l'Armée française, DAF) világháborús részvételével kapcsolatos tapasztalatára és szakértelemére. Ennek köszönhetően idővel ők alkották az ANP vezetői rétegét.³³ A sikertelen katonai hatalomátvételt követően az egyre inkább autoriter eszközöket alkalmazó Boumédiène szakított az elnöksége első éveire jellemző gyakorlattal, hogy a hadsereget „számúzi” a formális politikai döntéshozók közül. A váltás egyik következményeként a Minisztertanács

²⁸ Ezek a próbálkozások nem jártak érdemi változással, így az algériai lakosság a marokkóihoz és a tunéziaihoz hasonlóan ebben az időszakban a politikai folyamatoknak passzív elszennedője volt, azok alakításában számottevően nem vett részt. WILLIS 2014: 70, 76.

²⁹ WILLIS 2014: 89–90.

³⁰ GÉZE 2005: 180–181.

³¹ GHANEM 2022: 19.

³² „The officers seek to rule but not govern.” COOK 2007: ix.

³³ ADDI 2020: 105, BOURRAT 2012: 23–24, سعور 2017: 33–32, 39–38.

hadsereg által delegált tagjainak a száma fokozatosan nőtt, ő maga pedig átvette az FLN irányítását is. Az állam ezzel párhuzamosan azt kommunikálta az algériai társadalom felé, hogy az ország biztonsági helyzetének javulása és növekvő belső békéje az ANP stabilizáló erejének köszönhető.³⁴ A hadsereg intézményének központi szerepét mutatja, hogy az 1976-ban elfogadott új alkotmány³⁵ szerint az ANP feladata, hogy hozzájáruljon az ország fejlődéséhez és a szocializmus konszolidációjához, valamint a forradalom eszközeként a társadalmi modernizációhoz.³⁶ A hadsereg háttérbe vonására csak az elnök 1978-ban bekövetkezett halálakor fellángolt hatalmi harcok kompromisszumos lezárását követően került sor. A hatalmi versengés a hadseregnek köszönhetően nem vált parttalanná, a felek Sádli Bendzsedid ezredes személyében állapodtak meg.

Sádli Bendzsedid elnöksége (1979–1992), valamint az iszlamisták elleni jogi és fegyveres harc

Boumédiene politikai-hatalmi örökségeként a hadsereg Sádli Bendzsedid elnöksége idején is a politikai struktúra gerince maradt. Az új elnök – aki egy személyben volt miniszterelnök, FLN-főtitkár és vezérkari főnök – arra törekedett, hogy függetlenítsen magát az őt hatalomba segítő hadseregtől, és ezáltal csökkentse az ANP politikai befolyását. Ennek érdekében az „oszd meg és uralkodj” elvet alkalmazta a hadsereg irányításában is, és megpróbálta a különböző érdekcsoportokat egymás ellen kijátszani.³⁷ Az egyre gyakoribbá váló klánharcok mellett az elnöknek az egész régiót érzékenyen érintő gazdasági és társadalmi folyamatok átpolitizálódásával is meg kellett birkóznia. Algéria lakossága 1962 és 1988 között 11 millióról 24 millióra nőtt. A jelentős népességnövekedés nyomán 30%-ra nőtt a munkanélküliségi ráta, 50%-ra pedig az urbanizációs ráta. Az ország egyik legfőbb exportcikkét jelentő olaj világpiaci ára pedig 40%-os csökkenést mutatott. Mindez együtt a szocialista gazdasági mintát követő Algéria számára az 1980-as évekre olyan problémahalmazt eredményezett, amelyet a rendszer már nem tudott megoldani.³⁸ A valamennyi társadalmi réteget sújtó gazdasági válságot szigorú megszorításokkal próbálták kezelni, ami óriási társadalmi elégedetlenséget váltott ki. 1988 októberében kezdődtek a legtöbb városra kiterjedő és több százezer embert megmozgató tömegtüntetések, amelyeket a hadsereg brutális módon leverte.

A tüntetők nem fogalmaztak meg követeléseket a politikai liberalizációval kapcsolatban. Az algériai nép és a politikai vezetés közötti társadalmi szerződésen keletkezett repedéseket jelezte, hogy a tüntetők meggyőződése szerint az ország vezetői érdemben nem törődtek a lakosság mindennapi problémáival, és önkényuralmi kormányzással vádolták meg őket.³⁹ A politikai feszültségek csökkentése érdekében

³⁴ WILLIS 2014: 90.

³⁵ Az elnök az 1967-es sikertelen puccsot követően felfüggesztette az 1963-ban elfogadott alkotmányt.

³⁶ الجمهورية الجزائرية الشعبية، دستور 1976، الفصل السادس، المادة 82.

³⁷ WILLIS 2014: 97–98.

³⁸ GHANEM 2022: 21–22.

³⁹ COOK 2007: 42, GHANEM 2022: 22,

az elnök politikai reformokat is bevezetett. A „politikai nyitás” keretében az 1989-es alkotmány 40. cikkelye bevezette a többpártrendszert.⁴⁰ A politikai pártok létrehozásáról és működéséről rendelkező alacsonyabb rendű jogszabályok egyike a pártok bejegyzését a belügyminisztérium jóváhagyásához köti, valamint megtiltja a külföldi finanszírozásukat. A törvény azt is kimondja, hogy a pártok nem kérdőjelezhetik meg az ország területi integritását és nem mondhatnak ellent az iszlám értékeinek és alapvetéseinek sem.⁴¹

A többpártrendszer bevezetését követően, 1989 szeptemberében jegyezték be az Iszlám Üdvfront (Front Islamique du Salut, FIS) nevű iszlamista pártot is. Az észak-afrikai államoknak, köztük Algériának is, a politikai iszlám (iszlamizmus) az 1980-as évektől kezdődően egyre nagyobb problémát jelentett. Az 1960-as években eleinte az egyetemi kampuszokon megjelenő iszlamista mozgalmak működése felett az állam kezdetben szemet hunyt, sőt bizonyos esetekben az ekkor nagyobb fenyegetésként azonosított szélsőbaloldali eszmék ellenében támogatta is azokat. A részben a Boumédiène elnök idején elindított arabizációnak is köszönhetően megerősödött iszlamista mozgalmak az 1970-es évektől kezdődően már nyílt kritikát is megfogalmaztak az ország vezetésével szemben.⁴² A FIS magas támogatottságát jelzi, hogy 1989 végére már képes volt százezer embert is az utcára hívni a rossz gazdasági helyzet miatt, 1990 tavaszára pedig már félmillióan is részt vehettek a tüntetéseiken.⁴³

A FIS az algériai állam működésével kapcsolatban rendkívül súlyos kritikát fogalmazott meg. Hasonló bírálatban részesültek a Sádli elnökhöz köthető gazdasági reformok is. A külföld felé felhalmozott adósság visszafizetésének átütemezésén és az IMF-hitelen alapuló „gazdasági nyitás” ugyanis olyan gazdasági környezetet teremtett, amely meggyőződésük szerint szembe ment mindazon értékekkel, amelyekért a függetlenségi háborúban harcoltak. Az ekkoriban elindított kereskedelmi liberalizáció lehetőséget biztosított arra, hogy magánszereplők is importengedélyekhez jussanak. Ezeket az engedélyeket számos esetben olyan magánkézben lévő vállalatok nyerték el, amelyek szorosan kötődtek a hadsereghez.⁴⁴

Mobilizációs erejére támaszkodva a FIS indulni kívánt az önkormányzati, tartományi és parlamenti választásokon is. Az FLN-nel összehasonlítva a FIS az 1990-es helyhatósági és tartományi választásokon is jóval több képviselői helyhez jutott.⁴⁵ Az FLN vereségét követően fogadta el a parlament a választókerületek átrajzolásával az iszlamisták választási győzelmét csökkenteni hivatott törvényt (91-06).⁴⁶ Ennek ellenére az 1991. decemberi parlamenti választás újabb FIS-győzelmet hozott. A hadsereg, látva a FIS magas támogatottságát, veszélyeztetve érezte a saját érdekeit, amelyeket a FIS által bevezetni kívánt politikai, gazdasági és társadalmi átalakítások alapvetően sértettek volna, így formálisan is aktív politikai szereplőként újra beavatkozott az események menetébe. Az első forduló eredményeit megsemmisítették, az 1991. januárra kitűzött második fordulót pedig törölték. Sádli, az elnököt lemondatták, a FIS-t

⁴⁰ Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire 1989, Art. 40.

⁴¹ Loi n° 89-11 du 5 juillet 1989 relative aux associations à caractère politique 1989.

⁴² WILLIS 2014: 157–159, 161–162.

⁴³ WILLIS 2014: 169.

⁴⁴ COOK 2007: 44–45, GÈZE 2005: 184.

⁴⁵ COOK 2007: 49.

⁴⁶ Loi n° 91-06 du 2 avril 1991 modifiant et complétant la loi n° 89-13 du 7 août 1989, portant loi électorale 1991.

pedig betiltották. Mindezt az alkotmány kiterjesztett értelmezésére hivatkozva vitték végbe. Bár az 1989-es alkotmány már nem tartalmazza azt a kitétele, hogy a hadsereg a forradalom eszközeként részt vesz az államépítésben, azonban így is fontos politikai feladatot ír elő a számára. Az alkotmány 24. cikkelye ugyanis a hadsereget a nemzeti függetlenség védelmezésén túl az ország egységének megóvásával is felruhazza.⁴⁷

Bár a politikai reformok látszólagos célja az ország demokratizálása volt, az 1989-es alkotmány mégsem hozott létre demokratikus berendezkedést Algériában. Az új alkotmány csupán a demokrácia látszatát teremtette meg, hiszen megengedte, hogy a valódi, informális hatalom továbbra is a hadsereg kezében összpontosuljon.⁴⁸ Az iszlamisták térnyerését a hadsereg hosszú ideig nem tekintette a saját hatalmát és befolyását veszélyeztető tényezőnek, ami ellen határozottan fel kellett volna lépnie. Ezért fordulhatott elő, hogy egészen az utolsó pillanatig kivárt a politikai életbe történő leplezetlen beavatkozással.⁴⁹ A politikai reformokhoz hasonlóan a gazdasági reformok sem hoztak mélyebb strukturális változást az ország életében, mert a liberalizációt úgy hajtották végre, hogy az nem vezetett a hadsereg hatalmának és befolyásának alapuló hatalmi struktúra megváltozásához.

A rendkívüli állapot februári bevezetését követően a FIS és támogatói minden héten demonstrációkat szerveztek és a hadsereg beavatkozása ellen tüntetettek. A megmozdulásokat azonban a hadsereg brutálisan leverte, ami közvetlenül hozzájárult az iszlamisták radikalizációjához: megalakult a FIS katonai szárnyaként működő Iszlám Üdvhadsereg (Armée Islamique du Salut, AIS), valamint a Fegyveres Iszlám Csoport (Groupe Islamique Armée, GIA). Ez a két szervezet nem csupán a kormányerők ellen, hanem egymás ellen és a civil lakosság ellen is harcolt.⁵⁰ A fegyveres szembenállás hamarosan a „fekete évtized” (*la décennie noire*) néven is ismertté vált, 1992-től 1999-ig tartó polgárháborúba torkollott. Ebben az időszakban Algériát bár formálisan az ország elnökei irányították, a valós hatalom és irányítás mindvégig a hadsereg kezében összpontosult. A háború végéig mintegy 150 ezer ember halt meg, 7 ezer ember eltűnt, és egymillió ember kényszerült elhagyni az otthonát.⁵¹ Az algériai vezetés hosszú ideig megosztott volt a polgárháború tartós lezárásának mikéntjét illetően. Az egyik csoport a megoldást a szélsőségesek könyörtelen felszámolásával, míg a másik csoport a velük történő kiegyezéssel vélte elérhetőnek.⁵² A kérdés Abdel-Aziz Bouteflika elnökké történő megválasztásával zárult le végérvényesen.

⁴⁷ Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire 1989, Art. 24.

⁴⁸ COOK 2007: 38.

⁴⁹ COOK 2007: 54.

⁵⁰ WILLIS 2014: 172–174.

⁵¹ GHANEM 2022: 25.

⁵² BOURRAT 2012: 27.

Abdel-Aziz Bouteflika elnöksége (1999–2019): a döntéshozatali folyamatok átalakulása és a hadsereg szerepének újbóli felértékelődése

A Houari Boumédiène bizalmasának számító Bouteflika az 1960-as és 1970-es években külügyminiszterként szolgált. Az algériai állam Bouteflika elnök vezetésével két lépcsőben kötött békét a szélsőséges fegyveres csoportokkal. Az első lépést az AIS-szel történő 1999-es békekötés jelentette, ami lezárta az intenzív fegyveres harcokat. A 2004-ben meghirdetett, majd pedig népszavazáson megerősített *Béke és nemzeti megbékélés kartájának* köszönhetően az ekkoriban még az ország keleti részén aktív szélsőséges csoportok is letették a fegyvert, lehetőséget biztosítva a helyzet végérvényes rendezésére. A dokumentum ugyanis kevés kivétellel mindenkinek kegyelmet adott, aki korábban az állam ellen harcolt, de most letette a fegyvert és feladta magát.⁵³ A polgárháború végleges lezárása az Algériát 1992 óta fojtogató politikai, diplomáciai és gazdasági elszigeteltségből való kitörést jelentette, de a hadsereg számára is új korszak kezdetét nyitotta meg. Bár Bouteflika a megválasztását követően szinte rögtön bejelentette, hogy a döntéshozatali folyamatokban nem kíván a hadseregnek jelentős részvételt biztosítani, mégsem tudott függetlenné válni a hadseregtől. A hadsereg továbbra is jelentős hatalmát és befolyását jelzi, hogy a nemzeti megbékélés dokumentuma bár nem említi az állam fegyveres intézményeit a kegyelemben részesülők között, a civilekkel szemben elkövetett atrocitások vizsgálatáról nincs szó, és az erről szóló nyilvános diskurzus szigorúan be van tiltva.⁵⁴ A dokumentumot ezért a „hallgatás paktumának” is nevezik.⁵⁵

Bár a hadsereg biztonsági kérdésekben megkerülhetetlen volt, Bouteflika más területeken – elsősorban a külpolitikában – az elődeivel összehasonlítva jelentős szabadságot vívott ki magának.⁵⁶ A hadsereg továbbra is a legfontosabb döntéshozók egyikének számított, azonban a döntéshozói kör Bouteflika elnöksége idején kiszélesedett. Az állam életében így a kétezres évektől egészen 2015-ig a hadsereg mellett az ismételten átnevezett katonai titkosszolgálat (Département du renseignement et de la sécurité, DRS) is egyre fontosabb szerepet töltött be.⁵⁷ A hadsereg ebben az időszakban továbbra is rendelkezett politikai befolyással, de ennek a fókusza egyre inkább a modernizációra helyeződött át. A 2001. szeptember 11-i terroristámadások ugyanis az észak-afrikai államok, így Algéria politikai és katonai szerepét is felértékeltek. A terrorizmus elleni nemzetközi háború azt eredményezte, hogy a nyugati és az észak-afrikai haderők közötti kooperáció felerősödött, ami megkívánta az algériai fegyveres erők modernizálását és professzionalizációját.⁵⁸ A 2013-tól egyre több szakmai hibát elkövető DRS és az elnök közötti hatalmi harcokban végül a katonai titkosszolgálat maradt alul. Az újfent átalakított katonai titkosszolgálat (Direction

⁵³ ZERAOLIA 2023: 222–226, 229.

⁵⁴ KHALIL 2014: 75–78, ZERAOLIA 2023: 226, 231–241.

⁵⁵ *هيب* 2019: 67.

⁵⁶ WILLIS 2014: 111.

⁵⁷ ADDI 2020: 108–110, BOURRAT 2012: 32–33, KISS-GÁLFALVI 2015: 66.

⁵⁸ BOURRAT 2012: 30–31, WILLIS 2014: 111.

des services de sécurité, DSS) végül a hadsereg irányítása alá került, ami hozzájárult hatalmának és befolyásának újbóli megszilárdításához.⁵⁹

A hadsereg legutóbb 2019-ben, a gazdasági válság nyomán kirobbant tömegdemonstrációk alkalmával mutatta meg, hogy újra az ország legfontosabb „mélyállami” szereplőjévé vált. Az „arab tavaszként” elhíresült 2011-es tüntetéshullám a szomszédos Tunéziával ellentétben Algériában nem vezetett a politikai struktúra megváltozásához. Mivel az emberekben még mindig elevenen élt a polgárháborús időszak, nagy tömegek nem jelentek meg az utcákon.⁶⁰ Az „arab tavasz” második hullámaként elhíresült 2019-es tüntetéshullám azonban Algériát sem kerülte el. A végig békésen zajló megmozdulások (*hirák*) hasonló gazdasági és politikai okokra voltak visszavezethetők, mint az 1988-as demonstrációk. Az olajár csökkenésére és az erre a negatív fejleményre érdemben reagálni nem tudó algériai nemzetgazdaság állapotára,⁶¹ valamint arra, hogy Bouteflika elnök ötödik alkalommal is indulni kívánt a választásokon. Ez a két tényező emberek százazreit mobilizálta, ellenük azonban a hadsereg az 1988-as tüntetésekkel ellentétben nem alkalmazott erőszakot. A tömegtüntetéseken részt vevők végül elérték, hogy a hadsereg nyomásgyakorlásának köszönhetően Bouteflika elnök lemondott. A hadsereg vezérkari főnöke, Káid Száleh rövid ideig átmeneti elnökként vezette Algériát, és megkezdte a politikai átmenet felülről történő irányítását.⁶²

Miután a tüntetők tartottak az autoriter visszarendeződéstől, a tüntetések tovább folytatódtak egészen az elnökválasztásig. A 2019 decemberében megválasztott Abdelmadzsid Tebbún Algéria első olyan államfője lett, aki nem kötődött a függetlenségi háborúhoz és a hadsereghez sem fűzték szoros szálak. Politikai súlytalansága miatt nem kellett attól tartania a hadseregnek, hogy a hatalmi struktúrát olyan módon rendezné át, amely a hadsereg gazdasági vagy politikai befolyásának csökkenéséhez vagy annak elvesztéséhez vezetne. A hadsereg számára ideális jelöltnek bizonyult Tebbún megválasztásával Algéria visszatért az informális hatalommegosztás régi gyakorlatához, így a hadsereg továbbra is az algériai politikai élet legjelentősebb „mélyállami szereplője” maradt.⁶³ Ez az állapot várhatóan a 2024 szeptemberében esedékes előrehozott elnökválasztást követően sem fog érdemben megváltozni.

Összegzés

A legtöbb arab országhoz hasonlóan a hadsereg Algériában is fontos nemzeti intézmény, az államépítés és a társadalmi modernizáció egyik eszköze. Történelmi legitimitációja a nyolc évig tartó és 1962-ben lezáruló függetlenségi háborúig vezethető vissza. A hadsereg elődszervezete ugyanis a függetlenségi háború megkerülhetetlen szereplője volt. A Franciaországtól való függetlenség kivívása óta az algériai hadsereg az ország politikai, gazdasági és társadalmi életének a legfontosabb alakítója, valamint az 1960-as és 1970-es években kialakult politikai struktúra egyik fő védelmezője.

⁵⁹ GHANEM 2022: 30–32.

⁶⁰ KHALIL 2014: 71–72.

⁶¹ *Breaking Algeria's Economic Paralysis* 2018: 1–8, 17.

⁶² CSICSMANN 2020: 24.

⁶³ GHANEM 2022: 33–34.

Három okra mutathatunk rá, amiért a hadsereg a legfontosabb mélyállami szereplővé léphetett elő az algériai politikai rendszerben. Ezek a következők: a függetlenségi háborúban történt részvétel, harc az iszlamista mozgalmak ellen, valamint a hadsereg gazdasági hatalma. Jellemzően nem kényszerül hatalmának és befolyásának formális gyakorlására. Erre csupán akkor kerül sor, ha érdekei komoly veszélynek vannak kitéve. Az algériai hadsereg esetében az informális hatalomgyakorlás több szempontból is kedvezőbb, mint a formális hatalomgyakorlás. „Mélyállami szereplőként” elkerüli az ország kormányzásával járó mindennapi nehézségeket, aminek köszönhetően meg tudja óvni a belső egységét. Mivel a stratégiai döntéshozatali folyamatokban hivatalosan nem vesz részt, a tömegeknek az ország politikai, gazdasági és társadalmi problémáira reflektáló kritikája nem a hadsereget veszi célba.

Az algériai államszervezet működése szempontjából a hadsereg mint önálló politikai és gazdasági hatalmi központ informális hatalomgyakorlása egyaránt jár pozitív és negatív következményekkel. Az algériai politikai rendszer legfőbb oszlopának tekinthető hadsereg jelentős mértékben hozzájárul az állam stabil működéséhez. Ennek köszönhetően az algériai állam jó eséllyel el tudja kerülni nem állami szereplők aktív támogatását, azaz nem szorul rá, hogy a politikai, gazdasági és biztonsági szektor területén hagyományosnak mondható állami kompetenciákat szervezzen ki. A hibridizáció kialakulásának elkerülésével a külső erők befolyásszerzési kísérleteinek elhárítására is nagyobb lehetőség kínálkozik. Az algériai hadsereg domináns politikai szerepe azonban jelentős mértékben akadályozza az ország demokratizálódási folyamatait. A hadsereg ugyanis nem érdekelt a fennálló politikai rendszer átalakításában, mivel a változások minden bizonnyal saját hatalmának és befolyásának a csökkenéséhez vezetnének. A jelenlegi rendszer aktív fenntartásával tevékenyen hozzájárul, hogy a civil társadalom politikai szerepvállalása ne erősödhesen meg.

Felhasznált irodalom

- ADDI, Lahouari (2020): Le système de pouvoir en Algérie, son origine et ses évolutions. *Confluences Méditerranée*, 115, 103–113. Online: <https://doi.org/10.3917/come.115.0105>
- BE'ERI, Eliezer (1982): The Waning of the Military Coup in Arab Politics. *Middle Eastern Studies*, 18(1), 69–81. Online: <https://doi.org/10.1080/00263208208700496>
- BISHARA, Azmi (2018): The Army and Political Power in the Arab Context. Theoretical Issues. *AlMuntaqa*, 1(1), 11–37. Online: <https://doi.org/10.31430/almuntaqa.1.1.0011>
- BOURRAT, Flavien (2012): L'armée algérienne. Un État dans l'État? *Les Champs de Mars*, 23, 21–37. Online: <https://doi.org/10.3917/lcdm1.023.0021>
- Breaking Algeria's Economic Paralysis* (2018). Online: www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/algeria/192-breaking-algerias-economic-paralysis
- BROOKS, Risa (2004): Civil-Military Relations in the Middle East. In BENSACHEL, Nora – L. BYMAN, Daniel (szerk.): *The Future Security Environment in the Middle East. Conflict, Stability and and Political Change*. Santa Monica: RAND Corporation, 129–162. Online: www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1640.html

- COOK, Steven A. (2007): *Ruling but Not Governing. The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- CSICSMANN, László (2021): A 2019-es közel-keleti tüntetéshullám margójára. „Arab tavasz” 2.0? *Külügyi Szemle*, 19(k.sz.), 7–37. Online: https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/02/KSz_kulonszam_Csicsmann.pdf
- DAWISHA, Adeed (2009): *Iraq. A political History*. Princeton: Princeton University Press.
- FERWAGNER Péter Ákos (2006): A hadseregek politikai szerepe az arab országokban. In GARACZI Imre – SZILÁGYI István (szerk.): *Hadseregek a Mediterráneumban*. Veszprém–Budapest: Zrínyi, 55–87.
- GÈZE, François (2005): Armée et national en Algérie. L'irréversible divorce? *Hérodote*, 115, 175–203. Online: <https://doi.org/10.3917/her.116.0175>
- GHANEM, Dalia (2022): *Undersatnding the Persistence of Competitive Authoritarianism in Algeria*. Cham: Springer. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-031-05102-9_1
- JANY János (2021): *Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza*. Budapest: Gondolat.
- J. NAGY László (2012): Antikolonista felkelés kirobbantása Algériában és az első reakciók. In MAJOROS István et al. (szerk.): *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves*. Budapest: ELTE, 309–317. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32351/JNAGYL%C3%A1szl%C3%B3.pdf>
- J. NAGY László (2013): A francia uralom kialakulása a Maghreb országokban. *Belvedere Meridionale – Történelem és társadalomtudományok*, 25(1), 46–53. Online: <https://doi.org/10.14232/belv.2013.1.4>
- J. NAGY László (2014): Új állam születik: Algéria, 1962. *Külügyi Szemle*, 13(3), 108–126. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KulugyiSzemle_2014/?pg=533&layout=s
- KHALIL, Andrea (2014): *Crowds and Politics in North Africa: Tunisia, Algeria and Libya*. London–New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315816333>
- KISS-GÁLFALVI Tamás (2015): Algéria 2011 után. Lehetőségek és ígéretek között. *Külügyi Szemle*, 14(2), 63–77. Online: <https://kki.hu/assets/upload/Kiss.pdf>
- MCDUGALL, James (2006): *History and the Culture in Algeria*. Cambridge: Cambridge University Press.
- QUEMENEUR, Tramor (2021): Parancsmegtagadók az algériai polgárháborúban (1954–1962). Engedély nélküli távolmaradás, dezertálás, engedetlenség. In SZÉKELY Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*. 23. évfolyam. Budapest: Magyar Lajos Alapítvány, 33–46. Online: <https://real.mtak.hu/136587/1/Parancsmegtagadokazalgeriaihaboruban.pdf>
- ZERAOLIA, Faouzia (2023): The National Reconciliation Process in Algeria during the Bouteflika's Era. The Official Narrative. *Contemporary Review of the Middle East*, 10(3), 220–250. Online: <https://doi.org/10.1177/23477989231176918>
- VALETTE, Jacques (2018): La guerre des barrages frontaliers en Algérie. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 269, 91–112. Online: <https://doi.org/10.3917/gmcc.269.0091>
- WILLIS, Michael J. (2014): *Politics and Power in the Maghreb. Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*. New York: Oxford University Press.

تأييداً لتأسيس باهي، ولد بون (2019): العسكريين في موريتانيا والجزائر و تجربة التحول الديمقراطي 7 (39)، 57–72.

Online: <https://siyasatarabiya.dohainstitute.org/ar/issue039/Pages/Siyassat39-2019-Bahe.pdf>

5 فبراير تأسيس. رناز جلا يف لاقتنالا لحارم يف شيجلا راوداً (2017): رهاطلا، دوعس

Online: <https://doi.org/10.12816/0040188>

Jogszabályok

Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire (1963). Online: <https://mjp.univ-perp.fr/constit/dz1963.htm>

Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire (1989). Online: <https://mjp.univ-perp.fr/constit/dz1989.htm#13>

Loi n° 89-11 du 5 juillet 1989 relative aux associations à caractère politique (1989). Online: <https://www.wex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/8146/DZA-8146.pdf>

Loi n° 91-06 du 2 avril 1991 modifiant et complétant la loi n° 89-13 du 7 août 1989, portant loi électorale (1991). Online: www.joradp.dz/HFR/Index.htm

الجمهورية الجزائرية الشعبية، دستور (1976).

Online: www.el-mouradia.dz/assets/texts/constitution/1976.pdf

Kovács Ágota Johanna¹

Továbbszolgáló katonák a pannoniai segédcsapatokban

Continuous Serving Soldiers in the Pannonian Auxiliaries

Absztrakt

Az ókori római hadsereg (exercitus) az évszázadok alatt komoly átalakuláson ment keresztül. Bár a hadsereg gerincét mindig is a római polgárokból álló legiók (legiones) képezték, a szövetséges népekből toborzott segédcsapatok (auxiliae) alkalmazására már a köztársaság korában is sor került. Augustus császár alapjaiban szervezte újra az auxiliáris csapatokat. A birodalmi lakosság polgárjoggal nem rendelkező tagjai (peregrini) (körülbelül 75%) számára rendszeresítette a segédcsapatokbeli 25 éves fizetett szolgálatot (stipendium). A szolgálatot követően a tisztas elbocsátással (honesta missio) leszerelt katona (veteranus) oklevélben (diploma militare) rögzítve római polgárrá (civis Romanus) vált, illetve végkielégítést vagy földbirtokot kapott. Ezek az 500 vagy 1000 fős, reguláris, gyalogos (cohortes) és lovas (alae) fegyvernemekbe osztott segédcsapatok önálló taktikai egységekként váltak a birodalmi hivatásos haderő részeivé a császárkorban. A pannoniai, határ menti (limes/ripa) táborokban állomásozó segédcsapatok vizsgálatát kilencven feliratos forrás alapján végeztem el. Elsődleges célom az általános, 25 évnél hosszabb időt szolgáló katonák személyének azonosítása volt, illetve a továbbszolgálat lehetséges okainak vizsgálata: háború miatt későbbi leszerelés, társadalmi integráció kérdései vagy egyéb. A téma pannoniai példáit összehasonlításban világítom meg, a teljes feliratos forrásanyag áttekintése mellett a hazai és a nemzetközi szakirodalom felhasználásával.

Kulcsszavak: Római Birodalom, Pannonia, segédcsapatok, továbbszolgálat

¹ Magyar Honvédség Sípós Gyula 6. Területvédelmi Ezred, e-mail: maeeril@gmail.com

Abstract

The ancient Roman army (exercitus) underwent a major transformation over the centuries. Although the backbone of the army was always made up of legions (legiones) of Roman citizens, auxiliaries (auxiliae) recruited from allied peoples were already employed in the Republican era. The emperor Augustus reorganised the auxiliaries from the ground up. He made it compulsory for non-citizen members of the imperial population (peregrini) (about 75%) to serve 25 years of paid service (stipendium) in auxiliary troops. After serving, a soldier who had been discharged with an honorable discharge (honesta missio) became a Roman citizen (civis Romanus), with a diploma (diploma militare), or received a severance payment or landed property. These auxiliary troops, divided into regular, infantry (cohortes) and cavalry (alae) regiments of 500 or 1000 men, became part of the imperial professional force as independent tactical units in the imperial era. The auxiliary troops stationed in the Pannonian camps of the bordermen (limes/ripa) were examined on the basis of ninety inscribed sources. My primary objective was to identify the identity of the soldiers who served for more than 25 years in general, and to investigate possible reasons for their continued service: later discharge due to war, issues of social integration or other. I will illuminate the Pannonian examples of the topic in a pan-Italian comparison, using a review of the complete inscriptional source material, as well as the domestic and international literature.

Keywords: Roman Empire, Pannonia, auxiliaries

Bevezetés

A hadseregszervezés állandóan új kihívások elé állította az ókori Róma vezetőit, így a római hadsereg felépítése és a katonák juttatásai is folyamatosan változtak. A római hadsereg alapját a légiók adták, amelyek azonban mindig is támaszkodtak a szövetséges segédcsapatokra (*ala*, *cohortes*). Ezen csapatok nagysága és felkészültsége koronként változó képet mutat. A segédcsapatok szervezésének fordulópontja Augustus császár trónra lépésekor következett be, amikor az *auxilia* csapataiból egy sokkal szervezettebb hivatásos haderő vált. Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja a pannoniai segédcsapatokban továbbszolgáló katonák feliratait, és képet vázoljon a továbbszolgálat lehetséges okairól.

A római hadsereg felépítése, annak változásai

A segédcsapatok szerepének és értékének meghatározásához elengedhetetlen megismerni a római hadsereg összetételét és felépítését. Ezen rövid áttekintés alapjául a korszakbeli elkülönítések szolgálnak.² A római hadsereg felépítésének vizsgálatakor három időszakot különböztetünk meg:

² LE BOHEC 1994: 63.

- A köztársaság kor középső szakasza (i. e. 3–2. század): itt milícia típusú, időszakosan római polgárokból toborzott seregről beszélünk, akik a háború végeztével visszatértek civil életükhöz.
- Hivatásos hadsereg létrehozása (i. e. 1–3. század): a legionáriusok és katonai pályát választott szegényebb néprétegekből felállított professzionális hadsereg időszaka.
- Késő ókori szakasz (3–5. század): a polgárháborúk és a külső feszültségek hatására új típusú egységek és új típusú felszerelések bevezetése.³

A tanulmány a második, a hivatásos hadsereg létrehozása utáni korszakot vizsgálja behatóbban, amely a római hadsereg működése aranykorának tekinthető. A szolgálati időt ekkor 16 évben határozták meg, de ez a későbbiekben 20-25 évre emelkedett. Ennek leteltével a katonák tisztos elbocsátásban (*honesta missio*) részesültek, amelynek materiális formája a földjuttatás (*missio agraria*) volt, majd később a pénzjuttatás (*missio nummaria*), illetve polgárjog-adományozás volt azok részére, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal, jellemzően a segédcsapatok (*auxilia*) katonái, akik a provinciákban élők soraiból kerültek ki.

A római segédcsapatok története

A köztársaság középső szakaszában minden egyes legiót egy *ala* támogatott, és számos seregben szolgáltak nem itáliai szövetségesek is, akik a legtöbbször saját harcmódorukban küzdöttek. Az ilyen csapatokat többnyire az adott hadjárat helyszínén vagy a környékén élő népekből toborozták. A rómaiak helyi szövetségeik révén képesek voltak seregük létszámát növelni, valamint az adott terület sajátosságaihoz igazodó harcmódorban küzdő csapatokra szert tenni.

Az Itálián kívüli kontingensek alkalmazásának gyakorlata a Marius-féle hadsereg-reform után (i. e. 104) is folytatódott. Bizonyos fegyvernemek azonban nem álltak rendelkezésre. Így például Marius hadserege nem rendelkezett saját lovassággal és könnyűgyalogsággal, azokat más forrásból kellett beszereznie.⁴ Ebből a korszakból kevés forrás maradt fenn, ezért biztosan nem tudhatjuk, hogy milyen képzettségi és fegyelmezettségi szintet képviseltek a törzsi vezetés alatt álló szövetséges csapatok. Változás Augustus uralkodása alatt következett be, aki hivatásos haderővé szervezte az *auxiliákat*.⁵ Az *alákat* *cohors* méretű csapattestekbe rendezte, ezek így sokkal gyorsabban és szervezettebben voltak bevethetőek, ha a helyzet úgy kívánta.⁶

A segédcsapatoknál három különböző típust különböztetünk meg: gyalogság, lovasság, vegyes csapatok.⁷ A gyalogságot kétfajta *cohorsba* szervezték: *quingenaria* (500 fős) és *miliaria* (1000 fős), míg a lovasságot *quingenaria* és *miliaria* egységekbe tömörítették, de rájuk inkább az *ala* kifejezést használták. Egy *ala quingenaria*

³ GOLDSWORTHY 2004: 7.

⁴ GOLDSWORTHY 2004: 55.

⁵ SAXER 1967: 42.

⁶ GOLDSWORTHY 2004: 57.

⁷ GOLDSWORTHY 2004: 57.

512 lovasból állt, akiket tizenhat 32 fős *turmába* osztottak be. Az *ala miliaria* 768 fős létszáma 32 *turmára* oszlott. A vegyes egységek (*cohortes equitatae*) létszáma és felépítése már nem ennyire egyértelmű. Valószínűleg egy átlagos *cohors* méretű gyalogságból álltak, és a csapat típusától függően egészültek ki az annak megfelelő számú lovassággal. A császárkori lovasság legnagyobb részét az *auxiliáris* csapatok biztosították. A segédc csapatok a légiónkhoz hasonló zárt rendszerben működtek, azoknál azonban jóval kisebbek és rugalmasabbak voltak, így kitűnően alkalmasak voltak határvédelmi feladatok ellátására. A segédc csapatokban szolgáló katonák 25 év szolgálati idő után elnyerhették a római polgárjogot, ami igen nagy csábítás volt. A hadsereg mindig az állomáshelyén lévő emberanyagból dolgozott, innen toborozták az újoncokat. Ez az *auxiliáris* csapatokra is jellemző volt, akiknek elnevezésében is megfigyelhetjük ezt a rendszert. A csapatok nevének első fele mindig az adott egység típusát határozta meg (*ala, cohors*). Ezután következett a csapat száma, amelyet létrehozásuk sorrendjében kaptak, végül a titulátúra harmadik tagját egy jelző adta. Ez lehetett etnikum, a sorozás helyszínéről szolgáló provincia, az alapító nevéből képzett jelző vagy harcmódorhoz köthető tulajdonság.⁸

Térben való elhelyezés – Pannonia meghódítása

Az egykori római tartomány meghódítása – amely a mai Magyarország, Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, továbbá Szlovákia területén található – fokozatosan ment végbe. Az 1. század első felében Augustus ideje alatt vált a birodalom részévé a Dráva–Száva köze. A Római Birodalom a tartomány területének egy jelentős részére ekkor még csupán politikai fennhatóságát terjesztette ki. A közigazgatásilag is különálló tartomány megszervezése Tiberius (14–37) vagy legkésőbb Claudius császár (41–54) nevéhez köthető.

Pannonia városi közösségeinek létrejöttében és fejlődésében alapvető szerepet játszottak a katonák és a katonaságot követő polgári elemek.⁹ A római kor hozta el a terület számára az urbanizációt. A négy legión tartományt 106-ban Traianus osztotta ketté. A határ a Vértes–Pilis és a Balaton északkeleti csücske között haladt. A nyugati rész a Pannonia Superior nevet kapta, ahol három *legio* állomásozott, míg a keleti rész Pannonia Inferior volt, itt azonban csak egy *legio* állomásozott. Az utóbbi székhelye Aquincum, az előbbi Carnuntum volt.

Pannonia provinciában állomásozó segédc csapatok

Az 1. században a provincia területén a jelenlegi kutatások szerint összesen 21 *cohors* és 9 *ala* állomásozott.¹⁰ Megvizsgálva az eddig ismert feliratokat¹¹ megállapítható, hogy a Pannonia Inferior és Pannonia Superior provinciákban 396 olyan feliratos emlék áll

⁸ FARKAS [é. n.].

⁹ NAGY 2003: 221.

¹⁰ HAMPEL 1906: 16.

¹¹ Epigraphische Datenbank Claus-Slaby: www.manfredclaus.de

rendelkezésünkre, amely a katonák szolgálati évét is feltünteti. Ebből 218 feliratot a provinciákban állomásozó *legiók* állítottak. 45 felirat köthető *alakhoz* és 45 *cohorsokhoz*, valamint 19 olyan felirat maradt ránk, amelyek nem rendelkeznek olyan ismertetőjellel, amelyből egyértelműen megállapítható, mely csapathoz tartoztak. További kutatások megállapították, hogy e feliratok töredéke köthető csupán olyan segédc csapatok katonáihoz, akik 25 éves szolgálati idővel továbbszolgálónak számítanak. Az általam kigyűjtött és megvizsgált 11 feliratból 5 köthető *alakhoz*, 4 *cohorsokhoz*, 2 pedig csapatnév nélkül szerepel. Az alábbiakban ezek rövid elemzését közli a tanulmány.

Cohorsok

Cohors I Aurelia Antonina milliaria Hemesenorum sagittaria equitata civium Romanorum

A cohors korai története máig vitatott. Volt egy hasonló nevű segédc csapat cohors I Aurelia Antonina milliaria Surorum sagittaria equitata, amelyet 175-ben állítottak fel, de a katonáit 200-ban elbocsátották. A két csapat lehetséges kapcsolata egyelőre nem tisztázott. Mindenesetre a Cohors I Aurelia Antonina milliaria Hemesenorum sagittaria equitata civium Romanorumot 176-ban Pannonia Inferior provinciába vezényelték. Táborukat Intercisában hozták létre, ahonnan számos feliratuk ismert.¹²

1. felirat

D(is) M(anibus) Marin/o Silvani / mil(iti) coh(ortis) [(miliariae) / Hemes(enorum) a(nno-rum) L/II stip(endiorum) XX/VIII Mar/cus Aure/l(ius) mil(es) co/h(ortis) s(upra) s(criptae) he/res / b(ene) m(erenti) p(osuit).

„A halotti isteneknek! Mariusnak Silvanus fiának a Hemeszaban felállított cohors katonájának, aki élt 52 évet, szolgált 28 évet, (a sírkövet) Marcus Aurelius a fentebb írt cohors katonája, örököse állította a jól megérdemlőnek.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 138 cm,
- szélesség: 59 cm,
- vastagság: 18 cm,
- lelőhely: Dunaújváros/Dunapentele/Intercisa,
- keltezés: 201–250,
- kiadta: Schober 46 = Schober 189 = RIU V, 1243 = RHP 356.a

A sírkő felső oromzata rozettával díszített. A felirat egyszerű léckerettel szegélyezett. Marius 3 évvel lépte túl a kötelező szolgálati időt, aminek oka valószínűleg az lehetett, hogy háborús helyzetben nem engedték leszerelni a katonákat, így a hadsereg kötelékében maradtak annak végézetéig. Rendfokozatára a felirat nem ad számunkra

¹² LŐRINCZ 2001: 35.

információt. Sírkövét csapattársa és örököse állíttatta, így ebből arra következtethetünk, hogy nem alapított családot.

2. felirat

D(is) M(anibus) / Ael(io) Munatio / caps(ario) coh(ortis) [(m)iliariae] Hem(e)s(enorum) / st<i=U>p(endiorum) XXVIII dom(o) / Sam(osata) Aur(elia) Cansa/una con(iunx) Ant(onio) / Basso vex(illario) sec(undo) her(edes) / sanctiss(imo) coniug[i] / c<um=ON> se natib(us)q(ue).

„A halotti istenek! A Samosatából származó Aelius Munatiusnak, a Hemeszaban felállított cohors felcserének, aki 28 évet szolgált, felesége, első örököse, Aurelia Cansa, Antonius Bassus zászlótartó második örökösével együtt, a legtisztetreméltóbb férj, maga és szülőit emlékének csináltatta a síremléket.”¹³

- Anyag: mészkő,
- magasság: 68 cm,
- szélesség: 52 cm,
- vastagság: 11 cm,
- lelőhely: Dunaújváros/Dunapentele/Intercisa,
- keltezés: 231–270,
- kiadta: RIU V, 1153 = D 9169 = Schober 216 = RHP 324 = Mander 733 = AE 1906, 110 = AE 2005, 1197.

A cohors másik katonájának felirata, aki szintén 3 évvel lépte túl a meghatározott 25 év szolgálati időt, bizonyítja, hogy valószínűleg háborús helyzet okán nyerték el az alakulat veteránjai később a tisztességes elbocsátást. A sírkő csúcsos lezárású. A sima léckerettel körülvett orommező üres. A képmezőt abacusban végződő díszítetlen félpillérek határolják. Bal oldalon az anya épp gyermekét készül táplálni. Haja hullámos, közepén elválasztott. Bő inget, fölötté fibulával megtűzött köpenyt visel. Jobbra rövid hajú, dús szakállú férje áll. Előttük három gyermekük, két lány és egy fiú állnak. A díszítések hiánya miatt jól érvényesül a realisztikus, barátságos családi kép. A házaspár arcvonásai egyediak, a kőfaragó valódi portrét alkotott.¹⁴ Az előbbi feliraton szereplő katonával ellentétben Aelius Munatius családot alapított, viszont korábbi bajtársát is örökösül nevezte meg.

Cohors I Alpinorum equitata

A *cohors* az 1. században Pannoniában állomásozott, az első felében Lugióban (Dunaszekcső), majd Claudius uralkodásának kezdetén nyugat Pannoniában, talán Carnuntumban volt az állomáshelyük.¹⁵ 70 és 101 között Gorsiumban, majd a markomann

¹³ NAGY 2007: 151.

¹⁴ NAGY 2007: 150.

¹⁵ SPAUL 2000: 260.

és szarmata háborúk után Lussiniumba vezényelték őket, ahol valószínűsíthetően 250-ig állomásoztak.¹⁶

3. felirat

] / Sirm(io) optio / coh(ortis) I Alp(inorum) eq(uitatae) [(centuria) Ma/ximi an(norum) XLVI / stip(endiorum) XXVI h(ic) s(itus) e(st) / titulum p(osuit) Fl(avius) Rufi/nus eq(ues) buc(inator) coh(ortis) e(ius)de(m) h(eres) ex t(estamento) <f=T>(ecit).

„Sirmius altiszt, az alpesiekből szervezett cohors katonája, Maximus századából élt 46 évet, szolgált 26 évet, a feliratot Flavius Rufinus lovas katona, ugyanabból a cohorsból, örököse, a végrendelet alapján készítette.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 67 cm,
- szélesség: 88 cm,
- vastagság: 18 cm,
- lelőhely: Sárpentele,
- keltezés: 69–96,
- kiadta: CIL III, 3352 = D 2591 = RIU VI, 1551 = RHP 222 = AE 2001, 1670 = Intercisa 1 = TitAq IV, 1947.

A feliratot a cohors altisztjének, Sirmiusnak állították. A *h(ic) s(itus) e(st)* formula használata a szövegben megerősíti az 1. századra való datálást.¹⁷ Nem volt családja, így örököseként katonatársát nevezte meg, aki ugyanabban a *cohorsban* szolgált lovas katonaként. A felirat az elhunyt előljáróját (Maximus) és rendfokozatát (*optio*) is megnevezi. A kötelező szolgálati időt egy évvel lépte túl, amit tulajdoníthatunk annak, hogy háborús helyzetben nem engedték leszerelni a katonákat a meghatározott 25 év után.

4. felirat

T(itus) Calidius / P(ubli) (!) Cam(ilia) Sever(us?) / eq(ues) item optio / decur(io) coh(ortis) I Alpin(orum) / item [(centurio) leg(ionis) XV Apoll(inaris) / annor(um) LVIII stip(endiorum) XXXIII / h(ic) s(itus) e(st) / Q(uintus) Calidius fratri / posuit.

„Titus Calidius Severus, Publius fia, a tribus Camiliából, az I. Cohors Alpinorum lovasa, optio és decurio, a 15. légió Apollinaris legiójának centuriója, élt 58 évet, szolgált 34 évet. A sírkövet Quintus Calidius állíttatta testvérének.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 204 cm,
- szélesség: 79 cm,
- vastagság: 23 cm,

¹⁶ LŐRINCZ 2001: 27.

¹⁷ TERNOVÁČZ 2017: 238.

- lelőhely: Bad Deutsch-Altenburg,
- keltezés: 71–80,
- kiadta: CIL III, 11213 = CSIR-Oe-01-03, 319 = D 02596 = RHP 221 = Schober 54 = Legio-XV-Apo 85 = MaCarnuntum 140 = AEA 1999/00, 13 = AEA 1999/00, 43 = AEA 2001/02, 1 = AEA 2003, 2 = AEA 2006, 16 = AEA 2008, 19 = AEA 2010, 17 = AEA 2013/14, 35 = AEA 2016/17, 3 = AEA 2020/21, 39.

A sírkő felső orommezéjében rozettával díszített. A középmezőben Titus Claudius Severus fegyverzetét ábrázolták (páncél, sisak, vért), alatta pedig egy lovásziút láthatunk egy lóval. Ezen ábrázolások az elhunyt tehetőségét is mutatják. Szolgálati ideje majdnem 10 évvel meghaladja a kötelező gyakorlatot. Beosztásai, illetve rendfokozata alapján arra következtethetünk, hogy hivatásos katonaként elhivatottan küzdött hazájáért és lépdelt egyre feljebb a ranglétrán. Testvére temette el, így valószínűleg saját család alapítására nem volt már lehetősége.

5. felirat

[Ti(berius)] Claudius / [Ma]giatus equ(es) / [c(o)]ho(rtis) I Alpi(norum) mi/[ssi]cius an(norum) LXXV d(efunctus) / [st]i(pendiorum) XXXVII h(ic) s(itus) e(st) / [Cl]a(udius) Secund[us] lib(ertus) et her/[es] pos(uit) p(atrono) p(ientissimo) m(emoriam).

„Tiberius Claudius Magiatus az I. Cohors Alpinorum lovasa, élt 75 évet, szolgált 35 évet, itt nyugszik (a sírkövet) állíttatta bajtársa és örököse, Claudius Secundus.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 108 cm,
- szélesség: 54 cm,
- vastagság: 12 cm,
- lelőhely: Dunaszekcső/Lugio,
- keltezés: 51–54,
- kiadta: RHP 219 = RIU-S, 201 = SEP-09, p 81 = AMN-2017-169 = AE 2017, 1180.

A sírkövet 1940-ben találták Dunaszekcső Püspökhegyen.¹⁸ Az egyszerű léckeretbe foglalt feliratos mező fölött egy tógás férfi mellsobrát ábrázoló mező töredéke látható. Az elhunyt 10 évvel szolgált tovább a meghatározott 25 évnél. Rendfokozatára a felirat szövegéből nincs lehetőségünk következtetni. Továbbszolgálatának okai között szerepelhet Birley szerint, hogy különleges képességekkel és tapasztalattal rendelkező katona volt.¹⁹ Bár a felirat pontos támpontot nem ad, mégis számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy egy speciális feladatokat ellátó lovaskatonával van dolgunk.

¹⁸ KOVÁCS 1999: 14.

¹⁹ BIRLEY 1986: 252.

Alák

Ala Scubulorum

Az *alák* 46 és 49 között vezényelték Pannonia provinciába Moesiából. Táboruk Gorsium területén volt, ahonnan 68/69-ben Germania Superiorba vezényelték tovább őket.²⁰ Rövid itt tartózkodásuk alatt Pannonia provinciából csak kevés feliratuk ismert.

6. felirat

Ti(berius) Iulius / Rufus / milit(avit) ala / Scub(ulorum) stip(endiorum) L / vixit an(nos) XXCV / h(ic) s(itus) e(st) / Iulia Ti(beri) f(ilia) Ruf(i)lla / v(iva) f(ecit) sibi et patri.

„Tiberius Iulius Rufus az ala Scubulorum katonája szolgált 50 évet, élt 85 évet, itt nyugszik Iulia Tiberia fia Rufilla életében örököse és apjának (állította).”

- Anyag: márvány,
- magasság: 304 cm,
- szélesség: 92 cm,
- vastagság: 23 cm,
- lelőhely: Walbersdorf/Scarbantia,
- keltezés: 46–69,
- kiadta: Hild 395 = RHP 165 = Schober 191 = D 9137 = AEA 2005, 31 = AEA 2008, 31 = AEA 2009, 5 = AEA 2010, 17 = AE 1906, 111 = AE 1909, 198.

A sírkő gazdagon díszített, faragása jól megmunkált. Az oromzaton két egymás felé ugró oroszlán, alatta tengeri élőlények: tritonok, delfinek, kagylók láthatók. Az oromzat alatt kannelúras oszlopok fogják közre a két alak mellképét. A bal oldalon lévő nő haja hullámos, középen elválasztott, tunikát, köpenyt és gyűrűt visel, bal kezében virágot tart. A jobb oldalon a férfi tunikát és gyűrűt visel, bal kezében tekercs, jobb kezével a nő kezét fogja. A feliratos mező feletti képen egy vágató lovas férfit látunk fegyverekkel, oldalán íjjal. Előtte térdelő ellenfél pajzzsal. A legalsó képen az Antigonéból ismert jelenet játszódik. A két harcoló férfi Eteokles és Polyneikes között egy nőalak, valószínűleg Iokaste áll, míg a jobb oldalon egy férfi tógában, felemelt jobb kézzel.²¹ Hosszú szolgálati idő, 50 év után Tiberius Iulius Rufusnak sikerült visszailleszkednie a társadalomba, családot alapított, és sírkövének díszítettségéből ítélve tisztos elbocsátása után szép vagyonra tett szert. Sírkövét magának és apjának fia állította.

Ala I Hispanorum

Az alakulat huszonöt éves Pannoniában tartózkodása alatt számos írásos emléket hagyott maga után. Az egységet valószínűleg Augustus alatt állították fel.²² Az *ala* i. u. 50. körül Burnumból érkezett Aquincumba, ahonnan végül Moesiába vezényelték

²⁰ LŐRINCZ 2001: 23.

²¹ SZILÁGYI 1939: 262.

²² SPAUL 1994: 144.

át.²³ John Spaul szerint az Ala Hispanorum Tironum és az Ala Hispanorum Veterana utódjaként alakult meg később az Ala I Hispanorum.²⁴

7. felirat

Nertus / Dumnotali / f(ilius) veteranus / ala Hisp(anorum) I ses/quip(licarius) Lingaus/ ter ann(or)um LX / stip(endiorum) XXXVI / h(ic) s(itus) e(st) / Valens frater / h(eres) t(itulum) m(emoriae) p(osuit) // F.

„Nertus, Dumnotalis fia, az ala Hispanorum I. sesquiplarius (másfélszeres zsoldot kiérdemelt) rangból leszerelt, lingauster származású katonája, aki 60 évet élt, és 36 évet szolgált, nyugszik itt. Bajtársa és örököse, Valens állíttatta emlékének a sírkövet.”

- Anyag: mészkö,
- magasság: 331 cm,
- szélesség 96 cm,
- vastagság (alul): 23 cm,
- lelőhely: 1173 Budaújlak, Zsigmond utca 66.,
- keltezés: 1. század második fele,
- kiadta: CIL III, 10514 = D 2529 (p 178) = RHP 126 = Schober 271 = TitAq II, 676 = AE 2003, 19.

Nertus sírkövének elemzésével egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam.²⁵ Az egyetlen nagy tömbből faragott sírkő, felső részén profilált keretű félköríves orommezőben az elhunyt mellképét láthatjuk, aki rövid hajat és szakállt visel.²⁶ Az oromzat alatt két félpillérrel keretezett mezőben két felszerszámozott ló és egy istállófiú látható, alatta sima léckeretbe foglalt képmező, amelynek négy sarkát rozetta díszíti.²⁷ A rózsák mind négy szirmúak és két karéjúak.²⁸ Az istállófiú térdig érő tunikában áll és fogja a vele szembe forduló két ló gyeplőjét. A lovakon takaró és nyereg látható, mellső lábukat mindketten felemelik. A mezőben két szembe forduló kakas búzakalászt csipeget.²⁹ A felirat tíz soros, jól olvasható, betűi szépen kidolgozottak.³⁰ A betűk formájából, illetve a gazdag díszítésből következtethetünk a sírkő drága voltára. 36 évet szolgált, saját családot nem alapított. Sírkövét bajtársa és egyben örököse, Valens állíttatta. Továbbszolgálatának okai között számolhatunk azzal, hogy speciális feladatokat ellátó altiszt volt.³¹

²³ TERNOVÁČ 2017: 237.

²⁴ SPAUL 1994: 144.

²⁵ KOVÁCS 2023: 166.

²⁶ NAGY 1971: 33.

²⁷ NAGY 2007: 21.

²⁸ HAMPEL 1906: 20.

²⁹ NAGY 2007: 21.

³⁰ FITZ 1961: 34.

³¹ BIRLEY 1986: 252.

Ala II Hispanorum Arvacorum

Az 1. században Pannoniában állomásozott. A 80-as évek közepén Moesia Inferior provinciába vezényelték őket. Pannonia provincia területéről kevés feliratuk ismert.³²

8. felirat

Ti(berio) Cl(audio) Britti / filio / Valerio decurioni / alae II Arvacorum / domo Hispano annor(um) L / stipendiorum XXX et / Cl(audiae) Ianuariae coniugi eius / et Cl(audiae) Hispanillae filiae vivis / ex testamento Flacc{h}us dec(urio) / frater / et Hispanilla filia heredes / faciundum curaverunt.

„Tiberius Claudius Brittus, Valerius fia, az ala II Arvacorum decuriója, aki Hispaniából való, élt 50 évet, szolgált 30 évet, Claudius Ianuarius és házastársa Claudia Hispanilla fia, végrendelete alapján Flacchus decurio, apja és Hispanilla fia és örököse gondoskodtak róla.”

- Anyag: márvány,
- magasság: 73 cm,
- szélesség: 90 cm,
- vastagság: 27 cm,
- lelőhely: Dalj/Teutoburgium,
- keltezés: 31–70,
- olvasat: CIL III, 3271 = Hernandez-01, 26 = Dautova-1983, 223 = Gerion-1985-347 = RHP 136 = Migotti-2016, 4.

A sírkő töredezett, a felirat hiányos, de a betűk szépen formáltak, a szöveg jól olvasható. Az elhunyt 30 évet szolgált, és sírköve alapján rendfokozata is ismert. Öt évvel lépte túl a meghatározott szolgálati időt, utána részesült tisztességes elbocsátásban.

Ala Gemelliana

Az ala Tiberius és Claudius császár uralkodásának idején állomásozott Pannoniában, majd Nero uralkodása idején Moesia provinciába vezényelték őket.³³ Ez idáig egyedül ezt a feliratot ismerjük a segédcsoporttól Pannonia provinciában való tartózkodásuk idejéből.

9. felirat

C(aius) Petroni(us) C(ai) f(ilius) / domo Mop/sisto an(norum) LXXIII / stip(endiorum) XXVI missus / ala Gemelliana / h(ic) s(itus) e(st) / Urbana lib(erta) et / coniu(n)x pos(u)it.

„Caius Petronius Caius fia, aki Mopsosból való, élt 73 évet, szolgált 26 évet az ala Gemelliana katonája, itt nyugszik, (sírkövét) örököse, Urbana állíttatta.”

³² LŐRINCZ 2001: 21.

³³ LŐRINCZ 2001: 21.

- Anyag: márvány,
- magasság: 210 cm,
- szélesség: 67 cm,
- vastagság: 27 cm,
- lelőhely: Walbersdorf/Scarbantia,
- keltezés: 45–60,
- kiadta: Hild 396 = RHP 122 = Schober 270 = D 9138 = AEA 2008, 31 = AEA 2010, 17 = AEA 2011/12, 42 = AE 1901, 101 = AE 1909, 200 = AEA 2016/17, 74 = AEA 2020/21, 44.

Egyszerű hornyolással díszített feliratos tábla.³⁴ A sírkő felső orommezéjében félhold és két csillag látható rozettával. Alatta félköríves orommezőben az elhunyt mellképe. A feliratos mező alatt, a lábázatban vágatató lovas katona látható, valószínűleg az elhunyt. Fegyverzete pajzs és felemelt lándzsa. Mivel csak 1 évvel szolgált túl a meghatározott 25 évet, feltehetőleg háborús helyzet okán nem kapta meg időben a tisztes elbocsátást.

Azonosítható csapatnév nélkül

Az alábbi feliratokon nem található csapatnév vagy rendfokozat, de a feliratokon szereplő katonák továbbszolgálata az évszám feltüntetése okán nem lehet kérdéses.

10. felirat

Oplus Laepocus Vols/etis f(i)lius Aexil/vas vet(eran)us ann(or)um / LIII stip(endiorum) XXIX / h(ic) s(itus) e(st) / L(ucius) Petillius C(ai) / f(i)lius he(res) pos(uit).

„Oplus Laepocus, Volses fia, Aexilvas veterán, élt 53 évet, szolgált 29 évet, itt nyugszik. (a sírkövet) Lucius Petillius, Caius fia és örököse állíttatta.”

- Anyag: mészkő,
- magasság: 285 cm,
- szélesség: 78 cm,
- vastagság: 24 cm,
- lelőhely: Paks/Lussonium,
- keltezés: 71–130,
- kiadta: CIL III, 3322 (p 1680) = CSIR U 7, 37 = RIU IV, 1022 = RHP 497 = Schober 179.

A sírkövet 1790 táján találták, és gróf Apponyi Albert högyészi kastélyába szállították. A gróf adományozta a követ a Nemzeti Múzeumnak. A sírkő csúcsos záródású, orommezéjébe összezsavarodott farkú delfineket faragtak. A delfinek a holtak lelkét vezetik

³⁴ BELLA 1901: 68.

el a túlvilágra, így gyakran ábrázolják őket sírköveken.³⁵ Alatta félköríves képmezőben az elhunyt mellképe látható. Az elhunyt, Oplus Laepocus rövid, hullámos hajat visel, szakáll nélkül. Viselete bő ing, amelynek szegélye a nyakánál látszik, vállára dúsan redőzött katonaköpenyt borított.³⁶ 4 évvel szolgált tovább, amit szintén magyarázhatunk azzal, hogy háborús helyzet okán később kapta meg a tisztes elbocsátást. Ezután családot alapított, és sírkövét fia állíttatta részére.

11. felirat

-----| [---]uca d(efuncta) est a(nnorum) IIII [---] Passer e[t] / [cons]iste viator et lege qui T[---]
/ [---]aessi et de caro c<o=V>niuge Crit/onte qui vixit an(nos) LXX et fecit / stipendia XXXII.

- Anyag: mészkő,
- magasság: 48 cm,
- szélesség: 72 cm,
- vastagság: 18 cm,
- lelőhely: Sopron/Odenburg/Scarbantia,
- keltezés: 201–300,
- kiadta: RIU S, 38 = AE 2005, 1216.

A felirat és maga a kő is töredékes.³⁷ A rajta szereplő katona 32 év szolgálati időt töltött el a római hadseregben, ami 7 évvel haladja meg a meghatározottat. Rendfokozat nem ismert a felirat alapján.

Végkövetkeztetés, további kutatásokhoz vezető kérdések

Az általam vizsgált 11 felirat elemzése jól mutatja, hogy a segédcsoportok katonáinál kevesen döntöttek a továbbszolgálat mellett. Ennek számos oka lehetett, de többségében a háborús helyzet okán kaphatták meg később a tisztes elbocsátást, vagy speciális beosztásban szolgálhattak. Az öt, cohorsokban továbbszolgálo katona közül négyen nem alapítottak családot, hanem bajtársukat nevezték meg örökösüknek, akik számukra a sírkövet állíttatták. Ez mutathatja azt is, hogy számukra nem sikerült a társadalomba való visszailleszkedés. Egy olyan Pannonia provincia területén segédcsoportban továbbszolgálo katonát sikerült csak azonosítanom, aki családot alapított. Hárman a vizsgált cohorsok katonái közül valószínűleg háborús helyzet folytán rövid ideig szolgáltak csak tovább, de egyikük, Tiberius Claudius tíz évvel lépte túl a meghatározott 25 év szolgálati időt. A cohorsokban továbbszolgálók feliratain két esetben sikerült rendfokozatot, egy esetben pedig az előljáró nevét is azonosítani. Egy olyan katona szerepel a listán, Titus Claudius, akinek előmenetele jól nyomon követhető sírkövének szövegén. Az *alá*ban szolgáló négy katona közül ketten is hosszabban szolgáltak tovább, míg a másik két katona valószínűsíthetően háborús helyzet okán kapta

³⁵ ELIADE 2002: 256.

³⁶ NAGY 2007: 20.

³⁷ LŐRINCZ 2010: 303.

meg néhány évvel később a tisztos elbocsátást. Rendfokozatot mindössze egy esetben sikerült azonosítanom. A csoportnév nélküli két katonára rövid idejű továbbszolgálatot (4-7 év) teljesített, egyikük ebből családot alapított, és díszes sírkövet állítottak számára. Rendfokozatuk azonosítására nem volt lehetőség. Az 1. században itt állomásozó 21 *cohors* és 9 *ala* közül mindössze ez a 11 felirat tartalmaz továbbszolgálatot igazoló adatot. A római hadsereg létszámához mérten ez igen alacsony szám. Reményeim szerint a képet árnyalni tudja a későbbiekben a társadalomba való visszailleszkedés kérdésének vizsgálata, valamint a segédcsoportok katonái zsoldjának elemzése.

Felhasznált irodalom

- BELLA Lajos (1901): Három római fölírtas köről. In *Archeológiai Értesítő XXI. kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- BIRLEY, Eric (1986): Before Diplomas, and the Claudian Reform. In ECK, Werner – WOLFF, Hartmut (szerk.): *Heer und Integrationspolitik: Die Römischen Militärdiplome als historische Quelle*. Köln: Böhlau, 249–257. Online: http://files.lib.byu.edu/exhibits/romanplates/documents/before_diplomas.pdf
- ELIADE, Mircea (2002): *Vallási hiedelmek és eszmék története I.* Budapest: Osiris.
- FARKAS István Gergő [é. n.]: A római segédcsoportok megnevezése. *Római Kor*. Online: <https://bit.ly/3CBSZ4M>
- FITZ Jenő (1961): Titulum memoriae posuit. In *Alba Regia Szent István Király Múzeum Évkönyve*. Székesfehérvár: Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- GOLDSWORTHY, Adrian (2004): *A római hadsereg története*. Pécs: Alexandra.
- HAMPEL József (1906): *A Nemzeti Múzeum legrégebbi pannoniai sírtáblái*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Online: <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/1119>
- KOVÁCS Ágota Johanna (2023): Nertus, egy pannoniai veterán pályafutása. In *A Hadtudomány és a 21. század. 2023 Tanulmánykötet*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége Hadtudományi Osztály, 166–171. Online: <https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/hadtudomany-es-a-21-sz-kotet-2023.pdf>
- KOVÁCS Péter (1999): *Vicus és castellum kapcsolata az Alsó-Pannóniai limes mentén*. Piliscsaba: PPKE BTK.
- LE BOHEC, Yann (1994): *The Imperial Roman Army*. London: B. T. Batsford.
- LÖRINCZ, Barnabás (2001): *Die römischen Hilfstuppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Wien: Phoibos.
- LÖRINCZ, Barnabás (2010): *Zur Militärgeschichte der Donauprovinzen des Römischen Reiches I–II*. Budapest: Verano.
- NAGY Tibor (1971): *Kőfaragás és szobrászat Aquincumban*. Budapest: A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve.
- NAGY Mihály (2003): A pannoniai városok kialakulása. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Teleki László Alapítvány.
- NAGY Mihály (2007): *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője: Római kőtár*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

- SAXER, Robert (1967): *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*. Köln: Böhlau.
- SPAUL, John (1994): *ALA 2: The Auxiliary Cavalry Units of the Prediocletianic Imperial Roman Army*. Andover: Nectoreca.
- SPAUL, John (2000): *Cohors 2. The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army*. Oxford: BAR Publishing.
- SZILÁGYI János (1939): *Aquincum*. Budapest: Officina.
- TERNOVÁČZ Adél (2017): Feliratok Pannónia I. századi történetéhez. In *Ingenia Hungaria III*. Budapest: ELTE Eötvös József Kollégium, 230–244. Online: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34859/Ingenia_Hungarica_III_Ternovacz_Adel_p_229-244.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Szabóné Szabó Andrea¹

Katonai vezetői kompetenciák és a küldetésalapú vezetésszemlélet

Military Leadership Competencies and the Mission Command Approach

Absztrakt

A 21. század összetett kihívásaira adandó adekvát válaszok olyan kompetenciákat feltételeznek a vezető részéről, amelyek együttes megléte alapvető a változó biztonsági, műveleti környezetben megvalósítandó feladatok hatékony és sikeres teljesítése szempontjából. A napjaink műveleteire jellemző hálózati környezet megnöveli a parancsnokok felelősségét. Az egyre komplexebb műveleti környezet kapcsán a döntéshozatali eljárásban és a műveletvezetésben is nagyobb fókuszra kell kapnia a decentralizációnak, valamint a kialakuló harcászati helyzetek jelentőségének intenzív növekedése szempontjából is fontos a kisalegység-parancsnokok reagálásán múló, megfelelő időben meghozott helyes döntésnek. A tanulmány rövid összefoglaló elemzést ad a vezetői kompetenciákról, képességekről és készségekről a küldetésalapú vezetésszemlélet tükrében.

Kulcsszavak: küldetésalapú vezetés, kompetencia, vezetés, változó biztonsági környezet

Abstract

Adequate responses – both from individuals and from organisations – to the increasingly complex challenges of the 21st century presuppose a combination of such leadership competencies that are essential for effectively and successfully executing tasks in the changing security and operational environment. Creating the network environment that characterises today's operations (also at the tactical leadership level) increases the

¹ Alezredes, vezető szakreferens (főosztályvezető-helyettes), Honvédelmi Minisztérium Katonai Örökség Főosztály, e-mail: andrea.szabo@hm.gov.hu

responsibility of the commander. The increasingly complex operational environment demands that decentralisation must be emphasised in the decision making process and in the conduct of operations. Furthermore, the fleeting opportunities in emerging tactical situations also require quick reactions and timely and correct decisions by small unit leaders. The paper provides a short, summary analysis of leadership competencies, capabilities and skills that are necessary for the mission command approach.

Keywords: mission command, competency, leadership, changing security and operational environment

Bevezetés

A megfelelő kompetenciákkal rendelkező vezető kiválasztása nemcsak az adott személy egyéni szakmai fejlődése szempontjából fontos, hanem az emberierőforrás-gazdálkodási folyamat, a szervezeti tevékenység hatékonysága fenntartásának és növelésének kiváló eszköze is egyben. Különösen igaz ez a fegyveres és rendvédelmi testületek képviselői tekintetében, hiszen az egyenruhát viselő személy a testületet, a testületi szemléletet és értékrendet testesíti meg. Hatványozottan igaz ez a vezetői beosztásokban, mivel ebben az esetben a személyes példamutatáson és személyes jellemvonásokon túl a munkatársak motivációjának megőrzése, elmélyítése is fontos szempont.

A vezetés fogalma

A vezetéstudomány önálló diszciplínaként való megjelenése a múlt századra tehető.² Természetesen a vezetés mint tevékenység ezt megelőzően is létezett, de a vezetésselmélet mint tudományos fogalom csak a fent jelzett időszakban nyert teret. A vezetéssel összefüggő elméletek kapcsán néhány irányzatot és nevet mindenképpen fontos megemlíteni. A vezetéstudomány klasszikusai és meghatározó képviselői (Taylor,³ Fayol,⁴ Weber⁵) rögzítették a legfontosabb vezetési irányelveket, amely alapelvek az embert elsősorban pusztán munkavégzésre alkalmas eszközként tekintették. Az emberközpontú irányzatok (Lewin⁶) ezzel szemben már figyelembe vették az emberi tényezőt, olyannyira, hogy ez került a gondolkodásuk középpontjába. Olyan területekre esett a fókusz, mint a vezető szociális érzékenysége, a motiváció fontossága a hatékonyság érdekében.

A vezetés fogalmát értelmezhetjük egyfajta társadalmi tevékenységi folyamatként:

² CZUPRÁK–KOVÁCS 2017: 14.

³ Frederick Winslow Taylor (1856–1915) a klasszikus, eltárgyasult vezetési irányzat képviselője. 1911-ben jelent meg a *Principles of Scientific Management (A tudományos vezetés alapjai)* című könyve.

⁴ Henri Fayol (1841–1925) az adminisztrációs vezetési irányzat képviselője. 1916-ban jelent meg az *Administration Industrielle et Générale (Ipari és általános vezetés)* című könyve. Nevéhez fűződik a vezetés funkcióinak meghatározása: tervezés, szervezés, közvetlen irányítás, koordinálás, ellenőrzés.

⁵ Max Weber (1864–1920) a bürokratikus vezetés megalapozója.

⁶ Kurt Lewin (1890–1947) a vezető szervezeti tagok irányában megnyilvánuló magatartásának hatásait vizsgálta.

„olyan sajátos emberi cselekvés, amelyben az egyik ember – a vezető – másokat befolyásol (szükséges esetben kényszerít) közösségi cél elérésére, és ehhez szervezetileg is megteremti a legkedvezőbb feltételeket. A vezetés általános jellemzője a céltudatosság, a szervezettség, az ösztönzés, a feltételek meglétének szükségessége. A vezetés sajátosságát jelzi, hogy mindig – szervezeti keretekben – ember–ember közötti viszonyban realizálódik, ahol a célok megvalósításáért, hierarchikus rendszerben – megfelelő feltételek mellett – együttműködnek.”⁷

Ha katonai értelemben kívánjuk meghatározni a vezetés fogalmát, alapértelmezettnek tekinthetjük azt a definíciót, amely szerint a vezetés „a fegyveres erők irányítása, vezetése, koordinálása és felügyelete céljából egy személyre ráruházott felelősség”-ként definiálható.⁸ Bernard Law Montgomery tábornok a vezetés alatt azt a képességet és akaratot érti, amely „egy közös célra sorakoztatja fel az embereket, ugyanakkor fontos szegmensként említi a bizalmat sugalló jellemet is”.⁹

Csengeri János a feladat végrehajtása érdekében végzett befolyásolás tényére és a változó körülmények meglétére fókuszál:

„A katonai vezetés (military leadership) olyan egyedi vonásokkal bíró társadalmi tevékenység, amely során a katonai szervezet vezetője, a parancsnok alárendeltjeit befolyásolja az előljáró által meghatározott szervezeti feladatok végrehajtására, egy cél elérésére érdekében, a megfelelő feltételek mellett, de esetlegesen azok hiányában is, akár bonyolult (veszélyes) körülmények között.”¹⁰

Ez a befolyásolási folyamat többféleképpen valósítható meg. A parancsnok saját vezetői képességei: hite, értékei, tudása és erkölce, karaktere és jártassága, szakmai hozzáértése alapján oldja meg a befolyásolási folyamatot.¹¹ A katonai hierarchikus, függelmi viszonyok objektivitást követelnek, mégis úgy vélem, hogy amennyiben a parancsnok nem képes bizalommal tekinteni az alárendeltjére, vagy a beosztott nem fogadja el a parancsnokot, az az együttműködés hatékonyságára is hatással van, ily módon a vezető és a beosztott közötti folyamatos kölcsönhatás szubjektív.

Különbséget kell tenni a *management leading* és *leadership*, valamint a *manager* és a *leader* kifejezések között. A *leadership* mint vezetői tevékenység elsősorban az emberi tényezőre, a vezető és beosztott közötti személyes viszonyokra fókuszál: a szervezet tagjainak közös célok megvalósítása érdekében való befolyásolás mikéntjét jelenti.¹² Ezzel szemben a *management* olyan vezetői megnyilvánulás, amely kapcsán az adott személy felelősség- és hatásköre behatárolt, a fókuszpont a célok leghatékonyabb realizálásán van.¹³ Ebből következően a vezetői tevékenység során kiemelkedő a *leader* személyisége, karizmája, amely inspirálóan hat a munkatársaira. A *leader* az új dolgokra, a problémák nem szokványos megoldására fókuszálva keresi

⁷ CZUPRÁK 2012: 8.

⁸ *Katonai terminológiai értelmező szótár* 2015: 699.

⁹ *Montgomery tábornagy emlékiratai* 1996.

¹⁰ CSINGERI 2014: 84.

¹¹ PINTÉR-NAGY 1997: 74.

¹² BAKACSI 2004.

¹³ CZUPRÁK-KOVÁCS 2017: 20.

és adja meg a választ a környezet kihívásaira: jövőképpel rendelkezik, a fejlődés motíválja. A *leader* együttműködésben gondolkodik, a célok minél hatékonyabb elérése érdekében – meghatározott keretek között – hatáskörrel ruházza fel a beosztottait. A *manager* típusú vezető ezzel szemben a szervezetet működteti, a teljesítmény mindenáron való elérésére fókuszál, az egyetlen legjobb megoldást részesíti előnyben, szabályokat alkot és irányítja a munkatársait. A *leader* a szervezet tagjainak kohéziójára alapozza a hatékonyságot, reagál a szervezeti kultúra legkisebb változásaira, ezekre támaszkodik a szervezetfejlesztés során.

Noha a vezetés fogalma többféle szempontrendszer szerint meghatározható, abban mindegyik megközelítés megegyezik: a vezetés – bármilyen szintű és formájú közösséget veszünk is alapul – társas viszonyrendszerben, egyfajta kölcsönhatásban, kölcsönhatásként értelmezhető csak. A vezetés középpontjában az egyén vagy csoport áll, és noha befolyásoláson alapul, minden esetben egyfajta felelősséget is jelent és feltételez. A vezetés mindenképpen egy adott struktúrában, meghatározott alapelvek, célok és módszerek mentén, meghatározott feltételek megléte esetén megvalósuló, komplex folyamatként értelmezhető, amely folyamatot – a hatékonyság érdekében – szükségszerűen a dinamizmus kell hogy jellemezzen.¹⁴ A technológia fejlődésével a vezetés is fejlődik, hiszen társadalmi, szociológiai fogalomról van szó, és mint élő, folyamatos mozgásban lévő tevékenység permanensen változik. Tekintettel arra, hogy korunkra – a társadalmi viszonyrendszereink szempontjából is – a változások jellemzők, a vezetésnek is változáson kell átmennie. Annál is inkább igaz ez, mivel minden szervezet meghatározó eleme a vezetés. A haderők esetében a katonai vezetői állomány szerepe, alkalmassága, felkészültsége létfontosságú a szervezet alaprendeltetési feladatainak sikeres végrehajtása érdekében.¹⁵

Küldetésalapú vezetés

A világ számos hadserege által doktrinális szintre emelt küldetésalapú vezetésszemlélet bázisát a folyamatos neveléssel és felkészítéssel, szisztematikus kiképzéssel megalapozott vezetési filozófia és harcvezetési módszer, az *Auftragstaktik* (küldetés-harcászat) jelenti. A küldetésalapú vezetésfilozófia e klasszikus változata a 19. századra visszanyúlóan a porosz hadseregben született meg: az első írásos dokumentáció Scharnhorst tábornokhoz köthető, aki a francia forradalmi háborúk tapasztalataiból vont le a következtetéseit. A magát Clausewitz követőjének tekintő Moltke tábornok a német haderő alapvető vezetési filozófiájaként tekintett az *Auftragstaktik*ra: minden vezetési szinten megjelent a delegált, önálló döntés és a kezdeményezés ösztönzése. Ezek az elvek – a folyamatos gyakorlásra épülve – teljesen átszőtték a katonai oktatás és nevelés, kiképzés és felkészítés valamennyi szegmensét, támogatva az értékek és a viselkedési minták következetes közvetítését. Az első és a második világháború is rávilágított arra, hogy ez a fajta vezetésszemlélet és harcvezetési módszer – az alapfeltételek megléte esetén – óriási erőt és előnyt jelentett a német hadsereg számára.¹⁶

¹⁴ SZABÓNÉ SZABÓ 2021: 69.

¹⁵ ZSOLNAI 2021: 72.

¹⁶ LIPPAI 2004: 84.

A küldetésalapú vezetés a jogkörök megosztásán alapuló vezetés, amely egy világosan meghatározott cél érdekében, meghatározott szándékkal, meghatározott hatásköri keretek között és meghatározott felelősségi körrel, ugyanakkor a cél eléréséhez szükséges feltételeket, erőforrásokat biztosítva megy végbe parancsnok és alárendelt között.¹⁷

Lippai Péter szerint

„a küldetésorientált vezetés egy emberközpontú vezetési filozófiaként értelmezhető, ahol az elérendő cél meghatározásán túl a végrehajtás mikéntjét az előjáró csak a koordinációhoz szükséges minimális mértékben korlátozza. Ez a tény az alárendelt számára nálunk korábban elképzelhetetlen nagy önállóságot biztosít, ami párosulva a végrehajtás feltételeinek biztosításával nagymértékben növelheti a feladatmegoldás sikerességét a modern hadviselésre jellemző, gyorsan változó viszonyok között.”¹⁸

A döntés jogának átruházása azonban maximális bizalmat feltételez: „A vezetés egysége a parancsnokon múlik. Ha maga mellé tudja állítani az alárendelt parancsnokokat, főnököket, vezetőket, akkor a vezetés egységes lesz.”¹⁹ A bizalom meglétét feltételező szemlélet és metódus egyben feltételezi a cél elérése érdekében végzett cselekvés szabadságát, a szoros együttműködést és az önálló kezdeményezést, proaktivitást.²⁰

A küldetésalapú vezetés – megítélésem szerint – egyfajta szemléletmódként értelmezhető. A vezető gondolkodásmódjának és vezetői kompetenciáinak egységére épülő komplexitás, amely egyben a vezető és az alárendelt között folyamatosan fennálló, közös látásmódon nyugvó kölcsönhatásként és az egyén és a szervezet szintjét is befolyásoló szakmai fejlődést generáló szemléletként, egyben harcvezetési eljárás-ként funkcionál. A küldetésalapú vezetés fontos sajátossága, hogy a döntéseket azok hozzák meg, akik az adott pillanatban – az adott helyzettel és változással kapcsolatos részletes információkkal rendelkezve – a legalkalmasabbak azok meghozatalára.²¹

A küldetésalapú vezetésszemlélet sikerét – megítélésem szerint – nagymértékben támogathatja az úgynevezett OODA-módszer.²² A módszer – egyben szemléletmódot is jelent – „egyfajta ciklikus döntéshozatali mechanizmus, melyben a döntéshozó felméri és értékeli a helyzetet, gyorsan határoz, majd annak megfelelően cselekszik. Alapvetése, hogy a bizonytalanságtól nem kell félni, és mindig az éppen aktuális helyzetnek megfelelően kell döntéseket hozni és cselekedni”²³ (lásd 1. ábra).

¹⁷ Magyar Honvédség Összhaderőnemi Doktrína 2018.

¹⁸ LIPPAI 2009: 31.

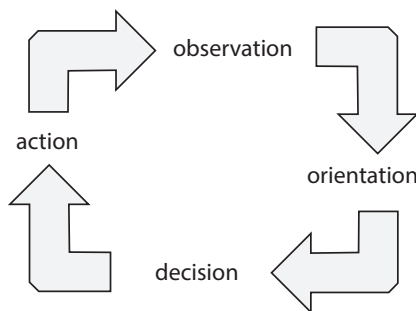
¹⁹ TAKÁCS 2016: 79.

²⁰ JOBBÁGY–CZEGLÉDI 2016: 86.

²¹ A Multinational Capability Development Campaign project: Future Leadership 2020.

²² OODA (*observe, orient, decide, act* – megfigyelés, tudatosítás, döntés és cselekvés): többlépcsős döntéshozatali folyamat, illetve szemléletmód. A módszer John Boyd ezredes (1927–1997), egykori pilóta nevéhez fűződik. A módszer eredeti elnevezése OODA loop, ami a mechanizmus folyamatos körforgására utal.

²³ PORKOLÁB 2017.

1. ábra: Az OODA-módszer folyamatábrája

Forrás: The OODA Loop 2019

A mechanizmus során fontos a folyamatos, rendszerezett információkon és trend-elemzéseken alapuló helyzetértékelés és megfigyelés. Ezt követően kerül sor az aktuális paradigmák és modellek megkérdőjelezésére, majd ismételt felépítésére. Mindez lehetővé teszi a helyzet új megvilágításban való értékelését. A tudatosítás ezen folyamata nem a végeredményre fókuszál, hanem az adott pillanatnyi állapotra. Ezt követi az adott pillanatban rendelkezésre álló információk alapján meghozott, optimális döntés, amely – a dinamikusan változó környezet miatt – természetesen magában foglalja a tévedés és kudarc lehetőségét is. A döntés helyességét a cselekvés tesztelheti: a döntés megszületése után azonnali cselekvésre van szükség. A cselekvés után visszajelzést kaphatunk arról, mely elemek, részelemek működnek, és melyek igényelnek változtatást. Így módon ez a mechanizmus egyfajta tanulási folyamatot eredményez, és nemcsak az egyén képességeinek, kompetenciáinak fejlesztéséhez, hanem a szervezet alkalmazkodóképességének, kohéziójának és szakmai tudásbázisának elmélyítéséhez is vezet.

Vezetői és katonai vezetői kompetenciák

A honvédelmi törvény meghatározása szerint a katonai szervezet élén álló parancsnok, vezető a jogszabályok és az előjárók által meghatározott keretek között vezeti a katonai szervezetet, szolgálati hatásköre kiterjed az általa vezetett katonai szervezet működésének minden területére. Teljes felelősséggel tartozik a katonai szervezet hadrafoghatóságáért, a személyi állomány felkészítéséért és kiképzéséért, a működés biztosításáért, az állomány fegyelméért, a neki alárendelt katonai szervezet eredményes tevékenységéért, gazdálkodásáért, az előjárók parancsainak végrehajtásáért és a törvényesség betartásáért.²⁴

A kompetencia latin eredetű szó: alkalmasságot és ügyességet jelent. David McClelland,²⁵ akinek nevéhez a kompetenciaelméletek megalapozása köthető, azon túl, hogy meghatározta a sikerességgel összefüggésben álló jellemzőket, fel is mérte a sikeres teljesítményhez köthető, azzal mintegy ok-okozati viszonyban lévő

²⁴ 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről, 48. §.

²⁵ David Clarence McClelland (1917–1998) amerikai pszichológus; motivációs elmélete az emberi szükségletek egyik legismertebb pszichológiai modellje, különösen az üzleti életben és a szervezetek vonatkozásában.

gondolkodás- és viselkedésmódokat.²⁶ Kompetencián „azokat az alapvető, meghatározó személyes tulajdonságokat és jellemzőket értjük, melyek az adott munkakör vonatkozásában ok-okozati kapcsolatban állnak az előre meghatározott kritériumszint alapján kiválónak vagy legalábbis átlag felettinek minősített teljesítménnyel.”²⁷ Egy másik meghatározás szerint: „A kompetencia az egyén azon képessége és hajlandósága, hogy tudását, ismereteket, képességeket, attitűdbeli jellemzőket sikeres problémamegoldó cselekvéssé alakítsa.”²⁸ Fontos a kompetenciák érthető és világos megfogalmazása, hiszen csak az egyértelmű kommunikációval lehet elérni a kívánatos viselkedésminta megvalósulását.

Klein Sándor szerint a vezetői kompetenciák nyolc csoportba sorolhatók:²⁹

- vezetés és döntés;
- támogatás és együttműködés;
- kapcsolatteremtés és előadókészség;
- elemzés és értelmezés;
- kreativitás és fogalomalkotás;
- szervezés és megvalósítás;
- alkalmazkodás és a kihívások kezelése;
- vállalkozó kedv és teljesítmény.

Czuprák Ottó a katonai kompetenciát olyan sajátos emberi magatartásként definiálja, amely a fegyverek használatának, az erőszak kezelésének szakismeretét, kialakított készségeit foglalja magában.³⁰

A katonai szolgálatra való egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságról, valamint a felülvizsgálati eljárásról szóló 10/2015. HM rendelet³¹ rögzíti az általános pszichés státusz követelményeit három meghatározó szempont szerint. A vonatkozó szabályzók a személyiségjegyek tekintetében hét személyiségjellemzőt különítenek el: érzelmi, indulati élet kiegyensúlyozottsága; stressztűrő képesség; frusztrációs tolerancia; önkontroll; adekvát viselkedés; magabiztosság és önismeret. Az értelmi szint meghatározásánál az általános intelligencia (logikai, kombinációs, problémamegoldó készség), az emlékezet és a kommunikációs készség mérésén van a fókusz. A szenzomotoros és percepciósi teljesítmény tekintetében az általános figyelmi teljesítmény, az érzékelés, az ingerdiszkrimináció, a reakcióidő, valamint a mozgáskoordináció a mérőpont. A munkaköri követelmények – a munkaköri térkép alapján – az általános pszichés alkalmasság szempontjain túl az adott munkakör (például harckocsizó, tűzér, tábori lelkész stb.) ellátásához szükséges képességek, készségek, személyiségvonások összességét rögzítik. A személyiségjellemzők már részletesebben és árnyaltabban taglaltak. A követelmények között megtalálható – többek között – pszichés tempó, alkalmazkodási készség, elkötelezettség, szabálytudat, kezdeményezőkézség. Az értelmi szint vonatkozásában a logika, információfeldolgozás, kreativitás, illetve a rugalmasság szerepel az elvárások

²⁶ BOLGÁR 2014: 128.

²⁷ BOLGÁR 2014: 128.

²⁸ BOLGÁR 2014: 129.

²⁹ KLEIN 2004.

³⁰ CZUPRÁK 2006: 54.

³¹ A katonai szolgálatra való egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságról, valamint a felülvizsgálati eljárásról szóló 10/2015. HM rendelet.

között. A szenzomotoros teljesítmény és percepció teljesítmény követelményei között találjuk például a térbeli tájékozódást, monotóniatűrést, figyelemkoncentrációt és a pontosságot. A műveleti területen szolgálatot teljesítők tekintetében a rendelet különleges követelményeket állapít meg, figyelemmel a szolgálat speciális voltára. A munkakörök vonatkozásában itt külön szerepelnek a tűzserészek és az általános külszolgálatot teljesítők részére előírt követelmények.

A vonatkozó jogszabály a katonai vezetői követelményeket is meghatározza. Az adott szintű, hatékony katonai vezetőnek – az általános pszichés alkalmasságon túl – az alábbi, a vezetéshez szükséges készségekkel, képességekkel és személyiségjellemzőkkel kell rendelkeznie (1. táblázat).

1. táblázat: A vezetéshez szükséges készségek, képességek és személyiségjellemzők

Személyiségjellemzők	Értelmi szint	Vezetői, szervezői készség
Kapcsolatteremtő készség	Logika	Tervező-, szervezőkészség
Kezdeményezőkézség	Kreativitás	Döntési készség
Együttműködési készség	Lényeglátás	Problémamegoldó készség
Megbízhatóság		Információkezelés
Empátiás készség		Stratégiai gondolkodás
Erkölcösség		Csapatépítési készség
Igényszint		Menedzselési készség
Rugalmasság		Motiválóképesség
Pszichés tempó		Kommunikációs készség
Önállóság		Kritika elviselésének készsége
Elkötelezettség		Intellektuális hatékonyság
Szabálytudat		Szellemi terhelhetőség

Forrás: a szerző szerkesztése

A napjaink műveleteire – harcászati vezetési szinten is – jellemző hálózati környezet kialakítása megnöveli a parancsnokok felelősségét. Az egyre komplexebb műveleti környezet kapcsán a döntéshozatali eljárásban és a műveletvezetésben is nagyobb fókuszra kell kapnia a decentralizációnak, valamint a kialakuló harcászati helyzetek jelentőségének intenzív növekedése szempontjából is fontos a kislegrység-parancsnokok reagálásán múló, megfelelő időben meghozott helyes döntése. Az általános kompetenciák tekintetében fontos, hogy a katonai vezető könnyen, gyorsan megértse a műveleti helyzet összefüggéseit, illetve az azokat befolyásoló tényezőket. Elengedhetetlen, hogy kezdeményezőkézséggel rendelkezzen, és az általa megismert helyzetben úgy tevékenykedjen, hogy folyamatos ráhatása legyen az eseményekre, állandóan alkalmazkodva a körülmények változásához. A harcászati célok elérésével képes támogatni a hadműveleti és stratégiai szintű célok megvalósulását, ugyanakkor képes a folyamatos változásokkal összhangba hozni a saját tevékenységét is. Mindemellet képes csapatot, csapatkohéziót építeni és motiválni az alárendeltjeit.

Boldizsár Gábor – kiemelve a gyorsan változó biztonsági környezet által generált kihívásokra adandó válaszokat – napjaink műveleti környezetének jellemzőire fókuszálva megállapítja, hogy

„a beosztott katonai szervezet, kötelék általában nagy távolságra van a kiküldő parancsnokától, így a folyamatos iránymutatás, döntéstámogatás nehezen, vagy egyáltalán nem valósulhat meg. A parancsnoknak képesnek kell lennie, hogy a kapott, jól kidolgozott, megalapozott parancsok, irányelvek, útmutatások alapján hozza meg a helyszínen eseti döntéseit.”³²

A hadviselés változásaihoz igazodó kihívásokra adandó gyors és rugalmas válaszok biztosítása érdekében az ideális katonai vezető:

- „hatékonyan alkalmazza a fegyverneme szakmai ismereteit a gyakorlatban;
- nyitott gondolkodású a műveletek teljes spektrumában, képes kilépni a sablonokból és szakítani a megszokott sztereotípiákkal;
- alkalmazkodik az új kihívásokhoz, a hálózati működés során képes egyszerre vezetőként és együttműködőként tevékenykedni;
- a gyors változásokat képes egyénileg lekövetni és intézményi szinten is megvalósítani a szervezeti alkalmazkodást;
- nemzetközi környezetben is képes ugyanarra a szerepkörre, mint a nemzeti beosztásban;
- bátor és határozott: képes felismerni és kihasználni a lehetőségeket a komplex műveleti környezetben;
- innovatív és alkalmazkodó a saját és az alacsonyabb vezetési szinteken is;
- multi-domain környezetben is a hadműveleti művészet mestere;
- stratégiai szinten is képes a nemzeti érdekek érvényesítésére;
- magas szintű kulturális érzékenységgel és nyelvi tudással rendelkezik.”³³

Néhány nemzetközi, gyakorlati példát hozva is érdemes megvizsgálni a katonai vezetői kompetenciákat. Schwarzkopf tábornok³⁴ szerint a vezetés a stratégia és a karakter erőteljes kombinációja és együttthatása, ugyanakkor a személyiségjegyek összessége, a karizma sokkal fontosabb, mint a stratégia. A negatív vezetői gyakorlatból sokkal inkább tanulhatunk, mint a pozitívból, hiszen rámutat arra, hogyan nem szabad embereket vezetni. Megítélése szerint kiemelkedően fontos az irányítás képessége és az azzal összefüggő kompetencia megléte.³⁵

Stanley McChrystal tábornok³⁶ szerint³⁷ a vezető kellően empátikus: rendelkezik azokkal a képességekkel, amelyek segítik abban, hogy megértse, együtt érezzen és hatékonyan kommunikáljon az általa vezetett emberekkel. Megítélése szerint a vezetőnek nem szükséges ugyanolyan társadalmi státusszal és háttérrel rendelkeznie, mint a beosztottjainak, viszont meg kell értenie terveiket, félelmeiket, ismernie kell erősségeiket és gyengeségeiket. A vezetés nem a népszerűségről szól, különösképpen nem a katonai hierarchiában: a katonák számára a népszerűség és a hatékonyság közötti

³² BOLDIZSÁR 2014: 33–34.

³³ TAKÁCS – SZABÓNÉ SZABÓ – TÖLL 2021: 37–38.

³⁴ Herbert Norman Schwarzkopf, Jr. (1934–2012) amerikai tábornok. 1988 és 1991 között az Egyesült Államok hadseregének központi parancsnokságát irányította, majd az öbölháború idején a koalíciós csapatok főparancsnoka volt.

³⁵ KRUSE 2012.

³⁶ Stanley McChrystal tábornok (1954–) az Afganisztánban harcoló Nemzetközi Biztonsági Közreműködő Erő (International Security Assistance Force, ISAF) amerikai és NATO-csapatának parancsnokaként vonult nyugállományba.

³⁷ 16 *Leadership Lessons from a Four Stars General* [é. n.].

választásnak nincs létjogosultsága. A katonák győzni akarnak: túlélésük függ a feladat sikeres végrehajtásától. A katonai vezető őszinte. Tapasztalatai szerint a beosztottak sokkal inkább elviselik, hogy kevésbé jó vezető, mint amilyennek gondolta magát az adott parancsnok, azonban nem bocsátják meg, ha nem éri el azt a szintet, amilyennek fel kívánta tüntetni magát. Az egyszerű őszinteség számít. A tábornok rávilágít arra, hogy az intellektus vagy a karizma jelentős szerepet töltenek be a vezetés tekintetében, de korántsem elegendők ahhoz, hogy valaki jó vezetővé váljon. A fizikai megjelenés, a kiegyensúlyozottság és a külső önbizalom összetéveszthető a vezetéssel – egy ideig. Véleménye és tapasztalata szerint sokkal inkább azon van a hangsúly, hogy az adott vezető mennyire van tisztában erősségeivel és hiányosságaival, mennyire tudja ezeket előnyére fordítani, hatékonyan ki- és felhasználni, mennyire rendelkezik valós önképpel, önértékeléssel, önbizalommal és határozottsággal.

A hitelesség és önfegyelem elengedhetetlenül fontos a vezető számára. A vezetők vékony határvonalon haladnak az önbizalom és az alázat között. Megítélése szerint a katonák olyan vezetőket akarnak, akik biztosak abban, hogy képesek sikerre vezetni a csapatot, de elég alázatosak ahhoz, hogy felismerjék korlátaikat. Ebből adódóan a jó vezető inkább beismeri a féltelmeit vagy ismeretei hiányát, mintsem hogy hamis képet mutasson magáról. A kétségek vagy nehézségek őszinte beismerése kulcsfontosságú a kölcsönös bizalom kialakításához. Ugyanakkor ez meglehetősen ambivalens helyzetet eredményezhet: a beosztottak a vezetőtől várják a megerősítést, higgadt helyzetértékelést és útmutatást. A vezető is ember, a maga érzelmeivel, bármennyire is törekszik az objektivitásra. Az igazán jó katonai vezető azonban törekszik arra, hogy emberséges legyen. Ahogyan arra is, hogy a hibáit beismerje és vállalja, hiszen a hiba a tanulási folyamat és fejlődés része.

Összegzés

A biztonság átfogó értelmezése kapcsán megnövekedett kockázatokra és kihívásokra adandó válaszok tekintetében kulcsszerepet játszik az alkalmazkodás, az adaptáció képessége, a változó helyzetekre történő azonnali reagálás, ami önállóságot, kreativitást, proaktivitást, rugalmasságot, kezdeményezést és az új módszerekre, megoldásokra nyitott, decentralizált döntési folyamaton nyugvó szemléletet feltételez minden vezetői szinten. Megítélésem szerint – mind általánosságban, mind pedig a gyorsan változó biztonsági és műveleti környezet specifikumait figyelembe véve – a küldetésalapú vezetés sikerének sarkalatos pontja a parancsnok személye: vezetői kompetenciái, szakmai ismeretei és felkészültsége.

A szakmai ismeretek elméleti és gyakorlati síkon való alkalmazásán túlmenően fontosnak ítélem a műveletek teljes spektrumában való nyitott és innovatív gondolkodásmódot, a sablonok és sztereotípiák kerülését, valamint – a hatékonyság növelése érdekében – a lehetőségek kihasználásának képességét és szándékát. Elengedhetetlenül fontos a vezető gyors, rugalmas alkalmazkodása a változó környezethez és helyzetekhez, a változások lekövetése mind a saját, egyéni szintjén, mind pedig a szervezeti szinten való alkalmazkodást elősegítve és megteremtve. Fontos, hogy a vezető gyorsan megértse a műveleti helyzet összefüggéseit és az azokat befolyásoló tényezőket:

kezdeményezőkézségének köszönhetően úgy tevékenykedjen, hogy folyamatos ráhatása van az eseményekre, állandóan alkalmazkodva a körülmények változásához és az ellenség tevékenységéhez. Mindemellett szükséges, hogy a vezető képes legyen csapatot építeni és csapatkohéziót teremteni, folyamatosan ösztönözni és motiválni az alárendeltjeit.

Felhasznált irodalom

- 16 Leadership Lessons from a Four Stars General [é. n.]. Online: <https://fs.blog/stanley-mcchrystal-my-share-of-the-task/>
- A Multinational Capability Development Campaign project: Future Leadership (2020). MCDC Executive Steering Group and Secretariat. Online: www.gov.uk/government/publications/future-leadership-2020
- BAKACSI Gyula (2004): *A szervezeti magatartás alapjai*. Budapest: AULA.
- BOLDIZSÁR Gábor (2014): A 21. század komplex műveleti környezete és hatása a katonai képességekre. In KRAJNC Zoltán (szerk.): *A katonai vezetői-parancsnoki (harcászati vezetői) kompetenciák fejlesztésének lehetséges stratégiája (tanulmánykötet)*. Budapest: NKE HHK, 15–46.
- BOLGÁR Judit (2014): Bevezetés, a katonai vezetői-parancsnoki (harcászati vezetői) kompetenciák meghatározása: a kognitív-, szociális- és személyes kompetenciák. In KRAJNC Zoltán (szerk.): *A katonai vezetői-parancsnoki (harcászati vezetői) kompetenciák fejlesztésének lehetséges stratégiája (tanulmánykötet)*. Budapest: NKE HHK, 117–145.
- CZUPRÁK Ottó (2006): Kompetenciaalapú haderőtervezés. *Humán Szemle*, (1), 54–59.
- CZUPRÁK Ottó (2012): *Vezetésselmélet*. Budapest: NKE. Online: <http://m.ludita.uni-nke.hu/repozitorium/bitstream/handle/11410/9985/Teljes%20sz%c3%b6veg%21?sequence=1&isAllowed=y>
- CZUPRÁK Ottó – KOVÁCS Gábor (2017): *A szervezetvezetés elmélete – A közszolgálati szervezetek vezetésének elméleti alapjai*. Budapest: Dialóg Campus.
- CSENGERI János (2014): A légierő specifikus vezetői kompetenciái, kialakításuk lehetséges metodikái, fejlesztésének javasolt módszerei a vezetői képzésben. In KRAJNC Zoltán (szerk.): *A katonai vezetői-parancsnoki (harcászati vezetői) kompetenciák fejlesztésének lehetséges stratégiája (tanulmánykötet)*. Budapest: NKE HHK, 83–94.
- JOBÁGY Zoltán alezredes – CZEGLÉDI Mihály százados (2016): Mission Command, Auftragstaktik és a szövetségi összhaderőnemi műveletek. *Seregszemle*, 14(2), 86–95. Online: <https://bit.ly/4jPAPA3>
- Katonai terminológiái értelmező szótár* (2015). Budapest: Zrínyi.
- KLEIN Sándor (2004): *Munkapszichológia*. Budapest: Edge 2000.
- KRUSE, Kevin (2012): Norman Schwarzkopf: 10 Quotes on Leadership and War. *Forbes*, 2012. december 27. Online: www.forbes.com/sites/kevinkruse/2012/12/27/norman-schwarzkopf-quotes/?sh=48f5cb184eeb
- LIPPAI Péter (2004): A küldetésorientált vezetés történelmi tapasztalatai. *Hadtudomány*, 14(2), 77–89. Online: <https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=749799&mutat=www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html>

- LIPPAI Péter (2009): A küldetésorientált vezetés lehetőségei és korlátai. *Seregszemle*, 7(2), 30–44.
- Magyar Honvédség Összhaderőnemi Doktrína (2018). Budapest: HVK.
- Montgomery tábornagy emlékiratai (1996). Budapest: Kossuth.
- PINTÉR István – NAGY Andrea Éva (1997): Leadership- vezetési stílus, katonai vezetési stílus. *Új Honvédségi Szemle*, 2.
- PORKOLÁB Imre (2017): Döntéshozatal Top Gun módra. *HVG*, 2017. október 12. Online: https://hvg.hu/kkv.businessmagazin/20171012_Donteshozatal_Top_Gun_modra_ooda
- ROBBINS, Stephen P. (1991): *Management*. 3rd ed. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- SZABÓNÉ SZABÓ Andrea (2021): Küldetésorientált vezetés: szemléletváltás mint a hatékonyság záloga. *Honvédségi Szemle*, 149(3), 67–79. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.3.6>
- TAKÁCS Attila Géza (2016): A parancsnoki szerepkör és a csapatépítés felelőssége, kihívások a (poszt)modern haderőben. *Hadtudomány*, 26(Különszám), 69–80. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2016.26.K.69>
- TAKÁCS Attila – SZABÓNÉ SZABÓ Andrea – TÖLL László (2021): A Magyar Honvédség szárazföldi haderőnemének jövője a nemzeti tisztképzés modernizációjának tükrében. *Honvédségi Szemle*, 149(2), 27–43. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.2.3>
- The OODA Loop: How the Greatest Military Strategists Make Decisions in the Face of Uncertainty?* (2019). Online: www.mayooshin.com/the-ooda-loop-john-boyd
- ZSOLNAI Tamás (2021): A katonai vezetői, parancsnoki kompetenciák napjaink Magyar Honvédségében. *Honvédségi Szemle*, 149(5), 63–73. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.5.5>

Jogi források

2011. évi törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről
- 10/2015. HM rendelet a katonai szolgálatra való egészségügyi alkalmasságról, valamint a felülvizsgálati eljárásról

Szári Norbert¹

Kína a globális politikában: együttműködés vagy konfrontáció?

A nemzetközi világ kínai percepciója

China in Global Politics: Cooperation or Confrontation?

Chinese Perceptions of the International World

Absztrakt

Kína gazdaságának folyamatos fejlődése és gyors katonai modernizációja az elmúlt évtizedekben élénk vitákat váltott ki a tudósok és politikusok körében a meglévő regionális és globális rend jövőjét illetően. Én ehelyett a kínai szemszögből szeretném megvilágítani a mai nemzetközi rendet. Bemutatom a kínai világnézet alapjait, és azt, hogy Kína hogyan képzei el a világ jövőbeli berendezkedését. A cikk emellett ismerteti Kína hivatalos álláspontját a főbb nemzetközi szervezetek reformjával kapcsolatban, valamint értékeli Kína új dinamikáját és a korlátokat, amelyek a jelenlegi vezetés alatt a meglévő világrend reformjára irányuló törekvéseit gátolják. Érveket fogok felvonultatni arra nézve, hogy bár Xi Jinping elnök proaktívabb külpolitikát folytatott, nagyszabású kezdeményezéseket indított, amelyekkel növelte Kína befolyását, és a kínai kivételesség sajátos megközelítését alkalmazta, pragmatikus reformista politikája valójában meg-egyezik elődei megközelítésével. Mindezeknek a segítségével megkérdőjelezem azt a nyugati álláspontot, amely a feltörekvő hatalmak között elkerülhetetlen konfliktust lát, és inkább egy alkalmazkodóbb Kína képét bontakoztatom ki.

Kulcsszavak: Kína felemelkedése, világrendváltás, globalizáció, geopolitika, amerikai–kínai versengés, kínai gondolkodásmód

¹ Hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

Abstract

China's continuous economic growth and rapid military modernisation in recent decades have sparked intense debate among scholars and policymakers regarding the future of the existing regional and global order. This article aims to shed light on the current international order from a Chinese perspective. It will delve into the foundations of the Chinese worldview and China's vision for the future structure of the world. Furthermore, the article will outline China's official stance on the reform of major international organisations and assess China's new dynamism and the constraints that hinder its efforts to reform the existing world order under the current leadership. It will argue that while President Xi Jinping has pursued a more proactive foreign policy, launched large-scale initiatives to increase China's influence, and adopted a distinctive approach to Chinese exceptionalism, his pragmatic reformist policies are largely in line with those of his predecessors. Based on this, the article will challenge the Western view that sees inevitable conflict between rising powers and instead paint a picture of a more adaptable China.

Keywords: *China's rise, world order change, globalisation, geopolitics, American-Chinese competition, Chinese way of thinking*

Kína felemelkedése a nemzetközi rend szempontjából

Kína szigetépítését, védelmi eszközeinek telepítését és a Kelet- és Dél-kínai-tengeren végrehajtott rendfenntartó intézkedéseit széles körű bírálatok érték nemzetközi szinten. Ezeket példaként hozták fel Kína „erőszakosságára”² – a fogalom a kínai hivatalos szervek és kormányzat azon viselkedésére és kijelentéseire összpontosít, amelyek fenyegetést jelenthetnek az Amerikai Egyesült Államok (USA) és/vagy szövetségeseinek érdekeire nézve, vagy amelyek kihívást jelentenek a status quóra a Kínát körülvevő ázsiai-tengeri régióban, ezáltal aláásva a regionális stabilitást, és aggodalmat keltve az Egyesült Államok és egyes ázsiai vezetők körében – vagy az említett régió „status quójának erőszakos megváltoztatására” tett kísérletének igazolásaként.³

Az amerikai dominancia fenntartását előnyben részesítők számára⁴ Kína új gazdasági ereje és nemzetközi befolyása jelentős fenyegetést jelent az amerikai hegemóniára és az általa vezetett liberális világrendre. Az utóbbi időben gyakran hallhattuk a Thuküdidész csapdája kifejezést, amely fogalom az uralkodó hatalom és a feltörekvő hatalom közötti háború elkerülhetetlenségét hirdeti,⁵ s amelyet gyakran használnak az amerikai–kínai kapcsolatok ábrázolásának analógiájaként mint a nemzetközi rend egyik legfőbb kihívását.

Az amerikai politikai elit, oldaltól függetlenül, egyként vallja magáénak azt az elképzelést, miszerint az amerikai hegemóniára és a hozzá kapcsolódó liberális

² SWAINE–FRAVEL 2011: 2; YAHUDA 2013: 447–448.

³ CARTER 2015: 20–21; TOWNSHEND–MEDCALF 2016: 1.

⁴ KAGAN 2012: 7; FRIEDBERG 2011: 1.

⁵ ALLISON 2017: 16.

világrendre Kína jelenti a legsúlyosabb kihívást. Egy nemrégiben közzétett amerikai kongresszusi jelentés a Dél- és Kelet-kínai-tengert az USA–Kína stratégiai verseny új színterének tekinti.⁶

Az Egyesült Államok különösen élénknek mutatkozik, hogy ott gátolja Kína nemzetközi akciótervét, ahol csak tudja. Az USA versengő hozzáállást hirdetett meg Kína regionális politikájával kapcsolatban, ami jelenti a katonai terjeszkedést, a növekvő segélyezést, új infrastruktúrák fejlesztését, az intézmények és szövetségi rendszerek alkalmazkodási képességének növelését és nem utolsósorban egy világméretű hangulatkeltést Kínával szemben. 2020-ban a Trump-adminisztráció stratégiai megközelítést⁷ tett közzé Kínával kapcsolatban, miszerint:

„A Kínai Kommunista Párt (KKP), ahelyett, hogy kiaknázza volna a szabad és nyitott szabályokon alapuló világrendet, a nemzetközi rendszer saját érdekében való átalakítására tett kísérletet. Nyíltan elismerte, hogy át kívánja alakítani a nemzetközi rendszert a KKP érdekeinek és ideológiájának megfelelően. A KKP növekvő gazdasági, politikai és katonai erejét felhasználva kényszerrel alkalmaz a nemzetállamokkal szemben, ami sérti az Egyesült Államok létfontosságú érdekeit és aláássa az országok és egyének szuverenitását és méltóságát világszerte.”

Ezenfelül a 2022-ben kiadott amerikai *Nemzetbiztonsági Stratégiai Jelentés*⁸ a korábbiakhoz képest szokatlanul, még nyersebben fogalmaz, és Kínát „stratégiai versenytársként” kezeli: „A Kínai Népköztársaság az egyetlen olyan versenytárs, amelynek szándékában áll a nemzetközi rend átforgalmazása és akinek az ehhez szükséges gazdasági, diplomáciai, katonai és technológiai ereje is egyre inkább rendelkezésre áll.”

A Kína felemelkedésének következményeire vonatkozó ilyen pesszimista értékelésekkel ellentétben vannak olyan szakértők, akik sokkal derűlátóbb véleményt fogalmaznak meg. Érdekes módon ez az optimizmus az amerikai hatalomba vetett rendíthetetlen bizalmukból és annak fenntarthatóságába vetett kikezdhetetlen hitükből fakad. John Ikenberry úgy véli, hogy Kína és akár más autoriter hatalmak felemelkedése nemhogy aláássa a liberális világrendet, hanem valójában erősíti azt.⁹ Értelmezésében Kína és más feltörekvő nagyhatalmak nem akarják vitatni a liberális nemzetközi rend alapvető szabályait és elveit, hanem pusztán nagyobb tekintélyt és vezető szerepet szeretnének szerezni annak keretein belül.

Amennyiben az Egyesült Államok nem tudja megakadályozni Kína felemelkedését, kulcsfontosságú lesz számára – ha hatalmát hosszú távon meg kívánja őrizni –, hogy Kínát a nemzetközi rendszer keretein belül tartsa, mint annak teljes jogú tagját.¹⁰ Ebben az esetben Kína nem kihívóként, hanem partnerként jelenik a nemzetközi szinten.

Kína, India és Brazília mind virágzóbbá és erősebbé vált a meglévő nemzetközi rendben való működésük révén, profitálva annak szabályaiból, gyakorlati működéséből és intézményeiből, beleértve a Kereskedelmi Világszervezetet (World Trade

⁶ O'ROURKE 2024.

⁷ Trump Administration 2020.

⁸ Biden-Harris Administration 2022.

⁹ IKENBERRY 2011: 57.

¹⁰ IKENBERRY 2008: 7.

Organization, WTO) és az újonnan szervezett G20-at. Néhány európai kutató is osztja ezt a nézetet. Még javaslatok is születtek arra vonatkozóan, hogy legyen az EU egyik nyilvánvaló politikai prioritása a kínai felemelkedés támogatása, aki így a nemzetközi közösség sikeres és felelős tagjává válhat.¹¹

Létezik azonban egy harmadik megközelítés is. Ez ahelyett, hogy az amerikai hatalom kizárólagosságára építene, vagy úgy tekintene Kínára, mint az Amerikai Egyesült Államokat váltó következő hegemonra, az USA–Kína versenyt tágabb kontextusba helyezi. Előrevetíti a hatalom nagyobb arányú szétszóródását vagy eltolódását Európából Ázsia irányába, Nyugatról a „maradék”,¹² illetve az állami szereplőktől a nem állami szereplők felé. Például Brantly Womack egy többpólusú világrendszer lehetőségét látja létrejönni, amelyet egymást kölcsönösen átható, egyenlőtlen egységek mátrixa alkot. Minden egység a saját érdekeit követi egy nemzetközileg elfogadott rendszeren belül, amelyet a nemzetközi kapcsolatok szorosan egymásba fonódó hálója jellemez. Kína elsődleges szereplővé válhat ebben, de a bipolaritás vagy a hegemonia mellőzésével.¹³

Ebbe a vonulatba sorolhatunk egy másik szerzőt, Amitav Acharyát is, aki az amerikai világrend végét, Kína felemelkedését és az Amerikai Egyesült Államok relatív hanyatlását jósolja. Decentralizált, pluralistább forgatókönyvet vázol fel, egy „multiplex világot” – összetett, többretegű színházat, ahol szabadon választhatunk a cselekmények (ötletek), a rendezők (hatalom) és a színészek (vezetés) között. Ebben a rendszerben az USA-nak együtt kell működnie Kínával és más feltörekvő hatalmakkal, valamint a regionális erőkkal a világ alakítása érdekében.¹⁴

Szintén ebbe a sorba illeszthető, Alexander Dugin multipolárisvilág-elmélete. A szerző globális rendet javasol, amelyet nem egyetlen vezető hatalom (hegemon), hanem több hatalmi központ jellemez. Ebben a modellben a szuverenitás több nagyhatalom között oszlik meg, amelyek mindegyikének saját befolyási övezete és érdekei vannak. Dugin olyan geopolitikai keretet szorgalmaz, ahol a nemzetek a közös értékek és a kölcsönös tisztelet alapján működnek együtt, az egyetlen szuperhatalom dominanciája helyett. Olyan világot vizionál, ahol a különböző civilizációk együtt élnek, mindegyik hozzájárul a nemzetközi rendszer általános stabilitásához és jólétéhez. Dugin szerint ez a multipoláris elrendezés elősegíti az erőegyensúlyt, csökkenti a konfliktusok valószínűségét, és támogatja az erőforrások és a befolyás igazságosabb elosztását a globális szinten.¹⁵

Nagyjából ezekkel a gondolatokkal és irányvonalakkal lehet összefoglalni Kína felemelkedésével és a mostani rendre gyakorolt hatásával kapcsolatos, elsősorban nyugati vagy amerikai nézeteket. Így az sem meglepő, hogy Kína felemelkedésére, mint nem demokratikus rendszer, az unipoláris pillanat lezárásaként tekintenek, vagy legalábbis olyanra, ami ellehetetleníti annak létét, és óhatatlan változást generál a világban.

¹¹ BLANKERT 2009: 8.

¹² Utalás Roger Scruton könyvének címére: *The West and the Rest. Globalization and the Terrorist Threat*. (London: Continuum, 2002).

¹³ WOMACK 2014: 270.

¹⁴ ACHARYA 2014: 1–20.

¹⁵ DUGIN 2021: 17–18.

Ugyanakkor – ahogy említettük – többen ezt nem tartják valós aggodalomnak, és rámutattak, hogy ez a helyzet eltér egy valódi kihívástól az amerikai dominanciájú intézményi rendszerrel szemben, és nem tör annak totális leváltására. Elfogadják azt a nézetet, miszerint Kína minél erősebbé válik, annál inkább saját érdekei, tapasztalatai és felfogása fogják meghatározni cselekvési módját, és egyre kevésbé a nyugati hatalmakkal ápolts viszonyának minősége vagy a Nyugat Kínával szemben támasztott elvárásai.

A fentiekből következik, hogy akkor kapunk teljesebb képet Kína politikáját és a fennálló rendhez való viszonyát illetően, ha Kínát saját felfogása, gyakorlati tevékenysége, szokásai vagy hajlamai alapján értékeljük. Ha ezt a szempontot figyelmen kívül hagyjuk, az alássa minden elemzés hitelességét, és könnyen félreértelmezéshez vagy a kínai lépések hibás megítéléséhez vezethet. Emellett a valós kínai önkép feltárása segít a helyes megközelítés kiválasztásában, aminek segítségével konstruktív viszonyt lehet kialakítani Kínával a jövőre nézve.

De milyen pontosan Kína önmagáról alkotott képe? Kína erős, jóindulatú és virágzó civilizációnak tekinti magát, gazdag történelemmel és egyedülálló kultúrával. Ezt a víziót tükrözi a Kínai Álom (*Zhongguo meng*, 中国梦), amelyet Xi Jinping elnök fogalmazott meg, és amelynek célja a nemzeti megújulás és Kína egykori dicsőségének helyreállítása.¹⁶ Ez a vízió aláhúzza Kína önmagáról alkotott képét mint egykori nagy civilizáció, amely most újjáéled.

Kína hangsúlyozza a békés fejlődés és az emberek életkörülményeinek javítása iránti elkötelezettségét is, felelősségteljes és progresszív hatalomként ábrázolva magát, amely nem érdekelt konfliktusokban vagy agresszióban.

Sőt, Kína egyenesen erkölcsi kötelességének érzi, hogy példaként szolgáljon a világ többi része számára. A kínai nemzetközi kapcsolatokban a moralitás kulcsfontosságú. Ezzel akarja megkülönböztetni magát a Nyugattól.

Yan Xuetong, a Tsinghua Egyetem professzora egy humánus hatalmi modellt támogat, amely szerinte jobb alapot biztosít a vezetéshez, mint a hegemonikus hatalom, amelyet jelenleg az Egyesült államok gyakorol. Yan Kína stratégiai célját egy magasabb szintű erkölcs megvalósításában jelöli ki, mint amellyel az USA rendelkezik. Így Kína nemcsak a hatalmi különbség csökkentését tudná elérni az Egyesült Államokkal szemben, de egy vonzóbb társadalmi modellt is felkínálhatna, ami kihívást intézne az amerikai modellel szemben és megkérdőjelezné annak dominanciáját.

Összességében, a (KKP) a moralitás szimbolikus erejét használja fel uralmának legitimálására. A kínai vezetőket erkölcsi megítélésük alapján értékeli, és a Párt olyan képet ápol magáról, mint ami erkölcsileg feddhetetlen és mentes a mindennapi politika immoralitásától. Ezt a képet önkritika és önreflexió révén tartják fenn, megőrizve a Párt vélt tisztaságát és tekintélyét. A mondas, miszerint „ha a vezető nem egyenes, a beosztottak is görbék lesznek”, hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a vezetőket erkölcsileg jónak lássák, hogy kormányzásuk legitimitása biztosított legyen.¹⁷

¹⁶ XI JINPING 2021.

¹⁷ HO 2021: 111–112.

A kínai világnézet

A nyugati világ még mindig nagyon keveset tud Kínáról, és gondolkodásmódját nem belülről próbálja megismerni, hanem saját terminológiáin keresztül. Az észak-atlanti világrenddel szimpatizáló média pedig sokszor egyenesen negatív színben tünteti fel Kínát mint első számú versenytársat és kihívót, aki a világrend felforgatására tör, autórter, elnyomó rendszert működtet és egyfajta digitális totalitarizmus elterjesztését szorgalmazza világszerte. Viszont, ha Kínát saját történelme, kultúrája, hagyományai lenszején keresztül próbáljuk megérteni, egészen más Kína képe bontakozik ki előttünk.

A hagyomány forrása: Tian Xia, világrend kínai módra

Történeti sorrendben haladva Kína gondolkodásmódjának elsődleges, de kevésbé ismert forrása a konfucianus, taoista és buddhista hagyomány, illetve az erre alapozott állam (például az Ég-Alatti elv: *Tian Xia*, 天大) és társadalmi (támogató kapcsolati háló: *guanxi* 关系先天大) elméletek. Ebben a rétegben találjuk meg azt, ami sajátosságosan kínai, és ennek a rétegnek a feltárása vezethet Kína működésének mélyebb megértéséhez. Több ezer éves bölcsesség kikristályosodásáról beszélhetünk, ami, ha nem is teljes mértékben, de mind a mai napig jelentősen befolyásolja a kínai politikai gondolkodást és társadalmat.

Rövid kitérő erejéig ismerjük meg a *Tian Xia*¹⁸ politikai filozófia alapjait és a belé ágyazódó *guanxi* kapcsolati rendszert, mivel ez rendkívül értékes betekintést nyújt a kínai gondolkodásmód mélyébe.

Kezdeként képzeljünk el egy hatalmas birodalmat az egyetlen „Ég” alatt, amely az emberiség egészét magába foglalja. Ez a *Tian Xia* lényege – egyetemes rend, ahol Kína hagyományosan magát látta a középpontnak, azzal a felelősséggel, hogy fenntartsa a harmóniát és példát mutasson a birodalomban.

A *Tian Xia* túlmutat a pusztá uralmon. Hangsúlyozza a békés együttélést és a kölcsönös tiszteletet az egyetemes birodalom különböző államai között. Sőt, a nagyobb és erősebb félnek egyenesen erkölcsi kötelessége a kisebb és a gyengébb támogatása, mindezt akár olyan módon, hogy az erősebb fél szó szoros értelemben vett fizikai deficitet szenved a kapcsolatban. A nyugati gondolkodásmód számára jobban megvilágítva ez például azt jelentette, hogy a kínai császár kötelességének érezte, hogy több, szebb, jobb, értékesebb ajándékokat adjon a vazallus államok követségének, mint amiket ő kapott tőlük. Ez az évenkénti követjárás, hűbérjáradék-rendszer egy több hónapos ünnepségsorozat keretében zajlott, amire a birodalom minden állama hivatalos volt; ez már eleve hatalmas költségeket rótt az állami kincstárra, mivel a teljes ünnepség, étkeztetés, szállás stb. költségei a császári udvarra hárultak.

Amikor először kezdtek ismerkedni ezzel a modellel Nyugaton a múlt század 40-es éveiben, teljes értetlenséget és szkepszist váltott ki tudományos körökben. Nem hittek a rendszer működőképességében és igaz voltában, amely teljes ellentétben áll a nyugati politikafilozófiákkal, amelyek gyakran egyetlen hatalmat vagy ideológiát

¹⁸ Szó szerint: „Minden az Ég alatt”, én az *Ég-Alatti* kifejezést fogom használni.

helyeznek előtérbe, ahol az uralkodó nagyhatalom maximálisan kihasználja helyzetét a gyengébbek rovására.

A Tian Xia ennél befogadóbb és szelídebb víziót ölel fel. A legkülönbébb kultúrák és politikai rendszerek megtalálhatják a helyüket ezen struktúrán belül, elősegítve a résztvevők együttes boldogulását. A Tian Xia fenntartása nem csupán a központi pozíció megszerzéséről szól – ebben szintén eltér a nyugati elgondolásoktól. A központi szereppel megbízott vezető vagy uralkodó nehéz terhet visel. Erkölcösen és törvényesen kell kormányoznia, biztosítva, hogy cselekedetei tükrözzék a harmónia és rend elveit, amelyek az egész rendszert alátámasztják. Ezt az igazságos uralkodást tekintik a békés és virágzó világ alapjának az Ég-Alattiban.

A Tian Xia, az Ég-Alatti fogalma ott rejlik a kínai politikai gondolkodás mélyén, és körülbelül 3000 éves múltra tekint vissza. Ez a filozófia a világ rendjének nagyszabású képét festi le. Pontosabban nem filozófiai nézetként tekint magára a világban, hanem filozófiára a világ érdekében, ami a kozmikus rendet hivatott érvényre juttatni. Más szóval az egész világ és az egész emberiség gondját akarja viselni. A rendszer megértéséhez ki kell lépünk az eurocentrikusság és a nyugati értelemben vett (nemzet)állam-központúság kereteiből. Az Ég-Alatti kozmikus rendben gondolkodik, ahol minden összetevőnek megvan a maga szerepe (még az ellenséges országoknak is, akik bármikor válhatnak baráti országgá). Leginkább a konfuciánus, kisebb részben a taoista és buddhista elvekre épít, hierarchikus rendszerben gondolkodik, amelynek középpontjában a császár állt, az Ég fia, aki a nemzeteket mint nagy családot igazgatta, az intézményrendszerek pedig a harmónia megteremtését hivatottak biztosítani.

A Tian Xia elv szerint a világ intézményesítése révén „válik valóssá”, rendelkezni fog eidoszal, azaz az anyagi világ mögötti okkal vagy értelemmel. A kínai filozófia a politikát helyezi a tudás megszerzésének középpontjába, a természet megértése másodlagos. A politika így válik a legfontosabb elemmé a rendszerben. Például a „Mi a világ?” ontológiai kérdés a Tian Xia szerint a politikafilozófia területéhez tartozik. A metafizika terén is eltér a klasszikus értelmezéstől, esetében a cselekvés metafizikájáról beszélhetünk. Ez a fogalom a politika és az etika összeházasításából születik és átértelmezi a lét kérdését: létezni annyi, mint cselekedni! Természetesen az etikai elvekkel összhangban. Politikailag akkor tekintettek valamit legitimnek, ha erkölcsileg helyes volt. Ez teremti meg a harmóniát a társadalomban. Ez a nézet kihívást jelent a metafizikának is, hiszen újraértelmezi a valóságot.¹⁹

A cselekvés metafizikájából következő axióma: „létezni annyi, mint cselekedni”, rendkívül pragmatikussá teszi a kínai politikát. Ez a hozzáállás kiválóan tetten érhető a kínai igazságos háború elméletében (*yi bing*), amely hosszan tartó és átfogó ívet rajzol a kínai történelemben és gondolkodásmódban az ókori Kínától kiindulva, Mao Ce-tungon át, egészen napjainkig. Az elmélet hangsúlyozza, hogy a császárnak jogában áll erőszakot alkalmazni az ország belső zavargásainak megfékezése és a béke fenntartása érdekében. Alapvető cél a rendbontás megszüntetése, a stabilitás megteremtése, azaz a harmónia fenntartása, miközben a nép védelmét is szem előtt tartja. Tehát az államérdek pragmatikus érvényesítéséről beszélhetünk.

¹⁹ ZHAO 2009: 9–10.

A háború indításához azonban nem elegendő a pusztá hatalom, az erő pozíciója, a császárnak rendelkeznie kell a szükséges erényekkel²⁰ is, mint amilyen a jóakarat, az igazságosság és a hagyományok tisztelete. A császárnak összhangban kell lennie az Ég akaratával is, azaz a háborúnak a kozmikus rend helyreállítását kell szolgálnia.

Az igazságos háború koncepciója olyannyira meghatározó volt a kínai gondolkodásmódban, hogy még Mao Ce-tungnál – már az 1930-as években – is tetten érhető, természetesen a kommunista fogalomkészlettel és logikával átdolgozva. Szerinte az igazságos háború akkor létezik, ha az emberiség fejlődését szolgálva az embereket felszabadítják az imperialista hatalmak elnyomásától. Az ilyen háború a végtelen béke érdekében folytatott küzdelem, amely nemcsak a felszabadulást, hanem az emberiség fejlődését is elhozza magával. A háborút a kommunistáknak, különösen a Kínai Kommunista Pártnak (KKP) kell vezetnie mint élcsapatnak.

A KKP kezdetektől fogva megpróbálta átvenni a császár helyét és funkcióit a társadalmi hierarchia csúcán, feltétlen engedelmisséget követelve magának, mint a „család” fejének. Viszont amíg a császár az erényein keresztül jelenítette meg a kozmikus harmóniát, amelyet az igazságos háborúk segítségével valósított meg a Földön, addig a kommunisták a nemzeti és internacionalista öntudatuk által akarták megteremteni a világ igazságos – imperialista háborútól mentes – állapotát. Mao szerint a kínai nemzeti felszabadító háború a kínai proletariátus felszabadításához vezet, ami elengedhetetlen az imperialista hatalmak elleni világméretű béke érdekében. Bár a különbségek nyilvánvalóak, egy fontos egyetemes elv húzódik meg az ókori kínai szerzők és Mao elmélete között, amely szerint Kína felelős egy olyan harmonikus rendért, amely minden ember számára békét biztosít.²¹

Guanxi: kapcsolatok hálózata

A kínai filozófia az igazságot és a valóságot a kapcsolatok viszonyrendszerének tükrében értelmezi. De milyen is ez a kapcsolatrendszer? A hagyományos kínai kultúrának a család állt a középpontjában, és áll a mai napig. Ebben a tekintetben nem sok különbséget találni a hagyományos és modern Kína között. Az elmúlt két és fél évezredben a kínai társadalom alapvető jellege nagymértékben a konfucianizmus tanításain alapult. Hatása felülmúlta a buddhizmusét és a taoizmusét, áthatva a társadalmi kapcsolatok szövetét. A konfucianizmus erkölcsi elvek sokaságát foglalja magában, amelyek védőgyűrűként szolgálnak a harmonikus és jól működő társadalom fenntartásában.

A konfucianus etika egyik központi fogalma a család (*jia*, 家), amely a legmeghatározóbb társadalmi kapcsolat megjelenítője. A család iránti lojalitás első számú erkölcsi kötelesség a családtagok számára. Az apa iránti tisztelet és engedelmisség pedig olyan erős a társadalmon belül, hogy akaratának teljesítése vallási aktushoz hasonlítható, megtagadása szinte ismeretlen fogalom.

²⁰ Érdemes megemlíteni, hogy a *yi bing* olyannyira békepárti volt kezdeti formájában, hogy teljesen elutasította a háborút, mint lehetséges eszközt. Még egy lázadás kitörése esetén sem volt joga a császárnak erőszakot alkalmaznia, hanem új császár választását javasolták, mivel a régi erkölcsi gyengesége vezetett a konfliktus kitöréséhez, azaz nem volt képes megfelelni az Ég által rászabott feladatoknak (XUNZI 2005).

²¹ BODA 2020: 1695.

Ennek mintájára a császárt és a keze alá dolgozó birodalmi hivatalnokréteget a kínai nép „felettes családjának” tekintették, a császár és népe közötti viszonyt pedig az apa-gyermek viszonyához hasonlították.²²

A fentebb említett állam-család analógiából kiindulva a politikai rendszer megfeleltethető volt a legnagyobb dimenziótól a legkisebbig.²³ Ugyanazon az elven működtek, könnyű átjárhatóságot biztosítva a társadalmi szintek között.²⁴

Az emberi kapcsolatoknak ezt a sajátos kínai típusát *guanxi*-nek nevezik. A *guanxi* a tradicionális kínai társadalom belső szabályai szerinti fő kapcsolattípus, amely a kölcsönös segítségnyújtáson, a javak folyamatos újraelosztásán, a hierarchián és az apa-fiú viszony mintájára kialakított dinamikán alapul. De nem csupán a rokonságon alapuló kapcsolatok gyűjtőneve, hanem egy átfogó kategória, amely magában foglalja a családon belüli, baráti, üzleti, politikai és más jellegű kapcsolatokat is. Polányi Károly szerint a tradicionális társadalom két fő mozgató elve a reciprocitás és redistribúció. Ezek a fogalmak a *guanxi*-ben is hangsúlyosan megjelennek. Ebben az esetben a reciprocitás azt jelenti, hogy a felek kölcsönösen segítik egymást, szívességeket tesznek egymásnak és viszonzást várnak cserébe. Egyfajta véget nem érő szívességspirálról beszélhetünk. Ezt elsősorban nem anyagi természetű előnyök miatt teszik, hanem társadalmi presztíznövekedést szereznek általa.²⁵

A kapcsolat másik fő motivációja a redistribúció, amely gondoskodik a felek gazdasági szükségleteinek kielégítéséről, és folyamatos erőforráscserét biztosít a felek között. A *guanxi* kapcsolat nem a versengésen alapul, egymást segíteni morális kötelesség, különösen az erősebbnek, tehetősebbnek, tekintélyesebbnek a gyengébbet, szegényebbet, rangban alul lévőt, így a bizalom igen fontos szerepet játszik a rendszerben.²⁶

A *guanxi* kapcsolattípus napjainkban is fontos szerepet játszik a kínai társadalomban. Bár a modernizáció és a globalizáció hatására változott a *guanxi* működése, továbbra is alapvető szerepet játszik az üzleti életben, a politikában és a mindennapi életben. A *guanxi* megértése kulcsfontosságú a kínai társadalom és kultúra megértéséhez. Nem csupán kapcsolattípus, hanem életmód, amely áthatja a kínai emberek gondolkodásmódját és viselkedését.

Hagyományok bölcsessége

Van egy kínai mondás miszerint „a tanult ember nem feltétlenül lesz hivatalnok, de a hivatalnoknak tanulni kell lennie”.²⁷ Mind a mai napig a kínai oktatás szerves

²² FUKUYAMA 2007: 121.

²³ A legkisebb ebben az esetben a család, aztán jön a társadalom. Ami azt jelenti, hogy egy család úgy működik, mint egy „miniállam”, élén a teljhatalmú családfővel, illetve egy állam vagy birodalom igazgatása a család működéséhez hasonlatos.

²⁴ ZHAO 2009: 13.

²⁵ Az arc (mainzi) a kínai kultúrában, hasonlóan a japánhoz, a társadalmi tekintély, a megbecsültség vagy akár a becsület szimbóluma. Mindaz, amit egy ember képvisel és megjelenít társadalmi szinten. A *guanxi* kapcsolatok száma és minősége (például az életkor és társadalmi státusz mellett) egy olyan tényező, amely növeli az adott egyén társadalmi elismertségét, „növeli az arcát”. Az engedtlenség – leginkább a hierarchiában alul lévő személy részéről – a kapcsolat felbomlását eredményezi és jelentős arcvessztéssel jár mindkét fél számára.

²⁶ ESZTERHAI 2013: 156–158.

²⁷ HSZÜN CE (Xun Zi, Kr. e. 312–230) kínai filozófus mondása (HORVÁTH 2022: 94).

része az ókori filozófusok, bölcsek, stratégiák műveinek ismerete. Az ókori művek ismeretében a kínai állami vezetők sem lógnak ki a sorból, sőt nagy figyelmet fordítanak a kínai hagyományok ápolására, amit beszédeikben rendszeresen megjelenő idézetekkel támasztanak alá.²⁸

Maga a hagyomány a befelé fordulásra, a különbségek tiszteletére, a kapcsolatok ápolására, az összeegyeztethetőség, a béke és a sokszínűségben való harmónia hangsúlyozására és támogatására összpontosít. Ez lehetővé teszi a kínaiak számára, hogy elhatárolódjanak a nyugati gondolkodási mintáktól, és így közvetetten a legtöbb nyugati hatalomtól, amelyek inkább a zéró összegű játszma stratégiáját részesítik előnyben. A két gondolkodásmód különbségét jól tükrözi a *weiqi* (*go*) és a sakk szabályai közötti eltérés. Míg a nyugati világban népszerű sakk az ellenfél totális megsemmisítésére törekszik, addig a *weiqi*-ben az ellenfél bekerítése a cél – minél nagyobb terület megszerzése – így akár mindkét fél, arányaiban eltérően ugyan, de győztesnek tekinthető.²⁹

Erre alapozva néhány nyugati tudós már jól mutatott rá Kína nyitottságára és civilizációként való sokszínűségére, valamint a különbségek befogadására és beolvasztására való képességére.³⁰ Ez az összetett és sokrétegű kultúra képessé teszi, hogy Kína víziói és gyakorlatai könnyebben adoptálhatók váljanak, illetve hogy más gondolati mintákkal és eszméáramlatokkal összeegyeztethetők legyenek. Elizabeth Perry egészen odáig megy, hogy kijelenti, Kína vezetése a saját hagyományához fordult legitimitásért, bölcsességért és inspirációért a jövő globális rendszere vízióinak és javaslatainak kidolgozásában.³¹ Kína a hagyományhoz fordulva keres alternatívát a Nyugaton uralkodó, hangsúlyosan versengés- és konfliktusalapú hatalmi beállítódás ellenében. Ezt az is jól példázza, hogy Kína soha nem törekedett más kultúrák vagy népek meghódítására vagy gyarmatosítására azon hosszú időszak alatt, amikor ő foglalt el hegemon pozíciót Ázsiában. Ellenben az ő gyarmatosítása a nyugati nagyhatalmak által meghatározó tapasztalattal szolgált számára.

Százéves megaláztatás

A kínai gondolkodásmód következő lényeges forrása Kína „százéves megaláztatásának” emlékezete. Minden kínai tudatában van az 1840-es években induló folyamatoknak, amikor a nagyhatalmak megalázó szerződéseket kényszerítettek Kínára, számos területét megszállták, erőszakkal elvették vagyont, népét elnyomták, és lehetetlenné tették az intézményi reformjainak véghez vitelét. Különösen fájó kontraszt volt ez Kína számára a Meiji-korszak reformjainak tükrében, amelynek során Japán gazdaságilag, politikailag és katonailag rohamléptékű konjunktúrát produkált.³²

Viszont a tapasztalat összességében fontos háttértudásként szolgál a Nyugattal való viszony esetében a kínai döntéshozók és a közvélemény számára, és egyre

²⁸ HORVÁTH 2022: 94.

²⁹ HORVÁTH 2022: 100–101.

³⁰ KATZENSTEIN 2013: 21.

³¹ PERRY 2012: 248.

³² P. SZABÓ 2012: 9.

befolyásosabb szerepet tölt be Kína politikáinak alakításában. A százéves megaláztatás miatt az ország modernizálása és Kína világhatalmi státuszának visszaállítása a legfőbb prioritássá vált, hogy a nyomorúságos száz év soha többé ne ismétlődheszen meg.

A „százéves megaláztatás” Kínának dacos ösztönző erőt is ad a meglévő rend megreformálásához, amely rend jelenleg a fejlett Nyugat érdekeit helyezi előtérbe. Ez a helyzet természetes módon teszi Kínát reformista erővé világszinten, és meghatározza a Kína által elképzelt ideális rend természetét és kereteit is. Ez az ideál az együttélésen, a szuverenitás tiszteletben tartásán, valamint a fejlődő országok, a globális dél, a harmadik világ, *the rest* megfelelő részesedésének és beleszólásának biztosításán alapul. Kína mint első a fejlődő országok sorában megérti a globális dél érdekeit és osztozik vele törekvéseiben.

A száz év megalázottsága azt is jelenti, hogy Kína érzékenyen reagál minden olyan hozzáállásra, amely tiszteletlenül bánik újonnan visszanyert nemzeti önbizalmával és büszkeségével. Ez ellehetetleníti a Kínával való megegyezést minden olyan esetben, amikor a másik fél a meggyőzés helyett kényszerítést próbál alkalmazni.

Kommunizmus

Végül a kínai gondolkodásmód összetevőit elemezve nem kerülhetjük meg, hogy foglalkozunk a „kommunista Kínával”, mivel ez az egyik legtöbbször hangoztatott vád Kínával szemben, illetve félreismerésének is ez az egyik melegegya.

Kína már a kezdetektől másfajta utat járt be a marxizmus megvalósításában, mint a Szovjetunió. A szovjet modell kínai viszonyokra való áthangolásáról beszélhetünk, a marxizmus „sínizálásáról”, azaz fogalmi és ideológiai újrafogalmazásáról, amelynek a gyökereit már Mao Ce-tung-nál megtaláljuk.³³ Kína hivatalos politikai ideológiája továbbra is a kommunista forradalmi hagyomány, azonban a reformok és a nyitás hatására alaposan megtisztítva a marxista összetevőktől. Kína ideológiai vonalvezetése mára teljesen eltolódott a marxizmus–leninizmus–maoizmus irányából a „Deng–Jiang–Hu” (1978–2012) korszak pragmatizmusa és multilateralizmusa felé.³⁴

Amikor a kommunisták 1949-ben átvették a hatalmat, feltett szándékuk volt, hogy megtörjék a konfuciánus kultúra és a családcentrikusság uralmát. A hagyományos kínai családban és a vele egybefonódó *guanxi* kapcsolatban a gazdasági modernizáció kerékkötőjét látták, így megpróbálták kitörölni a kínai társadalom szövetéből. Rengeteg intézkedést hoztak, amivel szét akarták zúzni a hagyományos családmódot és a ráépülő tekintélyelvét.³⁵ De alaposan elszámolták magukat, mert ezek a társadalmi intézmények és az őket átható ideológiai alapok olyan mélyen gyökereznek a kínai emberek tudatában, hogy kiiríthatatlannak bizonyultak. Sőt, a kínai család intézménye erősebbé vált, mint valaha a fél évszázados küzdelem során. Így

³³ ARNASON 2003: 315.

³⁴ CHAI 2003: 168.

³⁵ „Modern” családtörvényt alkottak: megtiltották a többnejűséget és biztosították a nők jogait; a mezőgazdaság kollektivizálásával felszámolták a parasztszaládok önállóságát; a családi vállalatokat államosították vagy egyszerűen kisajátították; a gyerekekbe pedig belésulykolták, hogy a legfőbb tekintély nem a család, hanem a párt. De ide tartozik az egyetlen gyerek vállalásának korlátja is, ami élesen szembemegy a konfuciánus etika gyerekvállalási elvével, ahol cél a nagy család (CROLL 1987).

a kommunizmus a hagyományos családdal vívott harcában alul maradt.³⁶ W. J. F. Jenner, ausztrál sinológus azt állapította meg, hogy a 20. századi kínai történelem romjai alatt viszonylag egyetlen intézmény maradt ép: a patrilineáris család.³⁷

A kínai parasztság számára évszázadokon át a család jelentett menedéket a politikai zűrzavarban. A patriarchális családi struktúra védelmet nyújtott a hatalom szeszélyei ellen, és a közvetlen hozzátartozókban rejlő bizalom sokszor felülmúlta a törvényekbe vagy a politikai vezetőkbe vetett hitet. A 20. század viharos eseményei csak megerősítették ezt a meggyőződést. A forradalmak, a hadseregek önkényes uralma, az idegenek hatalma, a kollektivizálás, a kulturális forradalom káosza és a Mao halála utáni dekollektivizálás mind bizonyították, hogy a politikai környezetben semmi sem állandó. Ezzel szemben a család stabilitást és biztonságot nyújtott. Ha valaki gondoskodni akart öreg napjairól, jobban bízhatott a fiaiban, mint a törvényben vagy a gyakran változó politikai hatalomban.

Óriási változások zajlottak Kínában azóta, hogy Teng Hsziao-ping az 1970-es évek végén elindította a reformokat, és a gazdaság nagy része piacosodott. A reformok azonban lényegében nem voltak mások, mint a régi társadalmi kapcsolatok visszaállítási. A kommunizmus által elpusztítani kívánt önálló parasztgazdaságok újjáéledtek, és a felelősségrendszer bevezetésével új energiával vetették bele magukat a munkába. Ellenben a kommunista kommunákban kialakult társadalmi kötelek nem élték túl a kollektív gazdálkodás végét.

Már az 1980-as, 1990-es években a KKP kezdte elhagyni a marxista ideológiát a pragmatikusabb gazdasági politikák javára, viszont a családi kötelek továbbra is a hatalom alapját képezték, és képezik mai napig.³⁸

Gazdasági szempontból Kína mára teljesen maga mögött hagyta a kommunizmust, és kínai jellegű kapitalizmusra cserélte fel. Ezt Kína néhány körültekintő reform és a legtöbb területen az államilag ellenőrzött magánszektor bevonása révén érte el. Míg az 1990-es években a KKP működése és szerkezete és ezzel együtt az állam berendezkedése is alapvetően megváltozott, a párt hatalmi státusza érintetlen maradt. Ezzel együtt a nem állami szektor és a civil társadalom egyre inkább létfontosságúvá vált, és egyfajta kivirágzásáról beszélhetünk. Ez igen lényeges eleme lett a posztszocialista korszak menedzselésének, és egy lehetséges választ adott a társadalmi kihívásokra.³⁹ Mondhatnánk, a kommunizmus értelmezése kínai módra. Egy politikailag kommunista (ezen belül a hangsúly az erős központosításon és hierarchián van) és gazdaságilag kapitalista hibrid struktúra. A KKP és az állami hagyományok ezen politikai és gazdasági fejleményei közvetlenül meghatározták Kína jövőjét.⁴⁰

Ezért alaptalan a „kommunista Kínával” vagy a kínai modell exportjával való riogatás. A kommunista idea nem gyakorol közvetlen hatást az újonnan kialakuló világrendre, mivel Kína már nem törekszik a kommunizmus exportálására – hiszen, ahogy mondtuk, már maga sem tekinthető klasszikus értelemben kommunistának –, ahogyan azt még az 1960-as években tette. Semmilyen érdeke sincs az úgynevezett kínai

³⁶ FUKUYAMA 2007: 135.

³⁷ JENNER 1992: 128.

³⁸ FUKUYAMA 2007: 136–137.

³⁹ BROWN 2012: 54–56.

⁴⁰ BURKI 2017: 52.

fejlesztési modell exportálásában, amely kombinálja a politikai egypártrendszert a piacgazdasággal.

A kínai értelmiség úgy véli, hogy a kínai modell a kínai társadalmi valóságban működőképes, és nem ültethető át egykönnyen más viszonyok közé. Ezért nem is szolgálhat versenyképes alternatívaként más országok számára, tehát ezen a téren is alaptalan nyugati aggodalmakról beszélhetünk. Szerencsére már olyan hangokat is hallani szakértők szájából, hogy az új, kialakuló világrendben tiszteletben kell tartani Kína választását, ha elutasítja a nyugati demokráciamodellt és a saját kínai karakterű demokráciája mellett dönt. A jelenlegi világrendnek tudnia kell alkalmazkodni az általa helyesnek vélttől eltérő politikai rendszerekhez, legitimnek ismerve el őket. Kína ugyanis el fog utasítani mindennemű kísérletet, amely hazai rendjének megkérdőjelezésére irányul.

Kína víziója a világrendről: közelmúlt, elvek és jövő

Kínának hosszára nyúló történelme van a világ rendjére vonatkozó alternatív víziók felvázolásában. A 20. században a változtatás iránti vágya már azelőtt megjelent, mielőtt az ENSZ teljes jogú tagjává nyilvánították volna. Mao Ce-tung már 1946-ban határozott geopolitikai elképzeléssel rendelkezett. Kétpólusú világrendet vázolt fel, amely a világot az USA vezette kapitalista és a Szovjetunió által dominált szocialista blokkra osztja fel, amelyeket európai, ázsiai és afrikai gyarmatokból és félgymarmatokból álló hatalmas „köztes zóna” választ el egymástól. Kínának hosszú távú céljai között szerepelt, hogy ennek a zónának a vezetője legyen. Ezt a célt már az 1954-ben Indiával és Mianmarral közösen elfogadott a „Békés Egymás mellett Élés Öt Elvében” (*pancsa síla*) körvonalazta. Ez az eszmerendszer a szuverenitás tiszteletét és a más nemzetek belügyeibe való beavatkozás elutasítását hangsúlyozza. Az öt alapelv ma is markánsan felfedezhető a kínai politikai törekvésekben.⁴¹

A nemzeti függetlenségre való törekvés sok olyan fejlődő országban visszhangra talált, ahol a gyarmatosítás vagy a külföldi uralom ellen küzdöttek Ázsiában, Afrikában vagy Dél-Amerikában, Kína pedig aktívan támogatta ezeket a dekolonizációs mozgalmakat.

Annak ellenére, hogy Kína az 1950-es években kulcsszerepet játszott a Szovjetunió által vezetett szocialista táborban, és az 1960-as években magáénak vallotta az antikapitalista „világforradalom” retorikát – bár sokszor keményen bírálta is a Szovjetuniót –, már 1955 és 1970 között Genfben nagyköveti megbeszéléseket folytatott az Egyesült Államokkal, ami a nemzetközi kapcsolatok – már említett – pragmatikus megközelítéséről árulkodik.

1974-ben Teng Hsziao-ping továbbfejlesztette Kína világnézetét a „három világ” elmélettel, amelyben a nemzeteket három csoportba sorolta, és Kínát már mint a fejlődő világ vezetőjeként pozícionálta. Ez volt Kína első nyílt megfogalmazása a világrenddel kapcsolatos nézőpontjáról.

⁴¹ WONG 2023: 1–2, 35.

Ahogy a hidegháború véget ért, Kína a multipoláris világ mellett érvelt, ahol a hatalom több pólus között oszlik meg, elvetve az USA által javasolt unipoláris dominanciát és az EU és Japán által támogatott hárompólusú koncepciót.

Fejlődése során Kína külpolitikáját olyan elvek irányították, mint a békés egymás mellett élés, szuverenitás és be nem avatkozás a belügyekbe. Ezek az elvek Kína történelmi tapasztalatait tükrözik a gyarmatosításról, valamint az önállóságának és nemzeti érdekeinek védelmére irányuló eltökéltségét. Emellett Kína támogatása az Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában zajló dekolonizációs és függetlenségi mozgalmaknak hangsúlyozza elkötelezettségét a tisztességes és egyenlő nemzetközi rend elősegítése iránt.

Összefoglalva, Kína világrendre vonatkozó víziója az ideológiai megközelítésről a pragmatikus együttműködésre helyeződött át, amely Kína történelmi tapasztalatain és nemzeti érdekein alapul. Kína olyan multipoláris világ létrejöttét szorgalmazza, amely elősegíti a nemzetközi kapcsolatok demokratizálását, és az emberiség kollektív érdekeit szolgálja.

A kínai vezetés globális jelenléte (stratégia és gyakorlat)

Hu Jintao vezetése alatt (2003–2013) Kína főként belső ügyekre összpontosított, míg vezetői a nemzetközi ügyekben pragmatikus megközelítést mutattak. Az ENSZ 60. évfordulós csúcstalálkozóján (2005), Hu elnök kifejezte Kína álláspontját az új globális rendről, amely közös biztonságra, gazdasági együttműködésre és kulturális befogadásra épült, középpontjában az ENSZ-szel. Politikailag a multilateralizmuson alapuló közös biztonságot javasolta, a kollektív biztonságot pedig mint elérhető célt jelölte meg. Javaslatot tett egy új kínai biztonsági koncepcióra is, amely a kölcsönös bizalomra, kölcsönös előnyökre, egyenlőségre és együttműködésre épül. Gazdaságilag kölcsönösen előnyös rendszer kialakítását szorgalmazta, amely nagyobb felelősséget kíván meg a fejlődő országoktól, és szorgalmazza a Dél–Dél együttműködéseket. Kulturálisan befogadó és harmonikus világ felépítését indítványozta, amely tiszteletben tartja a civilizációk sokféleségét.⁴²

Xi Jinping 2012 elején, még alelnökként, interjút adott a *Washington Post*nak,⁴³ amelyben részletesen kifejtette Kína vízióját a globális rendről. Xi elismerte az Egyesült Államok vezető szerepét, és üdvözölte konstruktív részvételét a béke és stabilitás előmozdításában Ázsiában. Hangsúlyozta a Csendes-óceán hatalmas területét, mint ahol mind Kína, mind az Egyesült Államok elérnek egymás mellett.⁴⁴ „Új típusú nagyhatalmi kapcsolatokra” szólított fel Kína és az Egyesült Államok között, amely

⁴² HU JINTAO 2005.

⁴³ XI JINPING 2012b.

⁴⁴ Ezt a gondolatot későbbiekben máskor is hangsúlyozta. Például 2018. június 18-án Pekingben az amerikai védelmi miniszterrel, James Mattis-szel való találkozója során: „The Pacific Ocean is vast enough to accommodate China and the United States, as well as other countries...” Ebből is látszik, ez a kérdés milyen érzékenyen érinti Kínát, az amerikai–kínai kapcsolatok Achilles-sarkának is tekinthető. Lásd: www.sinoptic.ch/embassy/presseschau/2018/20180625-0629.htm#09

különbözik a Nyugat korábbi kapcsolataitól, amelyek igen gyakran vezettek háborúhoz a feltörekvő nagyhatalmakkal vagy regionális hatalmakkal szemben.⁴⁵

Wang Yang kínai miniszterelnök-helyettes 2014-ben felszólalt a 25. Egyesült Államok – Kína Kereskedelmi és Gazdasági Vegyesbizottság (Joint Commission on Commerce and Trade, JCCT) ülésén, és biztosította az amerikai hallgatóságot arról, hogy „bár Kína Amerika globális partnere, az Egyesült Államok vezeti a világot, és Kínának sem szándéka, sem lehetősége sincs arra nézve, hogy megkérdőjelezze az Egyesült Államok vezető szerepét a nemzetközi gazdasági rendszerben”.⁴⁶

Kína intellektuális tájékozódásának áttekintése a regionális rend kulcsfontosságú kérdéseinek szempontjából azt mutatja, hogy a kínai tudósok nem azon igyekeznek, hogy kínai vezetésű rendszerrel helyettesítsék az amerikai hegemoniát, hanem a kölcsönös alkalmazkodást szorgalmazzák Kína és az Egyesült Államok között.⁴⁷

Amikor Xi elnök beszédet mondott a Kínai Kommunista Párt 95. évfordulós ülésén, kijelentette, hogy „Kína mindig is a világbéke építője marad, hozzájárul a globális fejlődéshez és fenntartja a nemzetközi rendet”.⁴⁸ Kína egyike azoknak az országoknak, amelyek a legtöbbet profitáltak a jelenlegi berendezkedés szabadkereskedelméből, amelyet a Kereskedelmi Világszervezet tart fenn, valamint a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és az Ázsiai Fejlesztési Bank által működtetett pénzügyi rendszerből. Valójában őt is a fennálló rend egyik fő támogatójának tekinthetjük.

Annak ellenére, hogy az USA–Kína kapcsolatok nagyon viharossá és konfliktusokkal telítetté váltak az utóbbi években, a kétoldalú kapcsolat kiemelkedő jelentősége nem csökkent, sőt csak még fontosabbá vált. Kína egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelme (GNI) (12 850 dollár 2022-ben)⁴⁹ hacsak kevéssel is, de már megelőzte a világ átlagát (12 688 dollár)⁵⁰ és nagyjából egyhatoda az USA-énak (76 770 dollár)⁵¹. Kína saját gazdasági fejlődését prioritásként fogja kezelni az elkövetkező évtizedekben. A kínai vezetés elkötelezett a globális gazdasági tér további kiszélesítése és összenyitása mellett a piacra jutás jelentős kiterjesztésével, a befektetők környezetének javításával, a szellemi tulajdonjogok (*intellectual property rights*, IPR) védelmével és az import bővítésével.⁵²

Tehát mi is pontosan Xi Jinping elképzelése a globális rend tekintetében? A kínai elnök „az emberi közösség sorsközösségének” megteremtését javasolta, amelynek fordítását később „az emberi közösség közös jövőjére” változtatták a nemzetközi szkepticizmus enyhítésére. A Kommunista Párt 2017-es 19. kongresszusa módosította a Párt Alapszabályát, hogy kiegészítse a párt célját a „közös jövőjű emberi közösség építésének előmozdításával, a tartós béke és a közös boldogulás harmonikus világának megteremtésével”. És persze ott van a nagyszabású Egy Övezet, Egy Út kezdeményezés

⁴⁵ ALLISON 2017: 140.

⁴⁶ WANG YANG 2014: „China does not have any idea for capabilities to challenge the leading role of the United States in the international system.”

⁴⁷ WANG-MENG 2020: 501.

⁴⁸ XI JINPING 2016: „Having always promoted world peace, contributed to global development, and safeguarded the international order...”

⁴⁹ GDP per capita (current US\$) – China:

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN>

⁵⁰ World GDP Per Capita: www.macrotrends.net/global-metrics/countries/WLD/world/gdp-per-capita

⁵¹ US GNI per Capita 1960–2024: www.macrotrends.net/global-metrics/countries/USA/united-states/gni-per-capita

⁵² XI JINPING 2018.

(*Belt and Road Initiative*, BRI), amely hatalmas infrastrukturális beruházásokkal javítja Kína és az érintett országok közötti kapcsolatokat, segíti a kereskedelem és a befektetések bővítését, valamint előmozdítja a gazdasági integrációt és az emberek közötti tapasztalatcseréket. Kína globalizációs változatának tekinthető.

Az új globális rend katalizátora?

Kína szerepe mint a feltörekvő globális rend elsőszámú katalizátora, csak az elmúlt évtizedekben kezdett csúcra járni, amikor is a nyugati tudósok intenzíven elkezdtek foglalkozni Kína felemelkedésével és a Nyugati világra tett hatásaival.⁵³ Ez a megváltozott fókusz arra irányuló erőfeszítéseket szült, hogy Kínát a USA által dominált világrend alapelveinek elfogadására ösztönözzék. Ezek a törekvések az Egyesült Államok szélesebb stratégiájának részét képezték, amely a Szovjetunió bukását követő időszakban a Clinton-kormány idején az együttműködést a feltartóztatás politikájával ötvözte. Ennek a stratégiának a legfőbb célja Kína integrálása volt a meglévő világrendbe a nyugati demokrácia szabályai alapján.⁵⁴

Az amerikai–kínai együttműködés fontosságára még maga Henry Kissinger is felhívta a figyelmet, amitől egy valódi globális rend létrejöttét remélte, ahol az amerikai–kínai kapcsolatok a legmeghatározóbbak.⁵⁵ Javaslatát összecsengett Zbigniew Brzezinski azon elképzelésével, miszerint „a kettők csoportjának” együttműködése rendkívüli lehetőségeket rejt magában, képes lenne újraformálni a nemzetközi színteret, és megteremteni a Kína által is emlegetett „harmonikus világot”.⁵⁶

Mára viszont sokan már az eljövendő kínai vezetés megerősödését vizionálják. A kínai akadémiai körökben élénk viták folynak egy posztamerikai vagy egy „amerikai befolyástól mentesített” világ lehetőségeiről. Kína új ambíciózus nemzetközi kezdeményezése, az Egy Övezet, Egy Út kezdeményezés jelentős következményekkel jár a globális rendre nézve, különösen az Ázsia – csendes-óceáni térségben, de azon túl is. Hatékony menedzselés esetén a BRI egy jól integrált gazdasági blokk létrehozásához vezethet, amely erősen a kínai tőkére és szakértelemre támaszkodik. A gazdasági befolyás terjeszkedése együtt járhatna a kínai filozófia és gondolkodásmód térnyerésével is, bár ezen a téren Kína nem mutat kellő ambíciót, nem nevezhető az Egyesült Államok kihívójának. Viszont Eurázsia (gazdasági) összekapcsolása a világ többi részével segít megszilárdítani a Kína-központú kereskedelmi, befektetési és infrastrukturális mintákat, valamint megerősíti Kína gazdasági partneri szerepét a szomszédos országok számára. Ez potenciálisan növelheti Peking diplomáciai befolyását a régióban és világszerte.⁵⁷

Új mechanizmusokat és intézményeket hoz létre a közös értékeken, érdekeken és fejlesztési tapasztalatokon alapulva. A világ mintegy 140 országa vagy gazdasága csatlakozott a kezdeményezés keretéhez, vagy folyamatban lévő projekteken

⁵³ KATZENSTEIN 2013; ACHARYA 2014.

⁵⁴ ZHAO 2000: 40–41; CHEN 2013: 122.

⁵⁵ Henry Kissinger beszédében hangzott el, amit az 5. Bund Csúcstalálkozón tartott Shanghai-ban 2023. 09. 22-én: „The relationship between China and the United State is the key element of contemporary world order [...] China and US (should) jointly work together on stabilizing world peace and world order.”

⁵⁶ BRZEZINSKI 2009.

⁵⁷ KENNEDY–PARKER 2015.

dolgozik, így annak globális hatásai elvitathatatlanok. Kína akár egy új nemzetközi szervezet létrehozását is kezdeményezhetné a résztvevőkkel összhangban. A Sanghaji Együttműködési Szervezetben (Shanghai Cooperation Organization, SCO) szerzett tapasztalatait akár értékes módon kamatoztathatja ennek a sikeres kivitelezésében. Vannak olyan érvek, amelyek szerint a BRI és az Ázsiai Infrastrukturális Beruházási Bank (Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB) a jelenlegi világrend megkérdőjelezésére, a washingtoni konszenzus megdöntésére és egy Kína ötletein alapuló, tovább tökéletesített világrend kialakítására hivatottak.

Konklúzió

Végkövetkeztetésként ki kell emelnünk Kína pragmatikus és reformista hozzáállását a világrendhez. Habár Kína gyakran a tudományos viták középpontjában áll, saját nézőpontja gyakran eltölpül az Egyesült Államok-központú értékelések árnyékában. Kína nemzetközi víziója a kommunista felszín ellenére mélyen gyökerezik a hagyományokban és történelmi tapasztalataiban, különösen abban, amit „száz év megaláztatásának” nevez. Mint történelmi nagyhatalom, Kína régóta érdekelt a regionális és globális megállapodások újragondolásában, felismerve, hogy túlélése és jóléte szorosan összefonódik a régióbeli országokkal, de a globális viszonyokkal is.

A 1940-es évektől kezdve a kínai kommunista vezetők következetesen mutattak pragmatikus, de reformista megközelítést a meglévő világrenddel szemben. Kína elismerte a nemzetközi megállapodások fontosságát a globális igazságosság és a közös fenntartásában, és aktívan igyekszik biztosítani helyét a nemzetközi szervezetekben politikai, diplomáciai és gazdasági erőfeszítéseken keresztül. Ez az elkötelezettség jelentős alkalmazkodásokat kívánt meg Kína gazdasági struktúrájában, jogrendszerében és kisebb mértékben politikai rendszerében.

Kína hivatalos javaslatai a nagy nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, a WTO, az IMF és a Világbank reformjára a multilateralizmusra összpontosítanak mint a globális kormányzás fő eszközére. Elismeri azonban a meglévő nemzetközi intézmények fontosságát a globális stabilitás szempontjából, és arra törekszik, hogy növelje befolyását ezeken a szervezeteken belül, olyan reformokat szorgalmazva, amelyek a fejlődő országoknak kedveznek. Hangsúlyozza, hogy a reformokat tárgyalás és párbeszéd útján kell végrehajtani, nem pedig egyoldalúan vagy kényszerítéssel.

Jelenlegi vezetése alatt Kína nagyobb érdeklődést és hajlandóságot mutat a meglévő rendszer reformálását illetően, például olyan kezdeményezésekkel, mint az Egy Övezet és Egy Út kezdeményezés, amelyek potenciálisan erősítik a kezdeményezők pozícióját az érdekeiket szolgáló új rend kialakításában. Ennek az új világrendről kínált nagyszabású kínai vízióknak az alapjai megtalálhatók az előző időszakok pártvezetésénél is. Ugyanakkor Kína nem törekszik a meglévő rend teljes felforgatására, de egyre aktívabban kívánja alakítani a maga javára.

De hangsúlyozni kell, hogy Kína drasztikus rendszerváltási képessége korlátozott. Belpolitikai fókusz, a kulcsfontosságú szövetségesek hiánya a nemzetközi intézményrendszerben és gyenge kulturális befolyása, illetve a *soft power* (lágy erő) a nyugati hatalmakhoz képest korlátozó tényezőként szolgál.

Ezeket a korlátokat figyelembe véve Kína valószínűleg együttműködési stratégiát folytat az USA-val, a jelenlegi domináns hatalommal. A forradalom helyett Kína fokozatos reformokat kereshet a meglévő rendszeren belül, esetleg olyan új intézmények révén, amelyek kiegészítik a meglévőket. Ez a pragmatikus megközelítés a globális rend fokozatos fejlődését, nem pedig teljes átalakítását sugallja.

Mindenesetre kijelenthető, hogy a globális rend jövője nagymértékben azon múlik, hogyan alakul Kína és az USA kapcsolata, és hogyan tudnak együttműködni a közös kihívások kezelésében.

Felhasznált irodalom

- ACHARYA, Amitav (2014): *The End of American World Order*. Cambridge: Polity.
- ALLISON, Graham (2017): *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- ARNASON, Johann P. (2003): *Civilizations in Dispute. Historical Question and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill. Online: <https://doi.org/10.1163/9789004405424>
- Biden-Harris Administration (2022): *National Security Strategy*. 2022. október 12. Online: www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf
- BLANKERT, Jan Willem (2009): *China Rising: Will the West Be Able to Cope? The Real Long-Term Challenge of the Rise of China and Asia in General*. Singapore: World Scientific Publishing. Online: <https://doi.org/10.1142/7152>
- BODA Mihály (2020): Az igazságos háború hagyománya Európában és a Távol-Keleten (Kínában). In POHL Árpád (szerk.): *Biztonság és Honvédelem*. Budapest: Ludovika, 1689–1700.
- BROWN, Kerry (2012): The Communist Party of China and Ideology. *China: An International Journal*, 10(2), 52–68. Online: <https://doi.org/10.1353/chn.2012.0013>
- BRZEZINSKI, Zbigniew (2009): The Group of Two that Could Change the World. *The Financial Times News*, 2009. január 13. Online: www.ft.com/content/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac
- BURKI, Shahid Javed (2017): *Rising Powers and Global Governance: Changes and Challenges for the World's Nations*. New York: Palgrave Macmillan.
- CARTER, Ashton (2015): The United States and Challenges of Asia-Pacific Security: Ashton Carter Secretary of Defense (US). In *IISS Shangri-La Dialogue*. London: The International Institute for Strategic Studies, 19–22. Online: <https://iissu.com/iiss-publications/docs/shangri-la-dialogue-2015>
- CHAI, Winberg (2003): The Ideological Paradigm Shifts of China's World Views: From Marxism-Leninism-Maoism to the Pragmatism-Multilateralism of the Deng-Jiang-Hu Era. *Asian Affairs: An American Review*, 30(3), 163–175. Online: <https://doi.org/10.1080/00927670309601526>
- CHEN, Jie (2013): *A Middle Class Without Democracy: Economic Growth and the Prospects for Democratization in China*. Oxford: Oxford University Press.
- CROLL, Elisabeth (1987): New Peasant Family Forms in Rural China. *The Journal of Peasant Studies*, 14(4), 469–499. Online: <https://doi.org/10.1080/03066158708438342>

- DUGIN, Alexander (2021): *Eurázsiai küldetés. Köröstarékány–Balatonfőlkajár: Kárpátia Stúdió.*
- ESZTERHAI Viktor (2013): A guanxi az ázsiai államközi kapcsolatokban. A Kína-központú hűbérjándék-rendszer újragondolása. *Eszmélet*, 25(100), 148–166. Online: https://epa.oszk.hu/01700/01739/00085/pdf/EPA01739_eszmelet_2013_100_tel_148-166.pdf
- FRIEDBERG, Aaron L. (2011): *A Contest for Supremacy. China, America, and the Struggle for Mastery in Asia.* New York/London: W. W. Norton & Company.
- FUKUYAMA, Francis (2007): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése.* Budapest: Európa.
- HO, Benjamin Tze Ern (2021): *China's Political Worldview and Chinese Exceptionalism: International Order and Global Leadership.* Amsterdam: Amsterdam University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9789048552726>
- HORVÁTH Levente (2022): *A kínai geopolitikai gondolkodás. „Egy övezet, egy út” kínai szemzőgből.* Budapest: Pallas Athéné.
- HU, Jintao (2005): *Build Towards a Harmonious World of Lasting Peace and Common Prosperity.* Statement at the United Nations' Summit. Online: www.un.org/webcast/summit2005/statements15/china050915eng.pdf
- IKENBERRY, John (2008): The Rise of China and the Future of the West. Can the Liberal System Survive? *Foreign Affairs*, 2008. január 1. Online: www.foreignaffairs.com/articles/asia/2008-01-01/rise-china-and-future-west
- IKENBERRY, John (2011): The Future of the Liberal World Order: Internationalism after America. *Foreign Affairs*, 90(3), 56–68. Online: https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2021/12/Week2_The-Future-of-the-Liberal-World-Order.pdf
- JENNER, William John Francis (1992): *The Tyranny of History: The Roots of China's Crisis.* Michigan: Allen Lane.
- KAGAN, Robert (2012): *The World America Made.* New York: Vintage Books.
- KATZENSTEIN, Peter J. (2013): *Sinicization and the Rise of China: Civilizational Processes Beyond East and West.* New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203127063>
- KENNEDY, Scott – PARKER, David A. (2015): Building China's 'One Belt, One Road'. *CSIS*, 2015. április 03. Online: <http://csis.org/publication/building-chinas-one-belt-one-road>
- KISSINGER, Henry (2023): Sino-US Relations Key to World Order. *Shanghai Municipal People's Government*. 2023. szeptember 25. Online: www.shanghai.gov.cn/nw48081/20230925/01f53d72730546a39ea198c140ecc4c5.html
- O'ROURKE, Ronald (2024): *US-China Strategic Competition in South and East China Seas: Background and Issues for Congress.* Congressional Research Service Report, 2024. augusztus 26. Online: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R42784>
- PERRY, Elizabeth J. (2012): *Anyuan: Mining China's Revolutionary Tradition.* Berkeley – Los Angeles: University of California Press. Online: <https://doi.org/10.1525/9780520954038>
- P. SZABÓ Sándor (2012): Alkotmányos berendezkedés és kormányzás Kínában. In P. SZABÓ Sándor (szerk.): *A Sárkány közbelép – Kína nemzetközi kapcsolatai, gazdasága és közigazgatási rendszere a 21. században.* Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem Kína Közigazgatás-, Gazdaság- és Társadalomkutató Központ, 7–34. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/123456789/15450/1/sarkany_kozbelep.pdf

- SWAINE, Michael D. – FRAVEL, M. Taylor (2011): China's Assertive Behavior-Part Two: The Maritime Periphery. *China Leadership Monitor*, No. 35. Online: www.taylorfravel.com/documents/research/fravel.2011.CLM.maritime.periphery.pdf
- TOWNSHEND, Ashley – MEDCALF, Rory (2016): Shifting Waters: China's New Passive Assertiveness in Asian Maritime Security. *Lowy Institute*, 2016. április 28. Online: www.lowyinstitute.org/publications/shifting-waters-china-s-new-passive-assertiveness-asian-maritime-security
- Trump Administration (2020): *United States Strategic Approach to PRC*. 2020 május. Online: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/05/U.S.-Strategic-Approach-to-The-Peoples-Republic-of-China-Report-5.24v1.pdf>
- Xi, Jinping (2012): Views from China's Vice President. *Washington Post*, 2012. február 12. Online: www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/views-from-chinas-vice-president/2012/02/08/gIQAATMyj9Q_story.html
- Xi, Jinping (2016): Speech by President Xi Jinping at a Ceremony Marking the 95th Anniversary of the Founding of the Communist Party of China. *Xinhua News Agency*, 2016. július 1. Online: <https://interpret.csis.org/translations/speech-by-president-xi-jinping-at-a-ceremony-marking-the-95th-anniversary-of-the-founding-of-the-communist-party-of-china/>
- Xi, Jinping (2018): *Openness for Greater Prosperity, Innovation for a Better Future*. Keynote Speech at the Opening of the Boao Forum for Asia Annual Conference 2018. 2018. április 18. Online: http://so.china-embassy.gov.cn/eng/zsgx_1/201804/t20180412_7167981.htm
- XUNZI (2005): Viták a hadseregről. In TÖKEI Ferenc (szerk.): *Kínai filozófia – Ókor II*. Budapest: Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, 198–201. Online: <https://terebeess.hu/keletkultinfo/lexikon/Tokei2.pdf>
- YAHUDA, Michael (2013): China's New Assertiveness in the South China Sea. *Journal of Contemporary China*, 22(81), 446–459. Online: <https://doi.org/10.1080/10670564.2012.748964>
- WANG, Dong – MENG, Weizhan (2020): China Debating the Regional Order. *The Pacific Review*, 33(3–4), 497–519. Online: <https://doi.org/10.1080/09512748.2020.1728576>
- WANG, Yang (2014): *The Road of Sino-U.S. Economic Partnership Will Be Broader and Brighter* (25th Joint Commission on Commerce and Trade, Chicago, IL, 2014.12.17.) Monthly analysis of US-China trade data 2015. január 7. Online: www.uscc.gov/sites/default/files/Research/January%202015%20Trade%20Bulletin.pdf
- WOMACK, Brantly (2014): China's Future in a Multinodal World Order. *Pacific Affairs*, 87(2), 265–284. Online: <https://doi.org/10.5509/2014872265>
- WONG, Kwok Chung (2023): *China's Developmental Peace in International Peacebuilding The Impacts of Chinese Approach in Post-conflict Countries of Asia*. PhD-disszertáció. Waseda University The Graduate School of International Culture and Communication Studies. Online: <https://waseda.repo.nii.ac.jp/record/78519/files/Honbun-9200.pdf>
- ZHAO, Suisheng szerk. (2000): *China and Democracy: Reconsidering the Prospects for a Democratic China*. New York: Routledge.

Szénási Imre¹

Tartalékosok a Magyar Honvédségben

Reservists in the Hungarian Defence Forces

Absztrakt

A honvédelem olyan nemzeti ügy, amelyben az egész társadalomnak részt kell vállalnia. Ezért szükséges egy olyan, főleg önkéntesekből álló, megfelelő méretű és jól kiképzett tartalékos erő létrehozása, amely hatékonyan tudja támogatni a hivatásos és szerződéses katonákból álló nemzeti haderőt. A tartalékos erőknek komoly hagyományai vannak Magyarország történelmében. A rendszerváltást és a sorkatonaság felfüggesztését követően azonban ez a szolgálati forma tetszhalott állapotba került, újraélesztése a 21. század elején kezdődött meg. Az elmúlt két évtizedben több tartalékos szolgálati formát is bevezettek, eredményeként napjainkban több mint 11 ezer tartalékos katona teljesít szolgálatot. Tanulmányomban bemutatom a tartalékosok feladatait, foglalkozom a szolgálati forma előnyeivel a Magyar Honvédség, a szolgálatot teljesítő állomány és a polgári közösség szempontjából is.

Kulcsszavak: tartalékos katona, tartalékos katonák feladatai, katonai erények, területvédelmi tartalékos

Abstract

Defence is a national cause in which the entire society must participate. Therefore, it is necessary to establish a reserve force, mainly composed of volunteers, that is adequately sized and well trained to effectively support a national force of regular service members. Reserve forces have a long tradition in the history of Hungary. However, after the change of regime and the suspension of conscription, this form of servitude became obsolete. Its revival began at the beginning of the 21st century, with the introduction of

¹ Alezredes, doktori hallgató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Honvédtisztképző és Hadtudományi Kar, e-mail: imre.szenasi81@gmail.com

several reserve systems. As a result, more than 11,000 reservists serve in the Hungarian Defence Forces today. This study will present the tasks of reservists and the benefits of this form of service for the Hungarian Defence Forces, serving personnel, and the civilian community.

Keywords: reservists, tasks of reservists, military virtues, territorial reservist

„A háborúkat nem a hivatások, hanem a tartalékos állomány dönti el.”
Tarjányi Péter²

Bevezetés

Napjainkban nincs olyan ország a Földön – a legnagyobb és leggazdagabb országokat is beleértve –, amely minden, a nemzeti biztonságát fenyegető konkrét és potenciális kockázati tényező kivédésére alkalmas, tényleges állományú katonákból álló állandó hadsereget tartson fenn. Éppen ezért a honvédelem összetársadalmi erőfeszítést igénylő nemzeti ügy. Az Észak-atlanti Szerződés 3. cikke is ezt támasztja alá: „A jelen szerződésben kitűzött célok hathatósabb elérése érdekében a Felek külön-külön és együttesen, folyamatos és hathatós önszegély és kölcsönös segítség útján, fenn-tartják és kifejlesztik egyéni és kollektív védelmi képességüket fegyveres támadással szemben.”³ Magyarország, a közép-európai régió országaihoz hasonlóan, a tényleges állományú hadereje mellett megfelelően feltöltött és kiképzett tartalékos erő fenn-tartására és rendszerbe állítására törekszik.

Magyarországon a *Nemzeti Katonai Stratégia* szabályozza a legmagasabb szinten a tartalékos haderő keretfeladatait.⁴ Hazánk politikai vezetői ebben a jogszabályban fogalmazták meg a honvédelmi kiegészítő- és hátszágvédelmi képességgel, ezen belül pedig a tartalékos katonákkal szemben támasztott elvárásokat. A Magyar Honvédség a *Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program* (meghirdetésekor *Zrínyi 2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program*) keretében már megvalósult és még folyamatban lévő fejlesztésekkel folyamatosan fejleszti reguláris, valamint tartalékos haderejének képességeit, annak érdekében, hogy korszerű, a jelenkor biztonsági kihívásainak, valamint kockázatainak kezelésére minden tekintetben képes haderő alakuljon ki. 2030-ig az önkéntes tartalékos szolgálati forma teljes személyi állományának is ennek megfelelően kell átalakulnia. Az önkéntes tartalékos haderő vonatkozásában pedig olyan képesség létrehozására van szükség, amely egyaránt képes békében és a különleges jogrend bevezetése esetén is a hivatásos és szerződéses állomány támogatására, ebbe beleértve az új típusú kihívásokat is. Kiegészítő erőként képessé kell válnia a tényleges állományú haderővel együttműködve, azzal koherens rendszert alkotni.

² GERENCSÉR– NEUZER 2023.

³ Az Észak-atlanti Szerződés 1949.

⁴ 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat.

A magyar tartalékos rendszer rövid története

A tartalékos erők különböző megjelenési formái már évszázadok óta jelen vannak hazánk történetében, és e tekintetben komoly hagyományokkal rendelkezünk. A magyar történelemnek már a korai időszakában a magyar állam megalakulását követően fellelhetők a honvédelemmel kapcsolatos intézkedések. Az első írásos emlékek I. István király uralkodásának időszakára vonatkoznak.⁵ A 15. századból az ország védelmével kapcsolatos királyi rendeletekből néhány írásos emlék is fennmaradt, ezek többek között a hadsereg kiegészítéséről is tartalmazznak részletes rendelkezéseket. Albert király rendeletben szabályozta a tartalékos rendszert (felkelő országlakosok mint a közönséges hadsereg tartaléka).⁶ 1715-ben III. Károly királyi rendeletében pedig külön szabályozta azt, immár népfelkelésként.⁷ A népfelkelés elsősorban a haderő tehermentesítésére vagy annak kiegészítésére szolgált. A magyar történelem során számos hadvezér és uralkodó felismerte, hogy az államnak és a hadseregének tartalékosokkal, vagyis az állandóan fenntartott hadat szükség esetén kiegészítő haderővel (kiegészítő erőkkel) kell megerősíteni. E kiegészítő erők nem alaprendeltetésből adódó feladatként, hanem bizonyos szükséghelyzetben önként vagy kényszer hatására nyújtottak segítséget a reguláris haderő számára.⁸

A területvédelmi tartalékosok első képviselői is megjelentek a középkori magyar történelemben, azonban ezeket az erőket ebben az időszakban nem ezen a néven illették. Ekkoriban a várak az ország stratégiai fontosságú területeit védték, az állandó várőrséget veszély esetén nemcsak a környező területekről beérkező katonák, hanem az úgynevezett várbeli szolgálatra behívott parasztok, orvosok, mesteremberek egészítették ki.⁹ A várvédelem egyik leghíresebb példjaként Eger várának 1552-es ostroma említhető meg, amelyet Gárdonyi Géza történelmi regénye¹⁰ tett igazán ismertté.

Mai értelemben az első kizárólag önkéntesekből létrehozott katonai szervezet a francia nemzetőrség volt. Megszervezésére 1789. július 15-én került sor a Bastille bevételét követően.¹¹

Hazánkban először 1809-ben Aradon állították fel a napóleoni háborúba elvonult katonaság helyettesítésére a néphadat, amely azután egészen 1848-ig fennmaradt és működött folyamatosan.¹²

A tartalékos erők felállítása Magyarország egészére vonatkozóan csak 1848-ban történt meg.¹³ A márciusi forradalom után francia példára hozták létre a Nemzeti Őrséget, amelynek irányítását az Országos Nemzetőri Haditanácson keresztül közvetlenül a miniszterelnök látta el. Ez a szervezet volt hivatott ellátni a belső, helyi rendvédelmi funkciókat. A nemzetőrök kiképzését katonák végezték, és a részleges felszerelésükről a kormány gondoskodott. 1848-ban a délvidéki lázadás leverésére

⁵ Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n. b].

⁶ URBÁN 2010: 13–17.

⁷ 1715. évi VIII. tv.

⁸ URBÁN 2010: 13–17.

⁹ BÁNLAKY 1928–1942a.

¹⁰ GÁRDONYI 2015.

¹¹ BÁNLAKY 1928–1942b.

¹² URBÁN 2010: 13–17.

¹³ HERMANN 2019.

a sorkatonaság mellett a kormány kénytelen volt a Nemzeti Őrséget is bevetni. Ez a kísérlet rávilágított a nemzetőröknek erre a feladatra való alkalmatlanságára. Ennek hatására döntött a kormány az úgynevezett honvéd zászlóaljak (önkésesekből álló reguláris erők) megalakításáról.¹⁴ Az önkéntes alakulatok az első tíz honvédzászlóalj, az önkéntes mozgó nemzetőrök, végül pedig a szabadcsapatok voltak, amelyeknek feladata az ellenség vonalai mögötti gerilla-hadviselés volt.¹⁵

A kiegyezést követően, 1868-ban hozták létre a Magyar Királyi Honvédséget,¹⁶ amelynek háborús helyzetben az elsővonalbeli közös hadsereg támogatása (k. u. k. Heer)¹⁷ és a belvédelem, békeidőszakban pedig a belrend és biztonság fenntartása volt a feladata. Bevezették az általános védkötelezettséget.¹⁸ A nemzeti haderő állományába nem tartozó, de védképes polgárok alkották a fegyveres erő harmadik vonalát alkotó népfelkelést. Létrehozták a póttartalékosok intézményét is a hadi veszteségek pótlására. Ekkoriban a Magyar Királyi Honvédség tartalékos létszámának legjelentősebb része az idősebb korosztályokból állt. 1912-ben szűnt meg a honvédség másodlagos szerepe, ekkor azt az első vonalba sorolták.¹⁹

Az első világháború során 1915-ben a hatalmas személyi veszteségek pótlására²⁰ a hadkötelezettség korhatárát a 18. és 50. év közötti férfinépességre terjesztették ki, majd 1916-ban a felső korhatárt 55 évre emelték fel. A tartalékos időszak befejezését követően a hadköteles férfiak átkerültek a népfelkelő osztályba, amelyet az életkor alapján két részre osztottak fel: a 38 éves kor alattiak alkották az első, a 39 és 55 éves kor közöttiek pedig a másodikat. Ezenkívül megkülönböztették a katonai kiképzésben részesült és a katonai kiképzést korábban nem kapott hadköteleseket is. Az ifjabb korosztályokba tartozó és katonai kiképzésben részesült hadkötelesekkel pótolták a császári és királyi közös hadsereg és honvédség veszteségeit is. Azoknak a hadköteleseknek, akiket ezekbe nem osztottak be, a népfelkelő egységeknél kellett szolgálatot teljesíteniük. A legidősebb korosztály tagjait pedig olyan munkásszázadokba sorolták be, ahol a szükséges hadimunkákat, mint például az erődítéseket és az útjavításokat kellett elvégezniük.²¹

Az első világháborút követően leszerelték a frontról hazaérkező harcképes alakulatokat. 1919-ben a Forradalmi Kormányzótanács adta ki a hadsereg újra felállításáról szóló rendeletet, ami után erőteljes toborzás kezdődött. A csapatok feltöltése csak önkéntesekkel történhetett, ezért a Tanácsköztársaság haderejét tulajdonképpen az első világháborúban szolgálatot teljesített kiképzett önkéntesek alkották.²²

A trianoni békediktátum után a nemzeti haderő kiegészítésére az általános hadkötelezettséget megtiltották, de lehetőséget adtak az önkéntesek belépésére. Azonban a hadsereg összlétszáma nem haladhatta meg a 35 ezer főt.²³ 1932-ben

¹⁴ URBÁN 2010: 13–17.

¹⁵ Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n. c].

¹⁶ 1868. évi XLI. tv.

¹⁷ Kaiserlich und königliche Heer – Császári és Királyi Közös Hadsereg.

¹⁸ CSIKÁNY 2010: 6.

¹⁹ URBÁN 2010: 13–17.

²⁰ CSIKÁNY 2010: 89.

²¹ URBÁN 2010: 17–33.

²² Lásd: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/56.html>

²³ Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n. a].

aztán az antant ellenőrzésének mérséklődése eredményeként a felső vezetés bevezette az általános védkötelezettséget, és ez már lehetőséget biztosított akár egy nagyobb létszámú haderő állományának feltöltésére is.

A második világháború után a cél a tömeghadsereg kialakítása volt, ennek megvalósítása érdekében vezették be az általános hadkötelezettséget. 1953-ra mintegy 340 ezer kiképzett és átképzett tartalékos, valamint mintegy 100 ezer fő sorállományú szolgálatát már befejezett, onnan leszerelt katona biztosította a Magyar Néphadsereg (MN) hadi rendjének kialakítását. 1961-től fokozott hangsúlyt helyeztek a tartalékos tiszti képzésre, 1965-re már mintegy 35 ezer jól felkészített tartalékos tiszt állt a haderő rendelkezésére.²⁴

Ebben az időszakban a Varsói Szerződés doktrínája abból indult ki, hogy a következő NATO-val megvívott háború nukleáris csapásokkal kezdődik, és az a fél fog győzni, amelyik képes a csapások után, hagyományos erőivel a másik fél megtörésére. Ennek előfeltétele a hátszág és a kritikus infrastruktúra védelme. A nukleáris csapások hatásainak enyhítése és az okozott károk mielőbbi helyreállítása annak érdekében, hogy a szárazföldi csapatok képesek legyenek a stratégiai kezdeményezés megtartására.

1970-ben ennek szellemében állították fel a Honvédelmi Minisztériumba integrált Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökségnek alárendelt Hátszágvédelmi Alakulatok Parancsnokságát (HAP). A HAP leglényegesebb feladatai a következők voltak: a szövetséges és a saját erők manőver- és mozgásszabadságának biztosítása, ellenséges légimozgékonyaságú csapatok és diverziós erők felderítése és megsemmisítése, az országhatár-védelem és a határőrizet végrehajtása, hagyományos és tömegpusztító fegyverek elleni védelem, az állami és katonai felső, valamint a területi vezetés működésének biztosítása, a meghatározott objektumok őrzése-védelme, vezetéstámogató és vezetésbiztosító, polgári védelmi feladatok, valamint különböző adminisztratív tevékenységek (például hadkiegészítés és veszteségpótlás). 1973-ban a HAP alárendeltségébe kerültek az „M” polgári védelmi szervezetek alapján létrehozott területvédelmi tartalékos ezredek, valamint zászlóaljok. Ekkor nevezték át a HAP-ot Hátszágvédelmi Parancsnoksággá, így teremtve meg a területvédelem alapjait.²⁵

1986-ban a „Rubin hadrend”²⁶ keretében kezdődött meg a MN jelentős szervezeti átalakítása, amit aztán a rendszerváltás felgyorsított. Az alapkövetelmény az volt, hogy a nemzeti haderő átalakítása során képessé váljon a hazai igényeknek megfelelő, az ország teljes területének védelmét ellátni tudó, a parlament irányítása alatt álló fegyveres erővé.²⁷

A Magyar Honvédség a rendszerváltást követő évtizedekben több olyan átszervezésen és szervezeti átalakításon is keresztülment, amely alapvetően változtatta meg a haderő szerkezetét, diszlokációját és képességeit. Az átalakításokért egyik részben a biztonságpolitikai környezet változásai voltak felelősek (ide sorolhatók a Varsói Szerződés felbomlása, ezzel a hidegháború befejeződése, majd Magyarország csatlakozása 1999-ben a NATO²⁸-hoz, míg 2004-től hazánk európai uniós tagsága),

²⁴ URBÁN 2010: 17–33.

²⁵ MOLNÁR 2023: 222–225.

²⁶ MÉSZÁROS 2020: 10–210.

²⁷ URBÁN 2010: 33–35.

²⁸ North Atlantic Treaty Organization – Észak-atlanti Szerződés Szervezete.

másrészt pedig az ország pénzügyi lehetőségei és az Országgyűlés által meghatározott feladatok és a mindenkor kormányzat igényei voltak. Az alapvető kormányzati célkitűzés a kisebb, de modernebb és ütőképesebb, gazdaságosabban fenntartható haderő létrehozása volt. Az átalakítások során felfüggesztették a sorkatonai szolgálatot, az utolsó sorkatonák közel 20 éve szereltek le,²⁹ így kialakult az önkéntes haderő, és gyakorlatilag teljesen leépült a Magyar Honvédség tartalékos állománya.³⁰

Magyarország tartalékosai a 21. században

A tetszhalott tartalékos rendszer újjáélesztése 2002-ben kezdődött meg³¹ önkéntes tartalékos rendszer néven (ÖTR),³² nem sok sikerrel, a rendszer 2010-ben lényegében még mindig csak papíron létezett,³³ állományában 13 fő önkéntes tartalékossal (ÖT).³⁴ Az adatból világosan kirajzolódik, hogy ez a szolgálati forma nem volt túl népszerű a magyar állampolgárok körében. Ebben az időszakban a tartalékos állományt a korábbi sorkatonai szolgálatát befejezett és onnan leszerelt, valamint a hivatásos és a szerződéses jogviszonyukat felbontott volt katonák alkották.³⁵

2010-ben a kormány döntésének megfelelően a Honvédelmi Minisztérium megtervezte az új önkéntes tartalékos rendszert, és meghatározta az elérendő célokat.

A következő évben indították el az Önkéntes Védelmi Tartalékos (ÖVT) rendszert.³⁶ Az ÖVT állományát alapvetően katonai objektumok őrzés-védelmét ellátó fegyveres biztonsági szolgálat alkotta. Ezt a tartalékos szolgálati formát vállaló önkéntesek napi feladataikat kettős jogállásban, fegyveres biztonsági őrként a fegyveres biztonsági őrség működési és szolgálati szabályzatáról szóló 27/1998. (VI. 10.) BM rendelet³⁷ alapján teljesítették, valamint lehetőség nyílt a kiképzésük időtartamára katonai szolgálatra behívni őket. Ezzel a szolgálati formával nagyban elősegítették a Magyar Honvédség objektumainak őrzés-védelmét a minősített időszakokban, mivel ekkor nem kell a Fegyveres Biztonsági Őrség állományát tényleges állományú katonákkal kiváltani, hanem az ÖVT-ben szolgáló tartalékosok behívásával és szolgálatba vezénylésével képesek ezen objektumokban teljesített szolgálatuk folytatására, immár az MH Szolgálati Szabályzatában meghatározott formában.³⁸ 2011-ben újították meg a tartalékos nyilvántartási rendszert is.

2012-ben jelent meg az Önkéntes Műveleti Tartalékos (ÖMT) szolgálati forma, amely elsősorban a szolgálati nyugellátásban részesülőket célozta meg, akik az évi 60 napos szolgálatukért cserébe továbbra is adómentesen jutottak hozzá a nyugellátásuk összegéhez. Az év végére már több mint 2400 fő volt az ÖMT létszáma.

²⁹ Sorállomány vigyázz, oszolj! 2004.

³⁰ URBÁN 2010: 35–54.

³¹ UJHÁZY-KLADEK 2014: 72.

³² 22/2002. (IV. 10.) HM rendelet.

³³ HARASZTI 2023.

³⁴ PETRUSKA 2016: 91.

³⁵ BODÓ 2022: 46–48.

³⁶ BENKŐ 2023: 10.

³⁷ 27/1998. (VI. 10.) BM rendelet.

³⁸ BODÓ 2022: 48–49.

Ekkor dolgozták ki azt a munkáltatói kompenzációs rendszert, amely könnyebbé tette az addig a Magyar Honvédséggel semmilyen kapcsolatban nem lévő polgári személyek számára is a tartalékos programhoz történő csatlakozást.

A következő nagy változásra az ÖTR rendszerében 2016-ig kellett várni, ekkor döntött a kormány a védelmi feladatok során alkalmazható tartalékos erők körének bővítéséről és a területi elven (járásonként) szervezett önkéntes védelmi képesség fejlesztéséről, amely az Önkéntes Területvédelmi Tartalékos (ÖTT) nevet kapta.³⁹ Ez a változás összesen 197 ÖTT-század megalakítását jelentette Budapest kerületeiben és az ország járásaiban. Az ÖTT kötelékében szolgálatot teljesítő katonák kiképzésére megyénként létrehoztak egy-egy területvédelmi zászlóaljat (TVZ), zászlóaljanként egy aktív kiképző századdal, valamint régióként egy, összesen hét területvédelmi ezredet (TVE). Az elgondolás sikeresnek mondható, az ÖTT-szolgálatot vállalók létszáma folyamatos növekedést mutat, ami valószínűleg köszönhető annak is, hogy a katonáknak nem kellett távolra utazniuk az alapfelkészítésre, hanem azt lehetőség szerint a lakóhelyük szerinti járásban kapták meg.

2018-ban kettő TVE alakult meg teljesen. A székesfehérvári központú MH 6. Sipos Gyula Területvédelmi Ezred, amely a kilenc dunántúli megyét, valamint Pest megyét és Budapestet foglalta magába. A nyíregyházi székhelyű MH 2. vitéz Vattay Antal Területvédelmi Ezred az ország keleti részének kilenc megyéjét fedte le.⁴⁰

2020-ban a koronavírus-járvány hatására elkezdett munkanélküliség enyhítésére a kormány elindította a speciális önkéntes területvédelmi tartalékos (SÖTT) programot. A „speciális” szó ebben az esetben azt jelölte, hogy az önként vállalt katonai szolgálat csak a polgári életbe történő visszatérésig szólt.⁴¹

2021-ben indult útjára az úgynevezett önkéntes katonai szolgálat (ÖKSZ),⁴² amely programmal a fiatalokat célozták meg. Ebben az esetben nem beszélhetünk klasszikus tartalékos szolgálati jogviszonyról. Itt a cél elsősorban olyan fiatalok megszólítása volt, akik szeretnék kipróbálni magukat a katonai pályán, mielőtt hosszabb távon elköteleződnenek a Magyar Honvédség mellett, vagy pedig olyanokról, akik kénytelenek voltak elhalasztani felsőfokú tanulmányaikat. A kormány a programban részt vevők számára a felsőoktatásba történő jelentkezés során a szolgálati időtől és a kiképzettség szintjétől függően felvételpontszám-kiegészítést biztosított.⁴³

2023-ban alapították meg a Magyar Honvédség Területvédelmi Erők Parancsnokságát (MH TVEP). Az újonnan felállított parancsnokság felelős a területvédelmi feladatokat ellátó szervezeti elemeinek hadműveleti és harcászati szintű irányításáért, valamint átvette az ÖTR-rel kapcsolatos feladatokat is. Az alárendeltségébe tartozik az ÖTT szolgálati forma bevezetése óta megalakított hét TVE is.⁴⁴

2024 januárjában az önkéntes tartalékosok létszáma meghaladta a 11 ezer főt a Magyar Honvédségben, de az elérendő cél a 20 ezer fő.⁴⁵

³⁹ 25/2016. (XII. 22.) HM rendelet.

⁴⁰ BENKŐ 2023: 11.

⁴¹ BALATONI-KÁLMÁNFÉ 2021.

⁴² Új állandó szolgálati formát indít a Magyar Honvédség 2021.

⁴³ BENKŐ 2023.

⁴⁴ Honvedelem.hu 2023.

⁴⁵ SALLAI [é. n.].

A Magyar Honvédség területvédelmi tartalékos erőinek rendeltetése és fő feladatai

A területvédelmi erők kialakítása során figyelmet fordítottak arra, hogy lefedjék Magyarország teljes területét. A képességeikkel korunk potenciális és konkrét fenyegetéseire válaszolnak, amelyekkel nem csupán hazánknak, de az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének is szembe kell néznie. Az MH TVEP és az alárendeltségébe tartozó TVE-k hivatásos, szerződéses és tartalékos katonákból állnak. A tartalékos katonák a nemzetvédelmi képességek megerősítése, a helyi közösségek védelme és a saját, valamint a közvetlen környezetük⁴⁶ biztonsága érdekében vállalják a katonai szolgálatot.

A Magyar Honvédség tartalékos erőinek rendeltetése hazánk függetlenségének, területi épségének, valamint határainak katonai védelme bármilyen potenciális támadó féllel szemben, összhangban a NATO-szabványokkal. A rendeltetésükhöz tartozik még a szövetség tagállamainak önvédelmi képességei kialakítására vonatkozó (NATO-szerződés 3. cikk), a nemzetközi szerződésekből eredő kollektív védelmi feladatokban való részvétel, természeti és ipari katasztrófavédelmi feladatok végrehajtása, valamint a nemzetközi jogszabályokban meghatározott humanitárius tevékenység végzése. Az ÖTT kiegészíti a nemzeti elrettentési képességeket, azonban nem helyettesítheti és nem is képes helyettesíteni az ország reguláris haderejének képességeit.

A területvédelmi erők elsődleges feladatai teljes összhangban vannak a Magyar Honvédség *Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájában* megfogalmazott küldetésével.⁴⁷

A területvédelmi erők elsődleges feladatai a következők:

- a területvédelem rendszerének működtetése és fejlesztése;
- a tartalékos állomány alapkiképzésének (az MH Egységes Alapkiképzési Programja szerint), valamint további kiképzéseinek végrehajtása;
- a helyi közösségekben a protokolláris tevékenységek ellátása, valamint részvétel a hadisírok, katonai és hősi emlékművek gondozásában és fenntartásában, valamint kegyeleti tevékenységekben;
- részvétel Magyarország területének területvédelmi biztosításában, valamint hazánk lakosságának élet- és vagyonbiztonságának védelmében;
- részvétel őrzés-védelmi feladatokban, a létfontosságú rendszerelemek védelmében, valamint a polgári védelmi feladatok támogatásában;
- részvétel a tömeges bevándorlás elleni védekezésben;
- különféle válságkezelési feladatok koordinálása és azok végrehajtása;
- részvétel katasztrófavédelmi tevékenységek végrehajtásában a nemzeti biztonsági rendszer más komponenseivel együttműködve a helyi közösségek védelme és támogatása érdekében;
- a Befogadó Nemzeti Támogatás katonai tevékenységeinek biztosítása és koordinálása a hazánkba települő szövetséges erők fogadásának és állomásoztatásának támogatása érdekében;

⁴⁶ Lásd: <https://iranyasereg.hu/gyakori-kerdesek/>

⁴⁷ 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat.

- a magyar társadalomban a hazafias értékek megőrzése, azok erősítése, valamint a katonai nevelési programok korosztályokon átívelő megvalósítása.⁴⁸

A feladatok felsorolása után áttekintem, hogy milyen értékekkel járulhatnak hozzá a tartalékosok a Magyar Honvédség működéséhez.

A tartalékos állomány hozzáadott érteke a Magyar Honvédség működéséhez

A tartalékosok általánosságban véve széles körű szakmai tapasztalattal és ismeretekkel rendelkeznek civil életükből. Mialatt a tényleges állományban lévő katonák főként a kiképzésre és katonai feladataik végrehajtására összpontosítanak, addig a tartalékosok gyakran más területeken dolgoznak. Dolgozhatnak az egészségügyben, mérnökként, tanárként, logisztikusként, kamionsofőrként, targoncásként vagy asztalosként stb. Ez a polgári életben szerzett tapasztalat lehetővé teszi számukra, hogy különleges szakértelmükkel és tudásukkal járuljanak hozzá a katonai műveletekhez. Például egy mérnök technikai megoldásokat kínálhat bonyolult logisztikai kihívásokra, egy gyakorlott kamionsofőr kiválóan alkalmas a Honvédségben rendszeresített tehergépjárművek vezetésére és technikai kiszolgálására, vagy egy kőműves a helység harcra való felkészülés során képes lehet azonosítani az épületek gyenge pontjait, ezzel is segítve az ottani védelmi vagy támadó műveleteket.

A másik nagy előnyük, hogy a tartalékosok olyan tartalék erőként működnek, amelyek viszonylag gyorsan mozgósíthatóak szükség esetén. Vészhelyzetek, természeti katasztrófák, valamint megfelelő felkészítéssel különböző katonai műveletek (határvédelmi feladatok, külföldi katonai szerepvállalás)⁴⁹ során a tartalékosokat be lehet vonni a tényleges szolgálatot ellátó állomány megerősítésére vagy támogatására.⁵⁰ Ez a rugalmasság növeli a Magyar Honvédség készenlétét és reagálóképességét, így biztosítva, hogy alkalmazkodni tudjon a felmerülő kihívásokhoz és fenyegetésekhez.

Fontos szempont, hogy a területvédelmi tartalékosok sajátos helyismerettel rendelkeznek. Az itt szolgálatot teljesítő katonák általában az alegységük települési helyén vagy annak közvetlen közelében élnek és dolgoznak, így szoros kapcsolatokat ápolnak az ottani lakossággal. Ez lehetővé teszi számukra, hogy hatékonyan támogassák vagy hajtsák végre az adott területen folyó katonai műveleteket, valamint megkönynyíti az együttműködést a helyi polgári vezetéssel, a hatóságokkal és a különböző szervezetekkel a válsághelyzetek kezelése során.⁵¹

Mindamellet a tartalékosok költséghatékony megoldást is kínálnak. A tartalékos erők fenntartásával és szükség esetén mozgósításával a Honvédség optimalizálhatja erőforrásait és költségvetési kiadásait. Mivel a tartalékosok részmunkaidőben szolgálnak, sokan közülük aktívan jelen vannak a munkaerőpiacon, és részt vesznek

⁴⁸ Lásd: <https://honvedelem.hu/alakulat/magyar-honvedseg-sipos-gyula-6-teruletvedelmi-ezred.html>

⁴⁹ Lásd: <https://iranyasereg.hu/gyakori-kerdesek/>

⁵⁰ PETRUSKA 2016.

⁵¹ Önkéntes Területvédelmi Tartalékos szolgálat [é. n.].

a gazdasági tevékenységekben, ezzel pedig hozzájárulnak az ország gazdasági fejlődéséhez és biztonságához.

A tartalékosok kiképzést kapnak inaktív időszakuk alatt, ezzel biztosítva azt, hogy egy bizonyos szinten felkészültek maradjanak az alkalmazásra anélkül, hogy ugyanazt a folyamatos befektetést igényelnék, mint a szerződéses vagy hivatásos állományú katonák.

Fontos szerepet játszanak a polgári-katonai közösségek közötti kapcsolattartásban és a kommunikációban is. Részt vesznek a katonai életben, a polgári közösségekben élnek és dolgoznak, ezáltal ők a hadsereg nagykövetei, akik sokszor egyenruhában⁵² vesznek részt a különböző közösségi programokban, így hozzájárulva a katonai és a civil hagyományok, értékek ápolásához, valamint a hazafias értékek megőrzéséhez, erősítéséhez is.

A Magyar Honvédségre gyakorolt pozitív hatások után vegyük sorra, hogy a tartalékosok milyen értékekkel gazdagodhatnak a katonai kiképzés és esetleges alkalmazásuk során.

A Magyar Honvédség által nyújtott közvetett és közvetlen előnyök

A készenlétben lévő, a kiképzésre és a feladatvégrehajtásra behívott tartalékos állomány illetményre jogosult – ezt azonban nem tartom előnynek, hanem az elvégzett munka után járó, jogos járandóságnak, ezért ezzel a tanulmányomban nem foglalkozom. Azonban feltételezhető, hogy a Covid-19-pandémia idején a SÖTT-programot választó önkéntesek között ez a szempont az egyének motivációs indokai között elsődleges helyen szerepelt.

A Magyar Honvédségnek, mint minden munkáltatónak az érdeke az, hogy a megfelelő embert a megfelelő pozícióba helyezze, és ott az adott katona képzettségét és képességeit maximálisan kihasználja. Természetesen ez igaz a bevonult tartalékos állományra is. Ahhoz, hogy ez az érdek megvalósulhasson, a tartalékos katonának különböző kiképzéseken kell részt vennie, amelyekből nemcsak a katonai szervezet, hanem az egyén, annak jelenlegi vagy éppen leendő munkahelye és a civil közösség is profitálhat.

Az egyik legszembetűnőbb gyakorlati példa, amely szinte minden hírforrásban gyakran megjelenik, a katonák közlekedési és más baleseteknél nyújtott önzetlen, sokszor életmentő segítsége, aminek sok honfitársunk köszönheti az életét.⁵³ A katonai kiképzés azonban nem merül ki gyakorlati tapasztalatok átadásában, hanem komoly hangsúlyt helyez a katonák személyiségének, erényeinek fejlesztésére is.

Boda Mihály *A katonai erények*⁵⁴ című könyvében foglalkozott a katonák legfontosabb erényeivel. A bátorság⁵⁵ és a becsület képezi az alapját a katonák értékrendjének. Ezek az erények nemcsak a harcmezőn, hanem az élet minden területén fontos szerepet

⁵² TURCSÁNYI-FORMÁDI 2024.

⁵³ MOLNÁR 2024.

⁵⁴ BODA 2021.

⁵⁵ SZUN-CE 2006: 10.

játszanak. A bátorság mint a katonák alapvető erénye⁵⁶ nem csupán a vakmerőséget jelenti, hanem a helyes és gyors döntések meghozatalát nagy pszichikai nyomás alatt és veszélyes helyzetekben is. A katonai bátorság különböző formái – természetes bátorság, mesterséges bátorság, hazaszeretet és morális bátorság⁵⁷ – mind azt szolgálják, hogy a katonák képesek legyenek kitartani a félelemmel szemben, uralva annak hatásait, így a veszélyek ellenére is ellátva feladataikat.⁵⁸

A becsület, mint második legfontosabb erény, szorosan összefonódik a bátorsággal.⁵⁹ A katonai becsület azt jelenti, hogy a katonák kitartanak az elveik és értékeik mellett, és annak megfelelően cselekszenek még a legnehezebb helyzetekben is. A becsület olyan erkölcsi tulajdonságnak tekinthető, amely hozzájárul az egyén pozitív megítéléséhez egy közösségen belül, ennek köszönhetően a katona képes mások bizalmának elnyerésére, valamint a közösség értékeinek és elveinek fenntartására. A becsület szorosan kapcsolódik más katonai erényekhez, például a hűséghez, a fegyelemhez és a karizmához.⁶⁰

A hűség erénye szintén kulcsfontosságú a katonai értékrendben.⁶¹ A katonák hűsége kiterjedhet más emberekkel vagy közösségekkel való kapcsolatukra, a hazájukhoz, a katonai hivatásukhoz vagy az elveikhez és értékeikhez való kötődésre. A hűség azonban nemcsak elkötelezettséget jelent, hanem teljes odaadást és szolgálatot azok iránt, akikért és amiért a katonák felelősséget vállalnak.⁶²

A katonai vezetői erénynek, a karizmának szintén meghatározó szerepe van a katonák életében.⁶³ A karizmatikus vezetők képesek inspirálni, motiválni és irányítani az alárendeltjeiket még a legnehezebb helyzetekben is. A karizma mögött nem csupán a karizmatikus tulajdonságok állnak, hanem a vezetők tudása, tapasztalata és hitelessége is ide sorolható.⁶⁴

Boda Mihály szerint a fegyelmezettség (elsősorban a beosztott katona erényeihez sorolja) két típusra osztható erény: a külső szabályokon alapuló fegyelemre és a szocializáción alapuló fegyelemre. Ez az az erény, amely a koncentráció és az önkontroll fontosságát hangsúlyozza és magában foglalja a hajlandóságot arra is, hogy a katonák engedelmeskedjenek és betartsák azokat az elvárásokat és szabályokat, amelyek meghatározzák, hogyan kell végrehajtani a cselekvéseket. A fegyelmezettség kortárs megjelenési formája pedig a professzionális autonómia.⁶⁵ A fegyelem erénye nélkülözhetetlen a katonai egységek kohéziójának fenntartásához.⁶⁶

Ezen erények mindegyike meghatározó fontosságú a katonák számára. A bátorság, a becsület, a hűség, a karizma és a fegyelmezettség mind-mind alapvető fontosságúak a katonai életben. Ezek az értékek azok, amelyeket mindenki átültethet a saját életébe, nemcsak a katonai hivatásban alapvető fontosságúak, hanem a mindennapi életben is

⁵⁶ BODA 2018: 45.

⁵⁷ BODA 2021: 70–71.

⁵⁸ BODA 2021: 70–71.

⁵⁹ PERJÉS [é. n.].

⁶⁰ BODA 2021: 101–102.

⁶¹ HUNTINGTON 1994: 76.

⁶² BODA 2021: 114.

⁶³ MOYAR 2009: 8–11.

⁶⁴ BODA 2021: 129–150.

⁶⁵ LIPPAI 2009: 32–35.

⁶⁶ BODA 2021: 151–180.

alkalmazhatók. Segítik a személyes és szakmai fejlődést, és hozzájárulnak a társadalom és a közösség egészének megerősítéséhez és fejlődéséhez.

A fentiekben felsorolt erények nagyon fontos szerepet játszanak a tartalékos katonáknál is. Ezekkel az értékekkel felvértezve a katonák (leszerelésük után vagy tartalékosok esetében a katonai szolgálaton kívüli időszakban) sikeresek lesznek a polgári életben is, példaképekké válhatnak az egész társadalom számára az erények és az etika terén.

Összegzés

Tanulmányomban bemutattam a jelenlegi tartalékos rendszer előzményeit a hazai tartalékos rendszer történetének áttekintésével az államalapítástól a rendszerváltásig. A 21. században megalakított magyar önkéntes tartalékos rendszer 2011-ig csak minimális létszámmal működött, társadalmi elfogadottsága nem volt. Az azóta eltelt tizenhárom évben a kormányzati intézkedéseknek, az újonnan bevezetett tartalékos szolgálati formáknak, a Magyar Honvédség társadalmi elfogadottságának és a honvédek presztízs-növekedésének köszönhetően létszáma ma már meghaladja a 11 ezer főt. Szervezetébe az MH Területvédelmi Erők Parancsnoksága alárendeltségében hét területvédelmi ezred tartozik, amelyek lefedik az ország teljes területét.

Megfogalmaztam a tartalékos katonák előnyeit a tényleges állományúakkal szemben. Általában a tartalékosok a polgári életben szerzett sokoldalú szakmai tapasztalattal, szaktudással és szakismeretekkel rendelkeznek, amelyeket a katonai műveletek során képesek kamatoztatni. Vészhelyzetekben és katasztrófák esetén gyorsan kirendelhetők, ami növeli a Magyar Honvédség reagálóképességét. A területvédelmi tartalékosok olyan különleges helyismerettel rendelkeznek, amely elősegíti a helyi lakossággal és a hatóságokkal való hatékony együttműködést. A tartalékos erők fenntartásával és szükség esetén mozgósításával a Honvédség optimalizálhatja erőforrásait és költségvetési kiadásait. Emellett költséghatékony megoldást is jelentenek, hiszen részmunkaidőben szolgálnak, így a fegyveres erő optimalizálhatja erőforrásait és költségvetési kiadásait, valamint a civil életben meglévő munkájukkal hozzájárulnak az ország gazdasági fejlődéséhez. Végül fontos szerepet játszanak a polgári-katonai közösségek közötti kapcsolattartásban és kommunikációban, erősítve ezzel a hazafias értékeket és a katonai hagyományok ápolását. Fontos azonban rögzíteni, hogy a kiképzési szintjük nem éri el a tényleges állományú katonákét, így ebben a tekintetben azokkal nem tekinthetők egyenértékűnek.

A katonai kiképzés, így a tartalékosok felkészítése is, nem merül ki kizárólag gyakorlati tapasztalatok átadásában, hanem komoly hangsúlyt helyez a katonák személyiségének és erényeinek fejlesztésére is, mint például a bátorság, a becsület, a hűség, a karizma és a fegyelmezettség. Ezen értékek nemcsak a katonai életben, hanem a polgári életben is hasznosak és fontosak lehetnek a személyes és szakmai fejlődés szempontjából egyaránt. A fentiekben megfogalmazott katonai erények segíthetnek abban, hogy a katonák még sikeresebbek legyenek a polgári hivatásukban is.

Tanulmányomban rámutattam, hogy a honvédelem össztársadalmi erőfeszítést igénylő nemzeti ügy. Nem lehet minden hon- és katasztrófavédelmi tevékenységben

csak és kizárólag a reguláris haderő képességeire számítani. Létfontosságú egy önkéntesekből létrehozott, megfelelő méretű, jól felszerelt és kiképzett tartalékos erő, amely hatékonyan képes támogatni a hivatásos és szerződéses katonákból álló nemzeti haderőt és azzal koherens rendszert alkot. Magyarországon 2030 a tartalékos erő teljes műveleti képessége elérésének céldátuma.

Felhasznált irodalom

- BALATONI Kitti – KÁLMÁNFI Gábor (2021): Először hat hónap... Speciális önkéntes tartalékosok vonultak be. *A Honvédség kapuja*, 2021. február 2. Online: www.hadkiegizesites.hu/cikk/5796
- BÁNLAKY József (1928–1942a): *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest: Grill Károly. Online: <https://bit.ly/4jLyDXJ>
- BÁNLAKY József (1928–1942b): *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest: Grill Károly. Online: <https://bit.ly/4aHF6P8>
- BENKŐ Tibor (2023): A sikeres haderőfejlesztés záloga (3.). *Honvédségi Szemle*, 151(3), 3–16. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.3.1>
- BODA Mihály (2018): Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban. *Honvédségi Szemle*, 28(1), 40–49. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2018.28.1.38>
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények*. Budapest: Ludovika.
- BODÓ Szabolcs (2022): Egy új szolgálati forma: az önkéntes katonai szolgálat. *Honvédségi Szemle*, 150(6), 46–59. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.6.4>
- CSIKÁNY Tamás (2010): *Az első világháború eseményei és hadművészete*. Budapest: ZMNE. Online: <https://bit.ly/3CoeUwt>
- GÁRDONYI Géza (2015): *Egri csillagok*. Budapest: Kossuth.
- GERENCSÉR Tamás – NEUZER Imre (2023): Tarjányi Péter: Elsőként azok halnak meg a fronton, akik nem tudnak alkalmazkodni. *Index.hu*, 2023. július 5. Online: <https://index.hu/belfold/2023/07/05/frontvonaltarjanyi-peter-viplak-attila-loter-gyakorlat-kikepzes-orosz-ukran-katonak/>
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n. a]: *A trianoni békediktátum katonai előírásai*. Online: <https://bit.ly/40UrLQd>
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n. b]: *Hadszervezet*. Online: <https://bit.ly/3WIZslk>
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum [é. n. c]: Online: *A honvédség megszervezése*. Online: <https://bit.ly/40zKeQM>
- HARASZTI Gyula (2023): Tizenkétezer főre nőhet a tartalékosok száma. *Magyar Nemzet*, 2023. január 25. Online: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/01/tizenkezezer-fore-nohet-a-tartalekosok-szama>
- HERMANN Róbert (2019): A népfelkelés 1848-ban. *Hadtudományi Szemle*, 12(Különszám), 127–135. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.ksz.9>
- Honvedelem.hu (2023): *Magyar Honvédség Területvédelmi Erők Parancsnoksága* 2023. május 17. Online: <https://honvedelem.hu/alakulat/magyar-honvedseg-teruletvedelmi-es-hadkiegeszito-parancsnoksag.html>
- HUNTINGTON, Samuel P. (1994): *A katona és az állam*. Budapest: Zrínyi–Atlanti.

- LIPPAI Péter (2009): A küldetésorientált vezetés lehetőségei és korlátai. *Seregszemle*, 7(2), 30–44.
- Magyar Honvédség Sipos Gyula 6. Területvédelmi Ezred. Online: <https://honvedelem.hu/alakulat/magyar-honvedseg-sipos-gyula-6-teruletvedelmi-ezred.html>
- MÉSZÁROS László Antal (2020): *Rubin-feladat. A Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainak hadrendi változásai 1987-ben. (Kitekintéssel a Magyar Néphadsereg egészére)*. Budapest: Zrínyi. Online: <https://bit.ly/42FK2SH>
- MOLNÁR Gábor (2023): *Területvédelmi koncepciók – területvédelmi elméletek és rendszerek*. PhD-értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola. Online: <https://doi.org/10.17625/NKE.2024.015>
- MOLNÁR Zsolt (2024): Balesetnél nyújtott segítséget a tartalékos katona. *Honvédelem.hu*, 2024. január 9. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/balesetnel-nyujtott-segitseget-a-tartalekos-katona.html>
- MOYAR, Mark (2009): *A Question of Command: Counterinsurgency from the Civil War to Iraq*. New Haven – London: Yale University Press.
- Önkéntes Területvédelmi Tartalékos szolgálat [é. n.]. *Jászapáti*. Online: www.jaszapati.hu/index.php/aktualis-ulesek/item/1072-lakossagi-felhivas-onkentes-teruletvedelmi-tartalekos-szolgalat.html
- PERJÉS Géza [é. n.]: *A katona becsülete*. Online: <https://epa.oszk.hu/00000/00018/00023/06.htm>
- PETRUSKA Ferenc (2016): Szerződésesek és Önkéntes tartalékosok – az önkéntes haderő két fontos pillére. *Honvédségi Szemle*, 2016/2, 89–99. Online: https://real.mtak.hu/124647/1/HSZ_2016_144_2_Petruska_Ferenc.pdf
- SALLAI Zsófia [é. n.]: *Írány a hadsereg!* Online: www.uni-nke.hu/hirek/2024/01/25/irany-a-hadsereg
- Sorállomány vigyázz, oszolj! (2004). *JetFly*, 2004. november 3. Online: www.jetfly.hu/regi-jetfly/1644-sorallomany-vigyazz-oszolj
- SZUN-ce (2006): A háború művészete. In Szun-ce – Wuzi – Szema-fa: *A háború művészete – A hadviselés szabályai – A tábornagy módszere*. Budapest: Cartaphilus.
- TURCSÁNYI-FORMÁDI Viktória (2024): Megemlékezés a tárnoki Kegyeleti parkban. *Honvédelem.hu*, 2024. január 11. Online: <https://honvedelem.hu/hirek/megemlekezés-a-tarnoki-kegyeleti-parkban.html>
- UJHÁZY László – KLADEK András (2014): *A Magyar Honvédség önkéntes tartalékos rendszeréhez kapcsolódó munkáltatói támogató program vizsgálata*. *Honvédségi Szemle*, 142(6), 69–81. Online: <https://bit.ly/42DhsBg>
- Új állandó szolgálati formát indít a Magyar Honvédség (2021). *Kormány.hu*, 2021. július 21. Online: <https://kormany.hu/hirek/uj-allando-szolgalati-format-indit-a-magyar-honvedseg>
- URBÁN Lajos (2010): *A tartalékos erők helye, szerepe, működésének aspektusai a magyar nemzeti haderőben*. PhD-disszertáció. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Kossuth Lajos Hadtudományi Kar Hadtudományi Doktori Iskola. Online: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/123456789/12196/1/ertekezes.pdf>

Jogi források

1715. évi VIII. törvénycikk a felkelésről és adózásról. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D23>
1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről. Online: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=86800041.TV&targetdate=&printTitle=1868.+%C3%A9vi+XLI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>
- 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról
- 27/1998. (VI. 10.) BM rendelet a fegyveres biztonsági őrseg Működési és Szolgálati Szabályzatának kiadásáról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800027.bm>
- 22/2002. (IV. 10.) HM rendelet az önkéntes tartalékos jogviszony szabályozásáról. Online: <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6565d05c2c75a91b80811199247e-0899f2433a6a/letoltes>
- 25/2016. (XII. 22.) HM rendelet az egyes honvédelmi miniszteri rendeletek módosításáról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600025.HM×hift=20170101&txtreferer=00000001.txt>
- Az Észak-atlanti Szerződés. Washington, D.C., 1949. április 4. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=hu

Torda Péter¹

A stratégiai kommunikáció és a magyar hadművészet

Strategic Communication and Hungarian Military Art

Absztrakt

Jelen tanulmány a stratégiai kommunikációval kapcsolatos összefüggéseket vizsgálja a 21. századi magyar katonai gondolkodásban és gyakorlatban. A vizsgálat a következő tudományos állításokat tárta fel a hazai szakirodalomban: hangsúlyeltolódás a kinetikus műveletek irányából a nem kinetikus műveletek irányába, a kommunikációs képességek és tevékenységek összehangolásának szükségessége, a tájékoztatás és befolyásolás szétválasztásának nehézsége az online médiatérben, a hadászati, hadműveleti és harcászati szintek összemosódása a kommunikációs műveletekben és a kommunikatív cselekmények hatásának felismerése a politikai, stratégiai és műveleti célok elérésében. A magyar katonai gyakorlatban két területen tártam fel stratégiai kommunikáció alkalmazását: az afganisztáni NATO missziós tevékenységek széles spektrumában és a Magyar Honvédség közösségimédia-platformjain.

Kulcsszavak: stratégiai kommunikáció, magyar hadművészet, magyar hadelmélet, magyar katonai gyakorlat

Abstract

The present study explores the interrelationship between strategic communication and 21st century Hungarian military thinking and practice. The enquiry has revealed the following claims in Hungarian scientific literature: a rebalancing from kinetic operations towards non-kinetic operations, the need for coordinating communication capabilities and activities, the difficulty of separating information operations from

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: torda.peter@stud.uni-nke.hu

influence operations in the online media environment, the overlapping of the strategic, operational and tactical levels in communication operations, and an acknowledgment of the impact of communicative acts on the attainment of political, strategic and operational objectives. As regards Hungarian military practice, I have identified two areas of implementing strategic communication: through a broad spectrum of activities in the NATO mission in Afghanistan and on the social media platforms of the Hungarian Defence Forces.

Keywords: strategic communication, Hungarian military art, Hungarian military theory, Hungarian military practice

Bevezetés

Tanulmányomban arra a problémára keresem a választ, hogy milyen módon jelennek meg a stratégiai kommunikációval kapcsolatos összefüggések a magyar hadművészetben, vagyis a hazai hadelméletben és a katonai gyakorlatban. A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris koncepció, amely az üzleti életből ágazott el a védelmi szférába a 21. század legelején. A stratégiai kommunikáció rövid idő alatt gyökeret eresztett a védelem területén, és fogalmi összetevői napjainkban központi problémaként merülnek fel a hadviselésben és a hadviseléssel kapcsolatos gondolkodásban. Melyek tehát a stratégiai kommunikáció kulcsfogalmai? Szűkebb értelmezési keretben, amely a kommunikáció hagyományos, transzmissziós modelljéhez köthető, a szervezet által célzatosan, tudatosan, a nyilvánosságban és a szervezet küldetésének elérése érdekében folytatott kommunikációt tekinthetjük stratégiai kommunikációnak.² Tágabb értelmezési keretben, amely a kommunikáció konstitutív modelljéhez áll közel, a szervezet bármely tagjának bármely cselekvése, az általa mondott vagy megjelenített üzenetek, vagy azok hiánya is, kommunikál, amely akarva vagy akaratlanul is kiválthat stratégiai hatást. Ezt a stratégiaikommunikáció-felfogást tükrözi például a NATO katonai stratégiai kommunikációs doktrínája.³

Könnyen belátható, hogy a katonai szervezetek által folytatott kommunikációs tevékenység számos aspektusa esik a stratégiai kommunikáció fogalmi körébe, ideértve a kulcsfontosságú hallgatóságok befolyásolását, meggyőzését vagy tájékoztatását, az ellenség erkölcsi megtörésének, megfélemlítésének, meglepésének vagy a saját oldal hitelessége, hírneve és morális ellenálló ereje fenntartásának kérdéseit. Tudjuk továbbá, nem utolsósorban a hadtudomány klasszikusainak munkásságából, hogy az említett kommunikatív aktusok a kezdetektől jellemezték a katonai szervezetek működését, amit úgy is megfogalmazhatunk, hogy a stratégiai kommunikáció mindig is részét képezte a hadművészetnek. A modern korban, a tradicionális tömegmédia, újságok, rádiók, majd a televízió, illetve a kapcsolódó távközlési technológiák elterjedése fokozatosan felerősítette a tömegkommunikáció hatását a hadviselésben. Az első világháború idején folytatott politikai propaganda jelentőségét mutatja, hogy annak kutatása új áramlatot teremtett a kommunikációtudományban. A második világháború

² HOLTZHAUSEN et al. 2021: 4.

³ NATO 2023: 20.

idején született meg a lélektani hadviselés koncepciója, majd a hidegháborús időszak fegyveres konfliktusaiban „egyre jelentősebb szerepet kapott a vizualitás”.⁴ Az 1990-es évek elején honosodtak meg a háború élő közvetítését lehetővé tevő műholdas telekommunikációs technológiák. A 2000-es évekkel kezdődően pedig egyre gyorsuló ütemben terjedtek el a mobil infokommunikációs eszközök, mind több helyen és mind olcsóbban vált hozzáférhetővé az internet, aminek következtében a hadviselő felek korábban elérhetetlen számú és változatosságú hallhatósághoz kaptak hozzáférést, és bárkiből válhatott haditudósító. Mindeközben, a hidegháború utáni időszakban megváltozott a fegyveres konfliktusok jellege,⁵ amelyet különböző koncepciókkal ír le a hadtudomány, ideértve a negyedik generációs hadviselést, felkelésellenes műveleteket, aszimmetrikus hadviselést és a hibrid hadviselést. Ezek a technológiai és politikai-stratégiai változások teremtették meg annak feltételeit, hogy a nem kinetikus műveletek, illetve a nem kinetikus hatások, egyre meghatározóbbá váltak a hadviselésben. Így nyert teret a modern értelemben vett stratégiai kommunikáció a katonai gyakorlatban és gondolkodásban az 1990 utáni időszakban, és különösen a 21. század első két évtizedében, aminek jelentős lendületet adott az Egyesült Államok által 2001-ben meghirdetett globális terrorizmusellenes háború is.⁶

Szakirodalmi áttekintés

A stratégiaikommunikáció-tanulmányi szakirodalom elsősorban a gazdaságtudományi, illetve kommunikáció- és médiatudományi forrásdiszciplínák kutatási objektumait tárgyalja, ideértve a szervezeti kommunikáció, közösségi média, válságkommunikáció és a közkapcsolatok problémáit. Továbbá, ahogy a stratégiaikommunikáció-tanulmányok művelői csak elvétve foglalkoznak a hadtudomány kutatási objektumaival, úgy a stratégiaikommunikáció sem tartozik sehol a hadtudomány fősodratú kutatási irányjai közé. Nem kivétel ez alól a magyar tudományos élet sem.

A magyar tudományos adatbázisokban végzett tárgyszavas keresés útján feltártam a stratégiai kommunikáció hadtudományi összefüggéseivel foglalkozó hazai tudományos műveket. Részletesen, a szakirodalom felkutatását az Arcanum Digitális Tudománytárban, a Közzszolgálati Tudásportálon és a Nemzeti Közzszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolája által 2023. évben mértékadó hazai tudományos folyóiratként listázott kiadványokban végeztem el. Az így felkutatott szakirodalmi munkák szerzői kivétel nélkül a Nemzeti Közzszolgálati Egyetem oktatói és munkatársai, illetve ott tudományos fokozatot szerzett kutatók. A releváns publikációk mindegyike a 2000-es években született, többségük az elmúlt tíz évben. A stratégiai kommunikáció első hivatkozását Tokovicz József 2006-ban, az aszimmetrikus hadviselés tárgyában megjelent publikációjában tártam fel, amely Irak Egyesült Államok általi megszállásának tanulságait összegzi, beleértve az Egyesült Államok által elkövetett hibákat

⁴ NÉMETH 2021c: 132.

⁵ Ez a trend töretlennek látszott egészen az orosz–ukrán konfliktus nagyméretű hagyományos háborúvá való eszkalálódásáig 2022-ben. Azonban, vizsgálódásunk szempontjából, vagyis a konfliktus kommunikatív dimenziójának jelentőségét illetően, az orosz–ukrán háborút sem tekintem kivételnek.

⁶ NÉMETH 2021a.

a stratégiai kommunikáció terén.⁷ A hazai hadtudományi szakirodalomban Németh József Lajos jegyzi a legtöbb publikációt a stratégiai kommunikáció témakörében, illetve foglalkozik legrészletesebben a stratégiai kommunikáció általános kérdéseivel.⁸ Jakusné Harnos Éva a propaganda, befolyásolás és nyelvhasználat összefüggésében vizsgálja a stratégiai kommunikációt.⁹ Bányász Péter a közösségi média és a védelmi szféra összefüggésrendszerében tesz említést a stratégiai kommunikációról.¹⁰ Haig Zsolt az Egyesült Államok, a NATO, valamint a Magyar Honvédség (MH) információs műveletek doktrínáiban írja le a stratégiai kommunikáció helyét és szerepét.¹¹ Rózsa Tibor szintén az információs műveletek perspektívájából foglalkozik a stratégiai kommunikáció problémáival, amelyhez az Egyesült Államok és a NATO megközelítését veszi alapul, valamint részletesen tárgyalja az MH által végrehajtott információs műveleteket is.¹² A stratégiai kommunikáció és a hadtudomány keresztmetszetébe eső kérdéseket dolgoznak fel Szak Andrea és Krizbai Diána Daniella publikációi a társadalom befolyásolásának és tájékoztatásának hadtudományi aspektusairól.¹³

A stratégiai kommunikáció és a hadtudomány metszéspontjait vizsgáló hazai szakirodalom betekintést enged a stratégiai kommunikáció meghatározásával és értelmezésével kapcsolatos tudományos gondolatokba, valamint a stratégiai kommunikáció mint magyar katonai gyakorlat megvalósulásába is. Vizsgálatom mindkét előbb említett aspektusra kiterjed. Az irodalomkutatás alapján megállapítható és elgondolkodtató, hogy a stratégiai kommunikációt közvetlenül tárgyaló magyar hadtudományi művek vagy a 17. század magyar hadművészetét, közelebbről a költő, hadtudós és hadvezér Zrínyi Miklós munkásságát, vagy a 21. századi vonatkozásokat tárgyalják. A kutatómunka során nem tártam fel olyan tudományos értekezést, amely az előző vagy közbeeső évszázadok magyar hadtörténetének vagy katonai gondolkodásának tükrében közvetlenül vizsgálja a stratégiai kommunikációt. Értelmeszerűen egy ilyen vizsgálat lefolytatható a stratégiai kommunikáció tárgyszóösszetételt nem tartalmazó magyar hadtörténeti és hadtudományi művek feltárásán és elemzésén keresztül is, ez azonban meghaladná a tanulmány kereteit. Vizsgálatomat a kortárs magyar katonai gondolkodás és gyakorlat stratégiai kommunikációs összefüggéseinek elemzésére, illetve azok összehasonlítására fókuszálok.

Stratégiai kommunikáció a magyar hadelméletben

A vizsgálat során feltárt 21. századi magyar hadtudományi szakirodalomban Németh József Lajos értelmezi elsőként a katonai jellegű stratégiai kommunikációt, egy, a *Hadtudomány* folyóiratban 2013-ban megjelent publikációban.¹⁴ A szerző által felvázolt értelmezési keret sarokpontja, hogy korunk fegyveres konfliktusaiban

⁷ TOKOVICZ 2006.

⁸ NÉMETH 2013; 2019a; 2019b; 2020a; 2020b; 2021a; 2021b; 2021c.

⁹ JAKUSNÉ HARNOS 2016; 2017.

¹⁰ BÁNYÁSZ 2018.

¹¹ HAIG 2018.

¹² RÓZSA 2011; 2013; 2016.

¹³ SZAK 2009, KRIZBAI–SZAK 2022.

¹⁴ NÉMETH 2013.

a kommunikáció, a konfliktus elbeszélése egyenragú a kinetikus katonai műveletekkel. A stratégiai kommunikáció pedig az állam és a haderő kommunikációs képességeinek és tevékenységeinek összehangolása a meghatározott (saját, ellenséges, közömbös) célközönségek megnyerése és támogatásuk fenntartása, vagyis azok meggyőzése és befolyásolása, érdekében. Ez az értelmezés előtérbe helyezi a stratégiai kommunikáció katonai összefüggésben is kulcsfontosságú fogalmi összetevőjét, nevezetesen az egész szervezet szintjén rendszerezett, konzisztens, harmonizált kommunikációt. Megjegyzendő, hogy a (stratégiai) kommunikáció konstitutív értelmezési mezőjében, a jelentés a küldő és a fogadó felek folyamatos interakciója és kölcsönhatása nyomán képződik meg, vagyis a kommunikációs folyamat részeként tekintünk minden olyan mozzanatra, amely formálja a jelentést a fogadókörnyezetben.¹⁵ Ebből következik, hogy a katonai stratégiai kommunikáció túlmutat a katonai szervezetek kommunikációs feladatainak koordinált végrehajtásán, és magában foglalja a kommunikációs (nem kinetikus) és harci (kinetikus) műveletek koordinált végrehajtását, illetve azok integrált tervezését is. Németh József Lajos további publikációkban vizsgálja a stratégiai kommunikáció kialakulásának folyamatát, annak forrádiszciplináit és interdiszciplináris természetét, elmagyarázza a stratégiai kommunikáció jelentőségét az állam és haderő működésében, illetve az állam és haderő jelentőségét a stratégiai kommunikációelmélet szempontjából. A katonai stratégiai kommunikáció területén publikáló szerzők között egyedül alkalmazza az interjúkészítés módszerét. Németh József Lajos saját definíciót javasol a stratégiai kommunikációra, amely a meggyőzés, befolyásolás és stratégia közös halmazában található aktorok, események, eszközök és eljárások (módszerek) összefüggésében ragadja meg a koncepciót.¹⁶

Jakusné Harnos Éva 2016-ban és 2017-ben megjelent írásaiban értelmezi a stratégiai kommunikációt, amelyet a propagandatevékenységek egyik formájaként azonosít. A következőkben ragadja meg a katonai jellegű stratégiai kommunikáció célkitűzéseit: „1. a saját erők támogatását megtartani; 2. az ellenség elszántságát csökkenteni, és 3. a kívülálló – harmadik – felet a saját erők mellé állítani, vagy legalább semlegesnek megtartani.” Az előbbieken ismertetett tudományos értelmezéssel összevetve, Jakusné Harnos Éva stratégiaikommunikáció-felfogása általánosabb, és nem tartalmazza az összehangolt szervezeti kommunikáció koncepcióját. A szerző azt a következtetést is levonja, hogy az online médiakörnyezetben folytatott stratégiai kommunikációban konvergálnak a tájékoztatás és a befolyásolás kategóriái. Vagyis, a stratégiai kommunikáció ugyanúgy megtévesztheti a saját közvéleményt, annak tájékoztatása helyett, mint az ellenséges társadalmat.¹⁷ Ehhez kapcsolódó megállapítás, hogy „a globális digitális média korában a fejlett demokráciákban technikailag nem lehetséges egymástól elválasztani a hazai és a külföldi közvélemény tájékoztatását”.¹⁸ Felfogásom szerint ez nemcsak a fejlett demokráciákra igaz, hanem bármilyen társadalomra, ahol viszonylag szabad a hozzáférés az internethez. Ezt fogalmazza meg Rózsa Tibor is: „az információs környezetben az üzenetek nem csak a megcélzott csoportok, hanem mindenki számára elérhetőek [...] a modern információs környezetben bármilyen üzenet vagy tevékenység feltölthető

¹⁵ HOLTZHAUSEN et al. 2021: 16–18.

¹⁶ NÉMETH 2021a: 122.

¹⁷ JAKUSNÉ HARNOS 2016.

¹⁸ JAKUSNÉ HARNOS 2016: 80.

a világhálóra, illetve megosztható a különböző közösségi oldalakon.”¹⁹ Az online térben állami és nem állam szereplők „rövid idő alatt és rendkívül eredményesen közvetlenül befolyásolhatják egy célország lakosságát”.²⁰ „A közösségi média fegyverként alkalmazható az emberek elméjével szemben”, és felhasználói különösen ki vannak téve a megtévesztés és álhírek hatásának.²¹ Ebből következik egy másik lényeges ismérve a stratégiai kommunikációnak: az online térben „a stratégiai, műveleti és harcászati szintek közötti választóvonal elmosódik [...] a fejlett mobiltechnológia bármilyen harcászati eseményt közel valós időben elérhetővé tesz a globális információs környezetben, amelynek azonnali és közvetlen stratégiai hatása lehet”.²² A stratégiai kommunikáció ezen ismertetőjegye pedig visszavezet a koncepció alapvető értelmezési kereteinek kérdéséhez, amelyről a bevezetésben már szót ejtettünk: egyfelől a célzatos és tudatos szervezeti kommunikációt, másfelől a potenciálisan stratégiai hatást kiváltó bármely kommunikatív aktust is értelmezhetjük stratégiai kommunikációként.

A hazai hadtudományi szakirodalom jelentős terjedelemben foglalkozik a közösségi médiával, amely központi kérdése a stratégiaikommunikáció-tanulmányi diskurzusnak is. Bányász Péter a közösségi média és a védelmi szféra összefüggéseit vizsgáló PhD-értekezésében²³ a közkapcsolatok, politikai kommunikáció, szervezeti kommunikáció és válságkommunikáció területein értelmezi a stratégiai kommunikációt a védelmi szférában. Ez az értelmezés egybevág az általánosan elfogadott tudományos megközelítéssel a stratégiai kommunikáció konstitutív elemeit illetően. Bene Gyula megállapítása szerint a „közösségi médiát a hadseregben [...] felfoghatjuk stratégiai kommunikációs eszközként is, amely véleményformálásra, esetleg a pszichológiai műveletek támogatására szolgál”.²⁴

A stratégiai kommunikációval kapcsolatos magyar hadtudományi személtre jellemző az Egyesült Államok és a NATO, egymással lényegében megegyező, megközelítésének átvétele. A 2019-ben megjelent *Hadtudományi Lexikon* a NATO stratégiai kommunikációs irányelvében²⁵ foglalt definíciót idézi a stratégiai kommunikáció szócikkben:²⁶

„A NATO ~ja egy koordinált, kommunikációs képességeinek megfelelő használata a szövetség célkitűzéseinek, politikájának, műveleteinek és tevékenységeinek támogatása érdekében. E tevékenység célja, hogy pozitív képet és támogató közhangulatot alakítson ki, valamint értesse meg, továbbá fogadtassa el a szövetség erőfeszítéseit a kijelölt célközönséggel. Ezek a tevékenységek és képességek a következők: információs műveletek, lélektani műveletek, nyilvános diplomácia, nyilvános ügyek, katonai nyilvános ügyek.”

Ezt a stratégiaikommunikáció-magyarázatot találjuk az információs műveleteket tárgyaló szakirodalomban is. Haig Zsolt²⁷ és Rózsa Tibor az Egyesült Államok, a NATO,

¹⁹ RÓZSA 2016: 101.

²⁰ JAKUSNÉ HARNOS – DEMETER – BÁNYÁSZ 2023: 136.

²¹ JAKUSNÉ HARNOS – DEMETER – BÁNYÁSZ 2023: 134.

²² RÓZSA 2016: 101.

²³ BÁNYÁSZ 2018.

²⁴ BENE 2019: 96.

²⁵ A NATO stratégiai kommunikációs irányelvét 2009-ben fogadta el az Észak-atlanti Tanács.

²⁶ KRAJNC 2019: 981.

²⁷ HAIG 2018.

valamint az MH információs műveletek doktrínáiban vizsgálják a stratégiai kommunikációi helyét és szerepét. Ebben a megközelítésben „a stratégiai kommunikáció nem része, hanem keretbe foglalja az információs műveleteket és biztosítja a kapcsolódást a kormányzati szintű kommunikációhoz, az összkormányzati megközelítés megvalósulása érdekében”.²⁸ Rózsa Tibor munkáiban megjelenik a stratégiai kommunikáció egy további fontos vonása is, amelyet a NATO relációjában állapít meg: a stratégiai kommunikáció közvetlen hatással van a NATO műveleteinek és politikáinak sikerességére.²⁹ Ezt a megállapítást vonatkoztathatjuk bármelyik más katonai szervezet stratégiai kommunikációjára is, nevezetesen, hogy az hat a politikai, stratégiai és műveleti célok elérésére.

Stratégiai kommunikáció a magyar katonai gyakorlatban

Amint a szakirodalmi áttekintésben már említettük, a hazai szakirodalom a 21. századot megelőző korszakokból Zrínyi Miklós stratégiai kommunikációját tárgyalja számottevő részletességgel. Jelen cikkben azonban a 21. századi magyar katonai gyakorlat feldolgozására szorítkozunk. Németh József Lajos stratégiai kommunikációról szóló monográfiájában igazolja azt a hipotézist, hogy az MH a vonatkozó ismereteit döntően a nemzetközi és elsősorban NATO-műveletek alapján szerezte.³⁰ Ez a tézis visszavezet a hidegháború utáni időszakban megváltozott jellegű konfliktusok problémájához. Az ekkor jellemzővé vált „békeműveletek egyik ismérve, hogy a katonák a pusztá jelenlétükkel is komplex kommunikációs jeleket sugároznak környezetük felé”.³¹ Belátható, hogy ezek a kommunikációs jelek hatással lehetnek a katonai művelet céljainak elérésére, vagyis stratégiai kommunikációs hatást válthatnak is.

A NATO-missziós összefüggéseken kívül az MH közösségimédia-jelenlétének kérdését tárgyalja még stratégiai kommunikációs nézőpontból a hazai szakirodalom. Bányász Péter értékelésében „a Honvédség közösségi média jelenléte, elsősorban Facebookon professzionális, évek óta magas színvonalon történik”, amely „nagyban befolyásolja egy szervezet megítélését, [...] növelheti a lakosság körében való elismertségét, támogatását, valamint a toborzást is segíti”.³² A szerző hozzáteszi, hogy „ez rendkívül fontos a Magyar Honvédség megítélésének erősítésében. A megítélés mellett jelentős szerepet tölthet be a toborzásban.”³³

Amint már utaltunk rá, az MH gyakorlatában a stratégiai kommunikáció elsősorban az afganisztáni NATO-műveletben (International Security Assistance Force, ISAF) való részvételhez kötődik, különös tekintettel a Baglán tartományban települt magyar Tartományi Újjáépítési Csoport (Provincial Reconstruction Team, PRT) működésére. Az afganisztáni magyar missziós tevékenység információs műveleti tapasztalatainak tudományos feldolgozása Rózsa Tibor nevéhez kötődik. Az Afganisztánban szerzett

²⁸ RÓZSA 2016: 54.

²⁹ RÓZSA 2016.

³⁰ NÉMETH 2021c.

³¹ NÉMETH 2021c: 67.

³² BÁNYÁSZ 2018: 76.

³³ BÁNYÁSZ 2018: 156.

ismeretek igazolták, hogy a nem klasszikus katonai képességek, köztük a tömegtájékoztatás, civil-katonai együttműködés és a lélektani műveletek szerepe felértékelődött, ezek kulcsfontosságúvá váltak a misszió sikere szempontjából. Mindeközben az Afganisztán stabilizálását és újjáépítését támogató katonai műveletekben „a kinetikus és információs műveletek aránya folyamatosan eltolódik az információs műveletek javára”. Ezek a változások követelményeket támasztanak valamennyi, kinetikus és nem kinetikus, katonai művelet harmonizálását illetően.³⁴ Az afganisztáni tapasztalatok részletes áttekintését³⁵ Rózsa Tibor azzal a megállapítással keretezi, hogy az ISAF, illetve a magyar PRT a különböző célcsoportok, és különösen az el nem kötelezett lakosság befolyásolásának céljából hajtott végre információs műveleteket. Ezek közé tartoznak a megjelenés, viselkedés, arculat (*presence, posture, profile*, PPP) kialakítására irányuló műveletek. Rendeltetésük, hogy a szervezet minden tevékenysége egységes képet sugalljon. Emellett, a PPP-tevékenységek az afgán szervek előtérbe helyezését is célozták, amelynek egyik technikája volt a PRT parancsnokának nyilvános megjelenése a helyi vezetőkkel. A tömegtájékoztatás területén a legfontosabb feladat a média információigényének kiszolgálása volt, „kihasználva annak jelentős véleményformáló, befolyásoló hatását”.³⁶ A PRT által végrehajtott lélektani műveletekre áttérve, a magyar Tartományi Újjáépítési Csoport többek között a helyi televízió- és rádiócsatornákon bérelt adásidő, illetve a helyi újságokban elhelyezett írárok felhasználásával juttatta el üzeneteit a célközönségekhez. A kulcsfontosságú személyek kezelésének területén a PRT tervezetett, célorientált és a parancsnokság szintjén integrált módon tartott kapcsolatot a helyi civil és katonai hatóságokkal, tradicionális vezetőkkel, illetve nemzetközi szervezetekkel. A műveletek szerves részét képezte továbbá a civil-katonai együttműködés, amely a civil lakossághoz fűződő kapcsolatok ápolásán, illetve a „szívek és lelkek megnyerését” (*winning hearts and minds*) célzó fejlesztési és újjáépítési projekteken keresztül valósult meg. A magyar PRT, illetve az ISAF nem folytatott információs műveleteket a közösségi médiában (*a hivatkozott tanulmány 2011-es megjelenésének idején érvényes megállapítás – megjegyzés tőlem: T. P.*), amelyeket ugyanakkor jól alkalmaztak az ellenállók.

Az afganisztáni magyar információs műveletek tapasztalatait vizsgálva szembevetendő, hogy azok átfogják a stratégiai kommunikáció valamennyi fogalmi összetevőjét: a cél- és tervszerűséget, a meghatározott célcsoportok befolyásolását, a kommunikációs (és nem kommunikációs) műveletek harmonizálását és a kommunikáció kulcsfontosságú műveleti sikertényezőként történő azonosítását. Az átfedés a stratégiai kommunikáció koncepcionális elemeivel nem szorul magyarázatra, hiszen az afganisztáni misszió NATO-keretben valósult meg, és a NATO értelmezésében az információs műveletek a stratégiai kommunikáció részét képezik. Így azt is megállapíthatjuk, hogy az MH afganisztáni információs műveletei a stratégiai kommunikáció kategóriájába esnek.

³⁴ RÓZSA 2011: 44.

³⁵ RÓZSA 2011: 46–48, RÓZSA 2013: 160–161.

³⁶ RÓZSA 2011: 46.

Következtetések

A magyar hadtudományi gondolkodás átfogó és korszerű módon közelíti meg a katonai stratégiai kommunikációt, vizsgálja a stratégiai kommunikáció szűkebb és tágabb értelmezési keretébe eső objektumokat, tárgyalja a katonai stratégiai kommunikáció kulcsfontosságú fogalmi alkotóelemeit. A releváns hadelméleti munkák jelentős mértékben merítenek az Egyesült Államok és a NATO stratégiai kommunikációs koncepcióiból, de feldolgoznak újszerű és magyar vonatkozású tudományos problémákat is. Ugyanakkor, a vizsgált tudományos művek döntő többsége deduktív-analitikus kutatási stratégiát követ, jellemzően a szakirodalom kritikai elemzésének és a dokumentumelemzésnek a módszerére támaszkodnak. Elvértve találunk csak olyan publikációt, amely induktív kutatási stratégia, például megfigyelés vagy kikérdezés révén szerzett ismereteket is feldolgoz. Továbbá a kutatómunka során nem tártam fel magyar katonai stratégiai kommunikációs irányelvet, doktrínát vagy szervezeti egységet. Ezek feltételezett hiánya arra enged következtetni, hogy a vonatkozó tudományos eredmények nem, vagy csak részlegesen hasznosulnak a gyakorlatban. Azt a következtetést vonhatjuk le tehát, hogy a stratégiai kommunikációval kapcsolatban előállított magyar hadelméleti tudás, illetve tudományos eredmények, nem alkotnak szoros egységet a magyar katonai gyakorlattal. Mindazonáltal kutatásom alapján igazolva látom, hogy a stratégiai kommunikáció része a magyar katonai gyakorlatnak. Ez egyfelől az MH közösségimédia-tevékenységében, másfelől az MH missziós tevékenységében, különösen NATO-keretben végrehajtott műveleteiben, ragadható meg. A magyar katonai gyakorlat a stratégiai kommunikáció konstitutív tevékenységeinek viszonylag széles spektrumát fedi le. A közösségi médiában folytatott stratégiai kommunikációt, amelynek elsődleges célközönsége feltételezhetően a magyar hallgatóság, a (katonai) közkapcsolati tevékenységek kategóriájába sorolhatjuk. A missziós környezetben folytatott stratégiai kommunikáció elsősorban a helyi lakosságot célozza, és különböző típusú információs műveleteken, illetve lélektani műveleteken keresztül valósul meg.

Felhasznált irodalom

- BÁNYÁSZ Péter (2018): *A közösségi média lehetőségei és kihívásai a védelmi szférában*. PhD-disszertáció. Nemzeti Közszerológati Egyetem Katonai Műszaki Doktori Iskola. Online: <https://doi.org/10.17625/NKE.2019.018>
- BENE Gyula (2019): A közösségi média hatása a hadseregre és a katonákra. *Honvédségi Szemle*, 147(1), 86–99. Online: <https://honvedelem.hu/kiadvanyok/honvedsegi-szemle/honvedsegi-szemle-2019-2-szam.html>
- JAKUSNÉ HARNOS Éva (2016): A befolyásolás módszereinek változása a média fejlődésének fényében. *Honvédségi Szemle*, 144(2), 70–82. Online: <https://honvedelem.hu/images/media/5f58c261bea9b295973077.pdf>
- JAKUSNÉ HARNOS Éva (2017): Szaknyelv és stratégiai kommunikáció. In BESZNYÁK Rita (szerk.): *PORTA LINGUA – 2017. Szaknyelvhasználat: a tudomány és a szakma nyelvének alkalmazása*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete, 373–382. Online: <http://real-j.mtak.hu/16750/1/Porta-Lingua-2017.pdf#page=373>

- JAKUSNÉ HARNOS, Éva – DEMETER, Márton – BÁNYÁSZ, Péter (2023): Social Media Issues and Fake News. In MOLNÁR, Anna – JAKUSNÉ HARNOS, Éva – SZENTE-VARGA, Mónika (szerk.): *Security, Resilience and Sustainability of the European Union*. Budapest: Ludovika, 131–147. Online: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/20820>
- HAIG Zsolt (2018): *Információs műveletek a kibertérben*. Budapest: Dialóg Campus. Online: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/12651>
- HOLTZHAUSEN, Derina et al. (2021): *Principles of Strategic Communication* [ePub]. New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003002048>
- KRIZBAI Diána Daniella – SZAK Andrea (2022): Napjaink tömegkommunikációjának jelentősége a védelmi politikában. Az orosz–ukrán háború példáján keresztül. *Hadtudományi Szemle*, 15(4), 119–134. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2022.4.8>
- KRAJNC Zoltán szerk. (2019): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest: Dialóg Campus.
- NATO (2023): *AJP-10 Allied Joint Doctrine For Strategic Communications*. Online: <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/standards?search=AJP-10>
- NÉMETH József Lajos (2013): A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjaikban. *Hadtudomány*, 23(1–2), 129–139. Online: www.mhht.eu/hadtudomany/2013/1_2/HT_2013_1-2_Nemeth_Jozsef.pdf
- NÉMETH József Lajos (2019a): A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 12(1), 167–174. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>
- NÉMETH József Lajos (2019b): Stratégiai kommunikáció – szakirodalmi áttekintés. *Hadmérnök*, 14(3), 159–166. Online: https://real.mtak.hu/101653/8/193_13_nemeth.pdf; DOI: <https://doi.org/10.32567/hm.2019.3.13>
- NÉMETH József Lajos (2020a): A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai I. rész. *Haditechnika*, 54(4), 13–16. Online: <https://doi.org/10.23713/HT.54.4.04>
- NÉMETH József Lajos (2020b): A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai II. rész. *Haditechnika*, 54(5), 15–19. Online: <https://doi.org/10.23713/HT.54.5.03>
- NÉMETH József Lajos (2021a): A Stratégiai kommunikáció: fókuszban az állam és a haderő. *Hadtudományi Szemle*, 14(2), 115–132. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2021.2.9>
- NÉMETH, József Lajos (2021b): Defining Strategic Communication: An Almost Impossible Challenge, But Perhaps There Is Still A Solution. *Hadtudomány*, 31(2021. évi elektronikus lapszám), 162–172. Online: <https://doi.org/10.17047/Hadtud.2021.31.E.162>
- NÉMETH József Lajos (2021c): *Stratégiai Kommunikáció*. [ePub]. [H. n.]: szerzői kiadás. Online: https://drive.google.com/file/d/1OZvhTA9cvdo6_u_iqxxmq6VdQpvY-4gQZ/edit
- RÓZSA Tibor (2011): Információs műveletek a Magyar Honvédség missziós feladataiban. *Hadtudomány*, 21(1–2), 42–48. Online: www.mhht.eu/hadtudomany/2011/1/HT-2011_1-2_6.pdf
- RÓZSA, Tibor (2013): NATO Information Operations in Afghanistan. *AARMS*, 12(1), 155–164. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2013.1.17>
- RÓZSA Tibor (2016): *Az információs műveletek vizsgálata, különös tekintettel a befolyásolási képességek alkalmazásának lehetőségeire a Magyar Honvédség feladatrendszerében*. PhD-disszertáció. Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola. Online: <https://doi.org/10.17625/NKE.2017.04>

- SZAK Andrea (2009): Helyi háborúk az írott médiában. *Hadtudományi Szemle*, 2(4), 119–123. Online: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/13914>
- TOKOVICZ József (2006): A XXI. század háborúi (2.) Az aszimmetrikus hadviselés sajátosságai. *Új Honvédségi Szemle*, 60(5), 8–22. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/HonvedsegiSzemle_2006_01/?query=%22strat%C3%A9giai+kommunik%C3%A1ci%C3%B3%22&pg=601&layout=s

Trapp László¹

Az intézkedések során fellépő hatások vizsgálata a döntéshozatali mechanizmusok körében

Assessment of the Impacts of Measures Among Decision-Making Mechanisms

Absztrakt

A Magyar Honvédség feladatrendszere a megváltozott biztonsági környezet hatására az elmúlt közel tíz évben változásokat idézett elő, következményeképpen a személyi állomány a korábbi évek gyakorlatától eltérően ma már rendszeresen érintkezik a civil polgári társadalommal. A közrend megteremtése és annak hatékony fenntartása érdekében indokolt stílusfüggetlen intézkedéstaktikai képzések bevezetése, amelyek elősegítik a humán erőforrást a hatályos jogszabályokban meghatározott lefolyási renddel összefüggő normák vállalására és érvényesítésére. Annak érdekében, hogy az intézkedések eredményessége magasabb szintre legyen emelhető a kontaktreagálások során, szükséges a képzési modulokba integrálni a döntéshozatali mechanizmusok körének fázisai között tapasztalható időintervallum csökkentésének aspektusait, valamint e fázisokra ható stresszérzékenység ismeretét, illetve hogy azok lehetséges megküzdési stratégiái hogyan segítik elő a helyzeti előny vagy a kezdeményezés visszaszerzését.

Kulcsszavak: stílusfüggetlen intézkedéstaktikai képzések, döntéshozatali mechanizmusok köre, stressz, megküzdési stratégiák

¹ Hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

Abstract

As a result of the changed security environment, the tasks of the Hungarian Defence Forces have changed over the past ten years, and consequently, personnel now regularly interact with civil society, unlike in previous years. To establish and effectively maintain public order, it is appropriate to introduce style-independent training in tactical measures to help human resources to adopt and enforce the standards associated with the rules of procedure laid down in the legislation in force. In order to raise the effectiveness of measures to a higher level in contact responses, it is necessary to integrate in the training modules aspects of reducing the time lag between the phases of the decision-making mechanisms cycle, as well as knowledge of the stress sensitivities that affect these phases and how their possible coping strategies can help to regain the advantage of position or initiative.

Keywords: independent tactical training, range of decision-making mechanisms, stress, coping strategies

Bevezető

Magyarország közrendjének és közbiztonságának fenntartásáért elsősorban a rendvédelmi szervek hivatottak, de látnak el rendészeti feladatokat többek közt a 2012. évi CXX. törvény hatálya alá eső személyek, valamint a Magyar Honvédség humán-erőforrás-bázisa is. Utóbbi esetében a megváltozott biztonsági környezet gyökeresen átalakította szerepkörét és feladatát az elmúlt szűk tíz évben a közbiztonság fenntartása kapcsán. A migrációs nyomás, a pandémia okozta többletfeladatok, s nem utolsósorban a szomszédos országban kialakult konfliktus új alapokra helyezte a haderő szerepét, valamint feladatainak ellátását. Tekintettel arra, hogy korábban a honvédség személyi állománya jellemzően katasztrófhelyzetekben való kárfelszámolás okán került kapcsolatba a polgári társadalommal, napjainkban ez szinte már mindennapos a jelenlétfokozó járőrözés, kórházi feladatok támogatása, illetve az állam határainak védelme során. A tapasztalható haderőfejlesztés részeként kiemelt figyelmet kapott a képzés, valamint a meglévő képességek fejlesztése is, amelynek egyik fontos része a civil személyekkel való érintkezés, valamint a velük szembeni intézkedések foganatosítására történő felkészítés. Ahhoz, hogy hatékonyan együtt tudjon működni minden olyan szerv-szervezet, amely a közrendet és a közbiztonságot hivatott megteremteni, valamint fenntartani, azonos intézkedési kultúrával kell hogy rendelkezzen a törvényben foglaltak érvényesítése érdekében. Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az intézkedések foganatosításakor tapasztalható döntéshozatali mechanizmusokra hogyan hat a stresszérzékenység, valamint azok lehetséges megküzdési stratégiái hogyan segítik elő a helyzeti előny vagy a kezdeményezés visszaszerzését.

Komplementer rendészet

Magyarországon a biztonság megteremtéséért hivatott szervek és személyek körét Christián László rendőr dandártábornok foglalta egységes keretszerkezetbe a komplementer rendészeti szereplők nevesítésével. Központjában a Rendőrség áll, rá kiegészülő szereppel, de nem csekélyebb létjogosultsággal a rendvédelmi szervek, önkormányzati rendészet, magánbiztonság, valamint a civil bűnmegelőzés kapott helyet, akik egyenrangú partnereként töltenek be tehermentesítő rendészeti szerepet.²

A rendőrség mellett napjainkban a közbiztonság hatékony fenntartása érdekében elengedhetetlen egyéb más szektor jelenléte is, amely egyre nagyobb teret hódít, hisz felgyorsult világunk okozta újabb kihívások, fenyegetettségek, valamint a növekvő igények kielégítésére a rendőrség személyi állománya, illetve eszközbeli jelenléte tekintetében már nem képes a kihívásokkal megküzdeni. Nem összekeverendő a rendvédelem a magánbiztonsági szférával, mert jogok és kötelezettségek tekintetében jelentős eltérések tapasztalhatók, mégis egyfajta párhuzamot kell vonni a két elkülönült szekció között, s szükségszerű közös alapokra helyezni bizonyos képzési és alkalmazott modulokat. Az intézkedéstaktikai képzések rendvédelmi szervek vonatkozásában nem számítanak új keletűnek, hisz 1996-tól a Budapesti Rendészeti Szakközépiskola már bevezette a 3 modulból álló Intézkedés Módszertani Képzés programját, amely jogszabályismeret, lökiképzés, valamint rendőri önvédelem témaköréből állt.³

Egy a magánszférában létesítmény- vagy személyvédelmi feladatokat ellátó egyén számára is elengedhetetlenek ezen ismeretek a hatásköréből adódó jogszerű és szakszerű intézkedések foganatosításához. Továbbá csakúgy, mint egy esetleges rendőri intézkedésben, amely példaként az őrzésére bízott létesítményben zajlik, s az erőfölény, illetve az eredmény biztosítása érdekében szükségszerű, hogy az intézkedést kezdeményezőikkel azonos intézkedési kultúrával rendelkezzen. Mindkét fél egységes taktikai alapokra helyezett képzettségével elkerülhető annak veszélye, hogy kudarcba fulladjon egy megkezdett intézkedés. Egyes kényszerítő eszközök vonatkozásában természetesen nem lehet egységesen állást foglalni az állami szerveket és a magánszektort illetően, ami adódik a külön jogi szabályozás anomáliájából is, megemlítve például a kardlap, illetve az elektromos sokkoló eszköz alkalmazásának lehetőségét. Míg korábban egyfajta speciális intézkedési helyzet indokolt, úgy utóbbinál a felmerülő élettani hatások jelenthetnek veszélyt az intézkedés alá vont személyre nézve. A Magyar Honvédség vonatkozásában megállapítható, hogy a kiképzések részelemeként megjelennek ugyan az intézkedéstaktikai képzések, de ez főként a speciálisan erre hivatott, rendészeti feladatokat is ellátó szervezeténél, a Katonai Rendészetnél mutatkozik meg. A migrációs nyomás kezelése, a pandémia okozta egyéb feladatok ellátása, valamint a szomszédos országban zajló konfliktusból adódó jelenlét fokozása, fegyvernemekről függetlenül indokolta az intézkedéstaktikai képzések által elsajátítható képességek megszerzését a katonák számára, tekintettel arra, hogy e feladatok ellátása során a korábbi évektől eltérően jellemzően érintkeznek a civil polgári

² CHRISTIÁN–ROTTLER 2019.

³ SZABÓ [é. n.].

társadalommal, ezért elengedhetetlen részükről a jogszerű, szakszerű, biztonságos, arányos, eredményes, objektív s természetesen nem utolsósorban a differenciálható intézkedések, kontaktreagálások alkalmazása.

Annak érdekében, hogy a képzéseket egységesíteni tudjuk, valamint növeljük annak hatékonyságát, érdemes megvizsgálni azokat a tényezőket, amelyek egy adott intézkedés (kontaktreagálás) során az intézkedő személyre hatnak. Fontos ismeretekkel rendelkezünk a döntéshozatali mechanizmusok körének fázisairól, valamint az azokat befolyásoló tényezőkről, amelyek egyfajta görbe tükörként is szolgálnak a képzésekben részt vevők számára.

A döntéshozatali mechanizmusok, valamint az azt befolyásoló tényezők vizsgálatára kiválóan alkalmas a szimulált stresszhelyzetgyakorlatok alkalmazása „realisztikus képzések” során. A szimulált stresszhelyzetek alkalmazásával az egyén a tanult technikákat és taktikákat használhatja fel ellenőrzött, „laborkörülmények” között. Ennek keretében vizsgálható az érintett részéről az ütési/ölési gát, továbbá a jogszerű, szakszerű intézkedések gyakorlati alkalmazásának feltételei. A realisztikus képzések középpontjában csakúgy, mint a való életben a túlélés ösztöne található, amelynek biztosítása érdekében elengedhetetlen a megfelelő kondíció, fegyverhatás, taktika, önismeret és a félelem kezelése. A helyzetgyakorlatok kiértékelésével részben képet kapunk az egyén felkészültségi állapotáról, a váratlan helyzetekre történő reakciójáról, valamint felállíthatunk olyan szituációs helyzeteket, amelyekkel elősegíthetjük a megfelelő technikák és taktikák alkalmazására való iránymutatást.

Döntéshozatali mechanizmusok köre

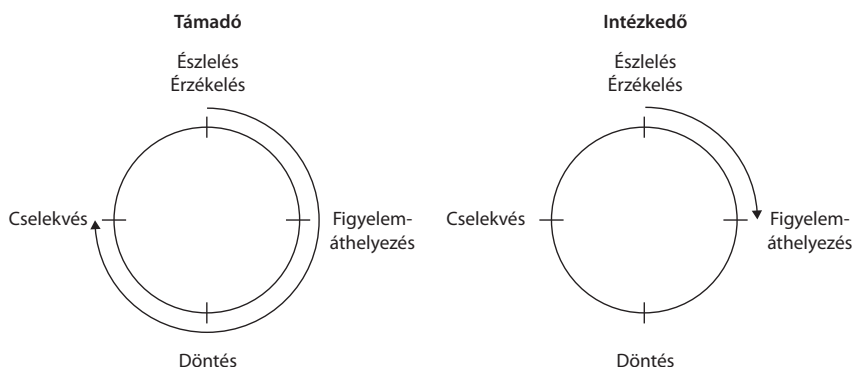
Mind az intézkedő, mind pedig a támadó esetében is ugyanez a döntéshozatali kör áll fenn, csak az (akció–reakció) elv alapján az intézkedő időben hátrányos helyzetben lehet (a támadó pedig helyzeti előnyben), mert a támadó esetében, amíg a döntés vagy cselekvés fázisában van, addig az intézkedő még csak az észlelés vagy érzékelés fázisában.

Ezt kiküszöbölve és időt nyerve megoldás lehet, ha elsődleges reakcióként oldalirányba kitérünk a támadás vélhető síkjából, megszakítva ezzel a támadó döntéshozatali mechanizmusának körét, és újra visszaszoroljuk őt az észlelés–érzékelés fázisába.

Természetesen a döntéshozatali körök megértése ettől jóval komplexebb feladat.

A klasszikus döntésemélet szerint a döntéshozatali mechanizmusok felosztása a fentiekől eltérően:

1. problémahelyzet felismerése (**ÉSZLELÉS, ÉRZÉKELÉS**);
2. probléma megfogalmazása (**FIGYELEMÁTHELYEZÉS**);
3. cselekvési változatok meghatározása;
4. változatok megvalósíthatósági vizsgálata;
5. változatok értékelése, minősítése;
6. legjobb változat kiválasztása (**DÖNTÉS**);

7. változat megvalósítása -(CSELEKVÉS).⁴

1. ábra: Döntéshozatali mechanizmusok- köre
 Forrás: a szerző szerkesztése

A rendészeti szemlélet szerint a döntéshozatali mechanizmusok körét nem áll módunkban sem a klasszikus, sem pedig a felismerés alapú döntéselmélet értelemben vizsgálni. Igaz a klasszikus döntések esetében azok hatása jelentős jövőbeli kihatással jár, ami egy esetleges kontaktreagálás esetében is releváns, de ebben az esetben az intézkedő személynek a megfelelő időráfordítással elérhető alapos megfontolás lehetősége jelentősen korlátozott. A klasszikus döntéselmélet szerint a probléma felismerésétől a konkrét döntés meghozataláig hosszú idő áll rendelkezésre, és ez lehetővé teszi az információk begyűjtését, összehasonlítását, elemzését, valamint szcenáriók létrehozását. Ezzel szemben a felismerésalapú döntéselmélet szerint rövid idő áll rendelkezésre a következményekkel járó döntések meghozatalára, az egyénnek nincs lehetősége az elemző-értékelő gondolkodásmódra.

Az intézkedések és kontaktreagálások hatékonysága a fentiekben taglalt döntéselméletek helyett a rutin döntéshozatal aspektusaival emelhető magasabb szintre, amelynek jellemzője a mindennapok apró cselekvéseinek ösztönös alkalmazása. Ez gyakran tudatalatti cselekvések sorozata, azok nem igényelnek lényegi kapacitáslekötést. A döntést ez esetben az jellemzi, hogy az megegyezik egy korábban tapasztalt problémára azonos vagy hasonló válaszadással, vagyis az automatizmusban való hatékonysága a döntésre fordított minimális időszükségletben nyilvánul meg.⁵ Tulajdonképpen az intézkedéstaktikai képzések során a bázisgyakorlatokon keresztül megszerzett tudás alkalmazását a rutin döntéselmélet hatékony kialakulásának érdekében szimulált stresszhelyzet, más néven realisztikus helyzetgyakorlaton keresztül tudjuk magasabb szintre emelni. E gyakorlati képzések célja a tapasztalás, valamint az alapelvek rutinszerű alkalmazásának kialakulása.

⁴ RESTÁS 2012: 117.

⁵ RESTÁS 2012: 31–33.

Az intézkedés eredményességére ható tényezők

Az intézkedések alatt fennálló hatások és reakciók közül 3 fő alappillért tudunk elhatárolni, amelyek közvetlen hatásukat kifejtve befolyásolják a döntéshozatali mechanizmusok fázisait:

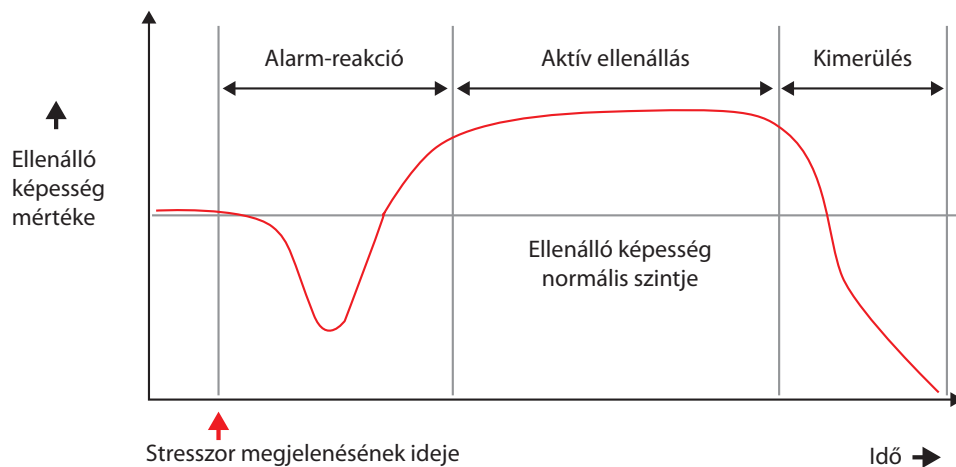
1. stresszérzékenység;
2. rendelkezésre álló idő;
3. személyiségjellemzők.

Stressz és stresszérzékenység

A stressz meghatározása

Selye János 1936-os stresszelméletének megjelenése óta napjainkra széles körben sokan foglalkoznak a stressz kutatásával. Selye professzor elmélete arra alapul, hogy az új helyzetekhez való alkalmazkodás minden esetben biokémiai folyamatokat indít el, amelyek hormonális hatásaikat kifejtve készítik fel a szervezetet a változásokra. A stressz valójában egy, a szervezet és a külvilág közötti kölcsönhatás során fellépő újszerű választ igénylő helyzet.⁶

Selye professzor három szakaszt határolt el a stressz meghatározása során. Az első szakaszban az „alarm” reakciót, a másodikban az „aktív ellenállást”, a harmadik szakaszban pedig a „kimerültséget” szakaszát.⁷

2. ábra: A Selye János-féle általános adaptációs szindróma három fázisa
Forrás: www.naturalstrength.hu/progression_periodization.html

⁶ VÖLGYI 2018: 277.

⁷ SASFY 2018: 56.

A különböző fázisok jellemzői – Rendelkezésre álló idő

Az alarm reakció

Nagy fokú adrenalin- és kortizol kibocsátással járó reakció, amely arra törekszik, hogy a homeosztázist helyreállítsuk. Ebben a fázisban jelenik meg a stresszor, amelyhez a szervezet alkalmazkodik, vagy valamilyen válaszreakciót próbál adni egyfajta ellenálló képesség kialakulásával.

Két alternatíva kínálkozik a továbbiakban:

1. menekülés,
2. megküzdés.

Jellemzői:

- a szervezet felkészül a harcra vagy a menekülésre (*flight or fight*);
- a szervezetben létrejönnek változások;
- felgyorsul a szív működés, aminek révén több vér kerül az izmokhoz;
- gyorsul a légzés, aminek köszönhetően több oxigén jut a szervezetbe;
- emelkedik a vércukorszint, így több energia áll a szervezet rendelkezésére;
- átalakul a vérelosztás, a vér a létfontosságú szervektől a meneküléshez vagy a harchoz szükséges szervekhez áramlik;
- kitágulnak a pupillák (így több fény jut a szembe), és az idegrendszer is éber lesz;
- a figyelem beszűkül.

Az aktív ellenállás (alkalmazkodás)

Létrejön a stresszel szembeni ellenálló képesség állapota, amelyben fenntartható és optimális mértékű a védekezés és az alkalmazkodás. Amennyiben elhúzódik a stresszhatás, a szervezet kénytelen fenntartani a védekezést, és magas energiaszint-fenntartással alkalmazkodik a helyzethez, amivel feléli a tartalékokat olyannyira, hogy idővel kimerül a készlet.

A kimerültség

A stresszorok tartós fennállása esetén kimerülnek a tartalékok, és bekövetkezhet a kimerülés állapota. Amennyiben a tartalékok elfogynak, akkor az ember jellemzően megbetegszik, de esetenként halál is bekövetkezhet.

Ezek a fázisok az élet minden területén megjelennek csakúgy, mint egy katasztrófahelyzetben, ahol az emberi szervezet képes kimerülni a stresszkezelésben, aminek eredményeképpen már az egyén szorul kezelésre, mert ő maga a tőle elvárható módon már senkit és semmit nem képes kezelni. A stresszkezelés szempontjából fontos tényező, hogy az egyén mennyire képes felkészülni a váratlan helyzetekre, s azt a görbe alatti területen kezelni.

A stressz jó és rossz aspektusai

A stressz egyes esetekben pozitív, egyes esetekben pedig negatív élettani hatást fejthet ki. Amikor pozitív, akkor megállapítható, hogy kortizol termelődik, s tekintettel arra, hogy a kortizoltermelést a stressz tüneteként értelmezzük, úgy a hétköznapi stresszhelyzeteket is ártó hatásúnak kellene felfognunk, de ezek hatásai nem károsak, s nincsenek hosszú távú kellemetlen következményei. Azok a hétköznapi élmények, mint a szerelem, a sport, a várandósság stb. többnyire kellemesen hatnak az egyénre, de ide sorolható a városi közlekedés vagy a közszereplés is, amelyeket már akár kellemetlen élménynek is tekinthetünk, de ezen események sem vezetnek (normális keretek között) a szervezet összeomlásához. Megállapítható, hogy a mellékvesekéreg ezen hatásokra kortizoltermeléssel válaszol, ami a stressz tünete és a stresszreakció egyik kiváltó tényezője, de nem párosulnak mindehhez hosszú távú káros következmények. A kortizol szerepe, hogy felkészítse a szervezetet a válaszreakciókra. Ide sorolható az ébredés is: megszokott működési állapotból egy új működési állapotba kerül a szervezet, aminek érdekében fel kell szabadítani az energiatartalékokat. A köznyelv mindezt a „jó stressz” kategóriájába sorolja, amelynek egyik meghatározó tulajdonsága az időbeni rövidegsége. Ezek az életesemények előbb vagy utóbb véget érnek, a kihívások megszűnnek, s ezzel együtt a kortizol termelése is normalizálódik.⁸

Rendészeti aspektusból, valamint az intézkedések fogantatása szempontjából az egyénre gyakorolt stressz okozta negatív hatásokat, valamint a szervezet reakcióját érdemes megvizsgálni. A stresszhormon fokozott termelése akkor hathat az egyénre negatívan, ha az tartóssá válik, s nem találja rá a megoldást. A „rossz stressz” nem más, mint a tartós stresszállapot, amely gyakori és ismétlődő, hozzá hosszú távú káros következmények párosulnak.⁹

A szervezet reakciója

A szervezet reakciója ezen megélt életeseményekre a stresszválasz, ami nem redukálható kizárólag a kortizolszint emelkedésére, hisz az átfogja a szervezet egészét. A Selye János által kezdetben végzett kimagasló erősségű stressztényezők hatásainak tanulmányozása során már kimutatható volt a stresszválasz, amelynek a szervezetre gyakorolt hatása is bizonyítható volt. A stressz hosszú távon kifejtett hatása jelentős változásokat idéz elő a szervezetben, még akkor is, ha annak erőssége mérsékelt és egyéb fizikai tünetek (magas vérnyomás, anyagcsere zavarak stb.) mellett különböző lelki zavarok kialakulásának okozója is egyben.¹⁰

Annak érdekében, hogy mindez hatékonyan működjön, érdemes szemügyre venni egyes megküzdési stratégiákat.

⁸ HALLER-HAZAFI-KÓRÓDI 2017: 8.

⁹ HALLER-HAZAFI-KÓRÓDI 2017: 10.

¹⁰ HALLER-HAZAFI-KÓRÓDI 2017: 13–14.

A Lazarus–Launier-modell (1978) – Személyiségjellemzők

A kognitív pszichológiai megközelítésű Lazarus–Launier-modell a megküzdési stratégiák egyik legátfogóbb modellje. Két megküzdési típust fogalmaztak meg, amelyek közül az egyén választ, tekintettel arra, hogy a stresszel való megküzdésben aktívan részt vesz.

A két megküzdési típus lehet:

1. problémaközpontú,
2. érzelempözpontú.

A problémaközpontú megközelítésben az egyén a problémát, magát a helyzetet helyezi fókuszba, célja a stressz forrásának megszüntetése; míg az érzelempözpontú stratégia célja a negatív érzelmi állapot csökkentése, és hogy a tudatos vagy tudatalan döntéseinek sorozata által kontrollálja érzelmi reakcióit.

Később (1986) Lazarus és Folkman kiegészítette a korábbi Lazarus–Launier-modellt, és a megküzdési stratégiákon belül további nyolcféle aspektust különített el:

1. konfrontáció;
2. eltávolodás;
3. érzelmek és viselkedés szabályozása;
4. társas támogatás keresése;
5. felelősség vállalása;
6. problémamegoldás;
7. elkerülés, menekülés;
8. pozitív jelentés keresése.¹¹

Lazarus és Folkman később idézi Kopp és Skrabski (1995) konfliktuskezelési stratégia faktorainak érvényességét, amely szerint három érzelmi és egy támogatáskereső faktor határolható el.

Ezek a következők:

- problémaelemzés;
- kognitív átstrukturálás;
- alkalmazkodás;
- érzelmi indíttatású cselekvés;
- érzelmi egyensúly keresése;
- visszahúzóddás;
- segítségkérés;
- a problémaközpontú megküzdés összesített mutatója;
- az érzelempözpontú megküzdés összesített mutatója.¹²

Ralf Schwarzer egészen más megközelítés alapján osztályozta a megküzdési stratégiákat: az időperspektíva és a bekövetkezés valószínűségének dimenziója alapján négyféle aspektusban különítette el a döntéshozatali mechanizmusokat:

¹¹ SASFY 2018: 64–65.

¹² KARDOS 2014.

1. reaktív (múltbéli eseményre irányul);
2. anticipált (a jövőre irányul);
3. preventív (a jövőre irányul);
4. proaktív (a jövőre irányul).

A „reaktív” stratégia múltbéli esemény kompenzációjára vagy elfogadására irányul. Egyfajta hagyományos *coping* (megküzdési) felfogásnak is értelmezhetjük, amelybe beletartoznak a célok újra értelmezései, a veszteségekből származó előnyök megtalálásai, valamint a fájdalom enyhítésének lehetőségei.

Az „anticipált” stratégia jellemzője, hogy a közvetlenül előttünk álló és nagy valószínűséggel bekövetkező kritikus esemény még nem történt meg; akkor léphet fel károsodás, veszteség, ha nem sikerül kezelni a kockázatokat, a kihívásokat, enyhíteni a veszélyeket, vagy azokat erőfeszítésekkel megoldani (ezek az események lehetnek például egy fogorvosi kezelés, vizsga stb.).

A „preventív” megküzdés jellemzője a megfelelő források kialakítása egy a távoli jövő ismeretlen kockázatainak bekövetkezésével szemben. Mindezek megmutatkozhatnak például egy munkahely elvesztésében, betegség kialakulásában; reakció lehet az egyén részéről a felkészülés, amely megnyilvánulhat többek közt abban, hogy az emberek pénzt tesznek félre, biztosítást kötnek, megbízható-támogató kapcsolatokat alakítanak ki.

A „proaktív” megküzdés viselkedési formái hasonlóak a megelőző megküzdéshez, amelyben az egyén általános megküzdési formákat alakít ki az élet lehetséges problémáinak kezelésére. A hajtóerő jellemzője a kitűzött célokból eredő kihívások kezelése. A proaktív megküzdés olyan törekvés, amely az életfeltételek optimalizálását és a teljesítmények színvonalának növelését segíti elő.¹³

Összegzés

Az intézkedési jogkör kialakításával megkezdett interakciók során az intézkedést foganatosító személynek is számolnia kell agresszív, ellenszegülő magatartással. Ezek megnyilvánulhatnak a kommunikációban, s legalább ugyanakkora eséllyel fizikai agresszióban is. A komplementer rendészeti szerepköröket vizsgálva megállapítható, hogy az intézkedésekből fakadó konfliktusok kezelésének kiemelkedő rutinjával leginkább a rendőrség személyi állománya rendelkezik, figyelembe véve, hogy a közrend, közbiztonság megteremtésére, valamint annak fenntartására ez a szervezet hivatott elsődlegesen, de tekintettel arra, hogy a megváltozott biztonsági környezet, valamint a növekvő igények és elvárások kielégítése egyéb más szereplők jelenlétét is igényli, elengedhetetlen egy stílusfüggetlen, egységes képzési modul kialakítása. A képzési rendszerekbe szükségszerű integrálni egyes pszichológiai modulok vizsgálatát, úgymint például a stresszérzékenységet, a személyiségi jellemzőket, valamint a rendelkezésre álló időtartam alatt a döntéshozatali képességeket, amelyek elősegítik a hatékonyság

¹³ Pécsi Tudományegyetem 2022.

növelésének eredményét, továbbá egyfajta önismereti lehetőségként is funkcionál. A rendészeti szereplők esetében ezek a pszichológiai vizsgálatok, amelyek kiválóan alkalmazhatók realisztikus, szimulált stresszhelyzet-gyakorlatokban, tökéletes szűrő eszközei lehetnek a kiválasztásnak, mind az egyénnek, mind pedig szolgálati előljárójának, társának információval szolgálhatnak a vélhető alkalmasságról. A Magyar Honvédség honvédtiszti képzési rendszerében napjainkban nincs jelen ilyen jellegű tanrend szerinti kurzus, pedig kialakítása időszerű és sürgető, tekintettel arra, hogy a honvédség személyi állománya a korábbi évek gyakorlatától eltérően ma már feladatrendszeréből adódóan rendszeresen érintkezik a civil polgári társadalommal, s a rendőrség feladatát segítő rendvédelmi szereplőként akkor képes hatékonyan, valamint jogszerűen fellépni, ha ezen képességek birtokában van, s mindezen túlmenően pedig a szervezet társadalmi közmegítélést is elősegíti.

Felhasznált irodalom

- CHRISTIÁN László – ROTTLER Violetta (2019): A biztonság megteremtésének új megközelítése: Komplementer rendészet. In *Trendy rozvoja súkromnej bezpečnosti v krajinách V4*. Bratislava. Online: <https://real.mtak.hu/119394/1/Abiztonsagmegteremtisenekujmegkozelitesekomplementerrendeszet.pdf>
- HALLER József – HAZAFI Zoltán – KÓRÓDI Gyula (2017): *Stressz, kiégés és törvényi szabályozás. Kiégésmegelőzés és stresszmenedzsment a közigazgatásban*. Budapest: Dialóg Campus. Online: <https://bit.ly/4iqhl1D>
- KARDOS Bernadett (2014): *Stressz kezelése, coping (megküzdési) technikák. Együtt a betegség okozta károk leküzdéséért*. Előadás, 2014. március 29. Online: <https://slideplayer.hu/slide/2305138/>
- Pécsi Tudományegyetem (2022): *Megküzdés*. Online: https://grastyan.pte.hu/sites/grastyan.pte.hu/files/2022-11/megkuzdes_3.pptx
- RESTÁS Ágoston (2012): *A tűzoltásvezetők kényszerhelyzeti döntéshozatala*. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem.
- SASFY György Zoltán (2018): *Konfliktuskezelés, stresszkezelés*. Budapest: Dialóg Campus. Online: <https://bit.ly/3Q06zSw>
- SZABÓ Zoltán László [é. n.]: *Az ORFK RSZKK, valamint a Rendészeti Szakközépiskolák szerepe és feladata a fegyveres biztonsági őrök intézkedéstaktikai képésében*. Online: <https://slideplayer.hu/slide/2023775/>
- VÖLGYI Zoltán (2018): A harctevékenységekhez kapcsolódó stressz pszichológiai aspektusai. *Hadtudományi Szemle*, 11(1), 270–286. Online: https://epa.oszk.hu/02400/02463/00038/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2018_01_270-286.pdf

Várdai Mihail Istvanovics¹

A hagyományos fegyverzet-ellenőrzés lehetséges jövője, az első világháború előtti időszak mint modell

The Possible Future of Conventional Arms Control, The pre-World War I Period as a Model

Absztrakt

A 2022. február 24-én kezdődött orosz–ukrán háború következtében az európai biztonsági architektúra jelentős mértékben sérült. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization, NATO) 2023-ban egy újabb bővítéssel ment keresztül, és a fegyverkezési verseny ennek következtében újabb lendületet vett. A NATO és az Oroszországi Föderáció szembenállása, az elrettentés hangsúlyozása során kialakult helyzet nem kedvez a nemzetközi stabilitásnak. A feltörekvő Kína és a „remete” Észak-Korea, valamint az „ügyeletes rosszfiú” Irán tevékenysége következtében a nemzetközi helyzet nem egyszerű. A nem állami szereplők, különös tekintettel a katonai magánvállalatok, terrorista szervezetek jelentős destabilizáló tényezőként jelennek meg. Ennek egyik oka, hogy a technikai fejlődés következtében olyan nem tömegpusztító fegyverek jelentek meg, amelyek stratégiai hatást képesek kiváltani. Ezeket a kihívásokat és fenyegetéseket nem lehet kizárólag fegyveres erő alkalmazásával kezelni, hanem az elrettentés támogatására bizalom- és biztonságerősítő intézkedések foganatosításával, fegyverzet-ellenőrzési rezsimmel is lehet kezelni. A mostani helyzet viszont nem új. Az első világháborút megelőzően az 1900–1914 közötti időszakban a világ, hasonlóan a mostani helyzethez, jelentős politikai, társadalmi, gazdasági és ezáltal katonai változáson esett át. Az akkori helyzet azért is hasonló, mert a korabeli nagyhatalmak szövetségi rendszereket hoztak létre és erősítettek meg, és fokozódott a szembenállás a tömbök között. Az új technika korábban nem látott lehetőségeket nyújtott a haderőknek, amiből a vasút, az új csatahajók, a repülőgép és a géppuska

¹ Honvéd Vezérkar, Hadművelési Csoportfőnökség, Fegyverzet-ellenőrzési Főnökség.

alkalmazása jelentős mértékben átalakította a nemzetközi kapcsolatok rendszerét és a hadviselést. A tanulmány célja adaptációs kísérletet tenni az akkori helyzetre a meglévő fegyverzet-ellenőrzési rezsimek, illetve bizalom- és biztonságerősítő intézkedések előírásainak alkalmazásával a jelen helyzetet követő jövőre.

Kulcsszavak: fegyverzet-ellenőrzés, bizalom- és biztonságerősítő intézkedések, fegyverkezési verseny, elrettentés

Abstract

As a result of the Russian-Ukrainian war that began on February 24, 2022, the European security architecture was significantly damaged. The North Atlantic Treaty Organization (NATO) underwent another expansion in 2023, and arms race gained another momentum. The situation created during the confrontation between NATO and the Russian Federation and the emphasis on deterrence is not conducive to international stability, and the situation is not easy as a result of the activities of rising China and the "hermit" North Korea, as well as the "bad boy on duty" Iran. Non-state actors, especially private military companies and terrorist organisations, appear as significant destabilising factors. One of the reasons for this is the emergence of non-mass destruction weapons that can have a strategic effect, is the result of the technical progress. These challenges and threats cannot be dealt with by the use of armed force exclusively, but can also be dealt also with by implementing confidence and security building measures and with arms control regimes. However, the current situation is not new. Before the First World War, in the period between 1900–1914, the world was similar to the current situation, underwent significant political, social, economic and military changes. The situation at that time is also similar because the great powers of that time created and strengthened alliances and the opposition between the blocs increased. The new technology offered unprecedented opportunities to the armed forces, from which the use of the railways, new battleships, the airplanes and the machine guns significantly transformed the system of international relations and warfare. The study aims to make an adaptation attempt for the future, following the current situation by applying the provisions of the existing arms control regimes and confidence and security building measures to the situation at that time.

Keywords: arms control, confidence and security building measures, arms race, deterrence

Bevezetés

A fegyverzet-ellenőrzés, a bizalom- és biztonságerősítő intézkedések a nemzeti biztonság elemei, amelyek a katonai biztonság egyik megközelítéséhez adja meg az állam részére az eszközöket. A másik fő eszköz az elrettentés és a katonai erő alkalmazása. A jelenkor technikai fejlődésének következtében ez a két eszköz a katonai biztonság eszközrendszerében jelentős. Ennek egyik jele, hogy Európában a hagyományos fegyverzet-ellenőrzési, bizalom- és biztonságerősítő intézkedéseket (*confidence and security building*

measures, CSBM²) tartalmazó szerződések, megállapodások a 2022. február 24-én kezdődött orosz–ukrán háború következtében látszólag vesztek jelentőségükből. A fegyverzet-ellenőrzés és CSBM-ek körüli problematika nem új keletű és többretű. A nemzetközi politikai helyzet átalakulása 2014 márciusában felgyorsult, amikor is az Oroszországi Föderáció (Oroszország) annektálta a Krím félszigetet és támogatta a kelet-ukrajnai szakadárokat. A másik jellemző, hogy a technikai fejlődés következtében olyan fegyverrendszerek jelentek meg, amelyek megléte, alkalmazása stratégiai jelentőségű lehet. A jelenkori helyzet viszont véleményem szerint nem új. Hasonló helyzet az első világháborút megelőző években volt a nemzetközi kapcsolatok vonatkozásában. Ebben a tanulmányban ezt az időszakot mint scenáriót kívánom alkalmazni, az európai térségben meghatározó fegyverzet-ellenőrzési és CSBM-megállapodások tükrében. Ehhez a háborút megelőző időszak egyik jelentősebb eseménysorát veszem alapul, és az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés (Conventional Armed Forces Treaty, CFE Szerződés),³ a Bizalom- és Biztonságerősítő Intézkedések 2011. évi Bécsi Dokumentuma (Bécsi Dokumentum)⁴ a hozzákapcsolódó javaslatokkal együtt és a Nyitott Égbolt Szerződés (Open Skies Treaty, OST)⁵ erre a helyzetre való adaptálását végzem el. A tanulmány célja, hogy a hagyományos fegyverzet-ellenőrzés lehetőségeit felvázolja ezen a gondolat kísérleten keresztül.

Definíciók, megállapodások adaptálása

A tanulmány a következő, korábban megalkotott definíciók mentén kívánja bemutatni a fegyverzet-ellenőrzés, illetve a CSBM-ek hatásmechanizmusát ebben a scenárióban. A scenárió során a prekonfliktus időszakában a CSBM-ek, míg a posztkonfliktus időszakában a fegyverzet-ellenőrzés lehetőségei kerülnek fókuszba. A CSBM általam megadott definíciója:

„Olyan alkalmazott politikai cselekmények összessége, amely az államok közötti dialógus fenntartásával hozzájárul a biztonság kialakításához, fenntartásához azáltal, hogy a nemzetközi kapcsolatok különböző területein, ideértve a fegyveres erők közötti kapcsolatokat, az államközi együttműködést előmozdítja.”⁶

A fegyverzet-ellenőrzés alapdefinícióját, hasonlóan a következő módon kívánom definiálni:

„Olyan politikai és/vagy jogi kötelezettségvállalás az államok részéről, ami megakadályozza a fegyverek ellenőrizetlen terjedését (non-prolifерáció), korlátozza azok alkalmazását, lehetővé teszi azok ellenőrzött módon történő leszerelését, megsemmisítését, így

² A nemzetközi és nemzeti szakirodalomban a CSBM rövidítés elfogadott a bizalom- és biztonságerősítő intézkedések tekintetében. A szerző megjegyzése.

³ 1999. évi VI. tv.

⁴ 1686/2017. (IX. 22.) Korm. határozat.

⁵ 2004. évi V. tv.

⁶ VÁRDAI 2022a: 196.

hozzájárulva az államok biztonságához azáltal, hogy lehetővé teszi az államok közötti dialógust, a bizalom kialakítását. A fegyverzetellenőrzés magába foglalja a kötelezettségvállalás(ok)nak megfelelő információk és adatok szolgáltatását, azok verifikálását, valamint a vállalt limitek eléréséhez szükséges kivonást, megsemmisítést.”⁷

A kiválasztott korszak esetében ezek a definíciók véleményem szerint megállják a helyüket. A korszakot tekintve a Bécsi Dokumentum előírásai közül elsősorban az I. fejezet, a Katonai Információk Éves Cseréje fejezetből elsősorban a 10.1., a 10.3., valamint a kornak megfelelő módosítással a 13. és 14. paragrafusok tudják megadni a kulcsfontosságú alapadatokat a harcoló egységekről és magasabbegységekről.⁸ Ebben az esetben a harcoló egységeknek a gyalogság, a lovasság és a tüzérség tekinthető mérvadónak, és esetlegesen a 2016-ban visszavont orosz módosító javaslatok haditengerészetre vonatkozó részei.⁹ Itt ki kell emelni, hogy az első világháborút megelőzően a csatahajók, csatacirkálók és a tengeralattjárók tekinthetők meghatározó fegyverrendszereknek. Ezen fegyverzetek, rendszerek békeelhelyezkedéséről vagy a CFE Szerződésben a *Jegyzőkönyv a bejelentésekről és információcseréről* előírásai alapján a lehetőség megvolt a szükséges információk átadására.¹⁰ A felszíni hadihajók definíciójához az 1922. évi washingtoni haditengerészeti szerződésben meghatározottak szerint azok az úszóegységek tartoznak, amelyeknek főbb fegyverzete legalább 203 mm (8 hüvelyk) űrméretű és legalább 10 160 metrikus tonna vízkiszorítással rendelkeznek.¹¹ A tengeralattjárók vonatkozásában mennyiségi korlát nem vezethető be, viszont az operatív fegyverzet-ellenőrzés eljárásait figyelembe véve, a CFE Szerződés vonatkozó részeiből lehetséges átemelni bejelentési formátumot a kifutásra és a kikötésre vonatkozóan. A másik fontos bejelentési lehetőséget a Bécsi Dokumentum V. fejezetének előírásai jelenthetik, amelyek a bejelentésköteles katonai tevékenységekkel kapcsolatosak. Ebben a fejezetben, együtt az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) Biztonsági Együttműködési Fórum 9/12. számú határozatának előírásai bírnak a legnagyobb jelentőséggel. Az előírások közül azt kell kiemelni, hogy az állam 42 nappal a bejelentésköteles katonai tevékenység kezdete előtt bejelenti a többi államnak azt, és részletezi annak célját, az abban részt vevő erőket. Ehhez kapcsolódik még a katonai tevékenységek megfigyelésével kapcsolatos VI. fejezet is, amely azt írja elő, hogy meghatározott létszámú erő és technikai eszköz darabszám esetén az adott tevékenységre a többi államtól megfigyelőket kell meghívni.

A tanulmányban nem kívánom a teljes időszak minden eseményét vizsgálni, hanem a példa kedvéért egy jellegzetes esetet dolgozok fel. Az első világháborút megelőző eseménysornak véleményem szerint minden egyes eleme külön tanulmányt érdemel, így csak röviden összegezve kívánom bemutatni a történések közül azt az eseménysort, ami hasonló a mai korhoz, analógiaként is alkalmazható, és bemutatom a különböző fegyverzet-ellenőrzésben és CSBM-ekben rejlő lehetőségeket.

⁷ VÁRDAI 2022a: 195.

⁸ Bécsi Dokumentum.

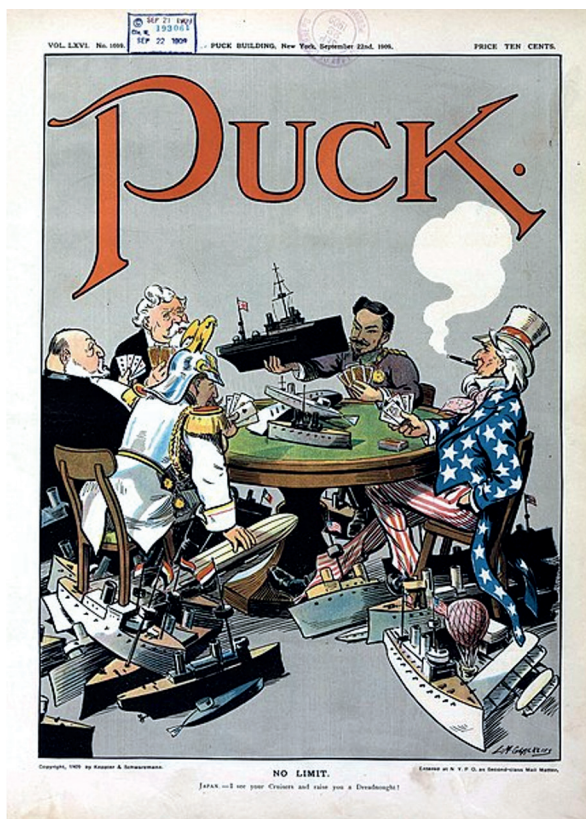
⁹ Russian Federation 2011.

¹⁰ CFE Szerződés. *Jegyzőkönyv a bejelentésről és információcseréről*.

¹¹ Washington Naval Treaty, Part 4, Definitions.

Az angol–német flottaépítési verseny

Az 1. ábrán a flottaépítési verseny karikatúrája látható, 1908. szeptember 22-én jelent meg a *Puck* magazinban. A képen a haditengerészeti nagyhatalmakról alkotott sztereotípiák láthatók, ahogy kártyáznak, és a tétük a különböző hajók, valamint Németország esetében a léghajó, az Amerikai Egyesült Államok vonatkozásában a repülőgép is megjelenik. Az angol–német flottaépítési verseny, véleményem szerint, meghatározó eseménysorozata az első világháborúnak. A német egyesítést követően, a német politikai irányelvnek köszönhetően a Német Császárság „helyet követel magának a nap alatt”, célja a paritás elérése a Brit Birodalommal.

1. ábra: Karikatúra a haditengerészeti fegyverkezési versenyről
Forrás: MACMILLAN 2013: 111.

Ez volt az úgynevezett „Weltpolitik”. A németek gyarmatosításba kezdtek, és a tengerentúli területek biztosítása érdekében szükségessé vált az erős haditengerészet kiépítése. A német flotta kiépítésére 1897-től Alfred von Tirpitz admirális tervei alapján került sor, célja volt, hogy a brit flottát a kikötőiben tartva engedményeket

kényszerítsen ki Németország javára.¹² Már a kezdetektől nyilvánvaló volt, hogy a németek nem képesek legyőzni a brit haditengerészetet. A német flottaprogramnak elsősorban elrettentési célja volt, vagyis olyan veszteségek okozására való képesség megteremtése, amelyet a potenciális ellenfél nem tud könnyen pótolni. Ebben az esetben alkalmazható az 1995. évi *Hadtudományi lexikon*ban megfogalmazott definíció, amely szerint az elrettentés:

„a nemzetközi erőszak-alkalmazás megelőzésének, a már folyó harccselekmények eszkalációja megakadályozásának egyik módja. Kísérlet a lehetséges ellenfél meghatározott cselekvési formáktól való eltérítésére olyan kockázatok jelzésével, amelyek aránytalanul nagyok lehetnek az elérni remélt nyereséghez képest. Akarati ráhatás a potenciális agresszorra abban az irányban, hogy mondjon le az erőszak alkalmazásáról és keressen politikai megoldást.”¹³

A 2019. évi *Hadtudományi lexikon Új* kötetében a következő módon jelenik meg az elrettentés:

„a nemzetközi erőszak-alkalmazás (agresszió) megelőzésének, a már folyó harccselekmények eszkalációja megakadályozásának egyik módja. Kísérlet a lehetséges ellenfél meghatározott cselekvési formáktól való eltérítésére olyan kockázatok jelzésével, amelyek aránytalanul nagyok lehetnek számára az elérni remélt nyereséghez képest. Akarati ráhatás a potenciális agresszorra abban az irányban, hogy mondjon le az erőszak alkalmazásáról, és keressen politikai megoldást. Az elrettentés működése azon a feltételezésen alapszik, hogy minden szereplő racionálisan fog cselekedni. Az irracionális szereplők ugyanis még vesztes pozícióból is, vagy akár az önmegsemmisítés kockázatával is támadást indítanak.”¹⁴

A kettő definíció közül véleményem szerint a korábbi tömörebb és pontosabban visszaadja az elrettentés lényegét. Ebben a szcenárióban úgynevezett preklasszikus elrettentésről lehet beszélni, vagyis alapvetően a potenciális ellenfél hadereje az elsődleges cél, amelyet a kialakított képesség fenyegethet.¹⁵ Ez a fegyverkezési verseny megmutatta, hogy a költségei rendkívül megterhelők lehetnek az állam részére.

A német haditengerészet nagyarányú fejlesztését a flottatörvények határozták meg. Az első ilyen törvényt 1898-ban fogadták el, amely előírta a hadihajók építését.

Ennek a fegyverkezési versenynek az egyik alapvető motívuma az volt, hogy a brit haditengerészet (Royal Navy) önállóan képes kell legyen legyőzni a következő kettő haditengerészetileg jelentős hatalom együttes haditengerészetét (*two power standard*). Az orosz–japán háború tapasztalatait figyelembe véve az admirális megrendelést adott egy új csatahajóra, amely forradalmasította a hadihajó-építést, ez volt az *HMS Dreadnought*. Ez a hadihajó akkori viszonyok szerint rekordsebességgel

¹² MASSIE 1992: 181–182.

¹³ SZABÓ 1995: 285.

¹⁴ HOLECZ 2019.

¹⁵ VÁRDAI 2022b: 86.

épült meg, vagyis 1905. október 2. és 1906. december 11. között.¹⁶ Ez a hadihajó új sztenderdként jelent meg, és az ára alapján lehet megbecsülni a haditengerészeti fegyverkezési verseny pénzügyi vonzatát.¹⁷ Ennek hatására a német haditengerészet szintén új hajókat rendelt meg, amelyeket az 1908. évi flottatörvényben határoztak meg.¹⁸ Ez a haditengerészeti fegyverkezési verseny gyakorlatilag 1912-re kifulladt, mert olyan költségekkel járt a német állam részéről, amelyet már nem tudott finanszírozni. Az alábbi táblázatok szemléletesen mutatják be a költségek arányát nagyhatalmanként.

1. táblázat: Nagyhatalmak haditengerészetének csatahajó-állománya és költségvetése (akkori áron) 1904-ben

Állam	Elkészült, vízre bocsátott csatahajók száma	Haditengerészeti kiadások (millió angol fontban)
Németország	24	10,7
Osztrák–Magyar Monarchia	7	2,3
Olaszország	3	4,7
Franciaország	17	11,7
Oroszország	22	11,9
Nagy-Britannia	39	36,8
Törökország	1	0,5 (becsült adat)

Forrás: a szerző szerkesztése BROSE 2014: 4. alapján

Az 1. táblázatban látható, hogy a haditengerészeti fegyverkezési verseny elején Nagy-Britannia jelentős összegeket fektetett a haditengerészetébe, és ezzel a többi nagyhatalom előtt járt. Ekkor, 1904-ben Oroszország volt a második hatalom, amelyik nominálisan nagy pénzügyi humán erőforrásokat investált a haditengerészetébe. Ez a táblázat a kiinduló adatokat mutatja, amelyben benne vannak mind a szolgálatban álló csatahajók, mind az építés alatt álló hajók. A fegyverkezési verseny ütemét azonban a 2. táblázat adja meg igazán.

A 2. táblázat alapján látható, hogy az első világháborút megelőző időszakban a nagyhatalmak jelentős összegeket fordítottak a haditengerészetük fenntartására. Oroszország haditengerészete az 1904–05 közötti orosz–japán háború következtében gyakorlatilag megsemmisült, vagyis 1904-ben a 22 darab csatahajóból nem maradt meg egy sem, és az első világháborút megelőzően gyakorlatilag nem rendelkezett számottevő haditengerészettel. Németország viszonylatában a Dreadnought típusú hadihajók darabszáma megközelítette a Brit Haditengerészet erejét, viszont ennek ára jelentős volt. A háborút megelőzően volt egy reménysugár, ami az úgynevezett „haditengerészeti szünnapok” elnevezéssel szerepelt a közbeszédben, de ez nem volt több propagandisztikus fogásnál.¹⁹

¹⁶ ROBERTS 1992: 14–16.

¹⁷ JOHNSTON–BUXTON 2013: 236.

¹⁸ MACMILLAN 2013: 131.

¹⁹ BÖNKER 2015: 2–3.

2. táblázat: Nagyhatalmak haditengerészeti kiadásai 1913-ban, és a növekmény 1904-hez képest

Állam	Dreadnought típusú csatahajók és csatacirkálók (félkövérrel a kész, a dőlt betűs a tervezett)	Hajóépítésre kiadott összeg (millió angol fontban, 1913)	A hadihajó-építésre szánt összeg növekménye százalékban 1904 és 1913 között
Németország	22, 4	11,4	131%
Oszták–Magyar Monarchia	3, 5	4,4	270%
Olaszország	4, 6	4,3	246%
Franciaország	4, 12	7,0	41%
Oroszország	0, 4	11,1	105%
Nagy-Britannia	34, 3	17,1	38%
Törökország	2	5,5	1100%

Forrás: a szerző szerkesztése BROSE 2014: 8. alapján

Hol a csapda? Azaz miért volt pénzkidobás?

A haditengerészetek az első világháború során nagy ütközetben igazán nem mértek össze erejüket. Az 1916. május 31. és június 1. között megvívott jütlandi csata során gyakorlatilag egy el nem döntött összecsapásban ütközött meg a német és a brit haditengerészet.²⁰ Fischer Ferenc művében megemlíti, hogy Németország az első világháború során cirkálójáború (*Kreuzerkrieg*), vagyis az ellenséges hatalmak kereskedelmi hajói támadásának segítségével ért el sikereket a haditengerészeti vonatkozásban. A *Kreuzerkrieg* hatására a német haditengerészet 1914-ben jelentős brit erőket kötött le, és ennek a tapasztalatait (alapvetően a dél-amerikai partvidék mentén végrehajtott manőverekét) a későbbiekben elsősorban Erich Raeder admirális feldolgozta.²¹ Egyik jelentős csatája, a Coronel-foki csata, amikor Maximilian von Spee admirális hajórajja jelentős veszteségeket okozott az ellene küldött brit haditengerészeti köteléknek.²² Wolfgang Wegener admirális memorandumát is fontos megérteni, amelyben Alfred Tirpitz admirális doktrínáját kritizálta. Ez alapján elmondható, hogy német részről a csatahajók építése és az azon alapuló doktrinális megközelítés nem tekinthető sikeresnek, mert a Royal Navy erőit nem tudta teljes mértékben lekötöni, és az Északi-tenger gyakorlatilag „holt tengerré” vált a háború során. Ezt később, a második világháború során, részben kiküszöbölik, mert Wegener javasolta, hogy Dániát és Norvégiát a német flotta műveleteinek érdekében meg kell szállni.²³

²⁰ Great War 2016.

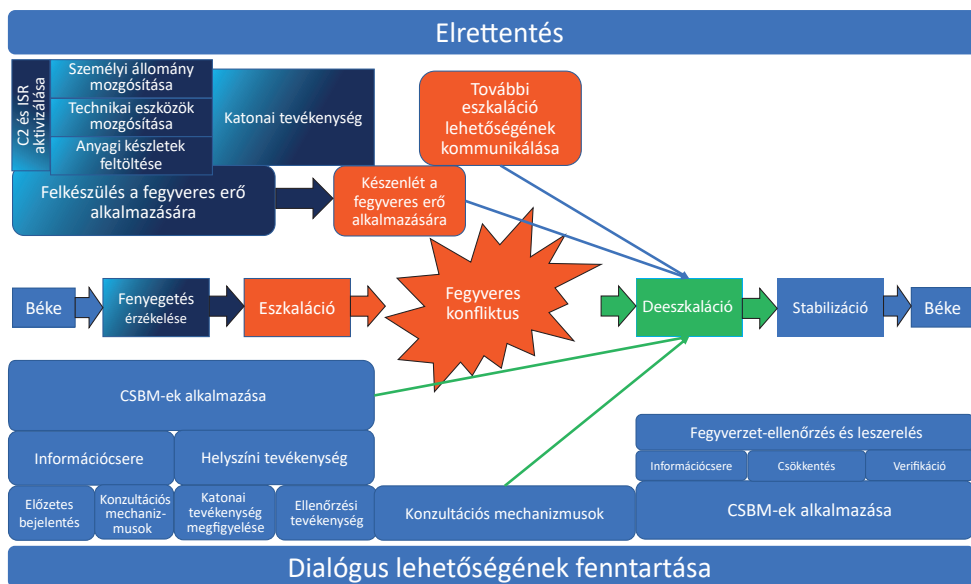
²¹ FISCHER 2014: 115–129.

²² CORBETT [é. n.]; REGAN 2003: 245–249.

²³ FISCHER 2014: 130–138.

Mihez hasonlítható ez az eseménysor, és milyen eszközrendszer áll rendelkezésre?

Az eseménysor hasonló a hidegháború fegyverkezési versenyéhez, amikor a szuperhatalmak, vagyis az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásának egyik fő attribútuma a nukleáris fegyverkezési verseny volt. Ennek köszönhetően a hidegháborút lezáró fontos megállapodások közül a CFE Szerződés, a Nyitott Égbolt Szerződés és a Bécsi Dokumentum releváns. A fegyverkezési verseny mérséklésére és a dialógus kialakítására és fenntartására elsődlegesen a Pierre Harmel által összeállított jelentés a mérvadó.

2. ábra: Dialógus és elrettentés párhuzama

Forrás: a szerző szerkesztése HARMEL 1967 alapján

A 2. ábra az elrettentés és a „dialógus”, azaz a párbeszéd együttes alkalmazását mutatja be. A „Béke – Fegyveres konfliktus – Béke” egyenes mentén láthatók mind az elrettentés elemei, mind a „dialógus” politikai-katonai elemei. A tanulmány esetében érdemes megvizsgálni, hogy a „Fegyveres konfliktus” előtt, vagyis attól balra, hogyan néz ki a katonapolitikai helyzet, és a „deeskaláció” irányába milyen módon lehet eljutni a fegyveres összecsapás elkerülése érdekében. Ahogy a 2022. február 22-én kezdődött orosz–ukrán háborút megelőzően, az első világháborút megelőzően is, a felek a dialógus lehetőségét nem biztosították. Oroszország 2022. január 21-én az EBESZ államainak bejelentette, hogy a SARS-CoV-2 (Covid-19) járványra hivatkozva nem teszi lehetővé az ellenőrzési tevékenységet az országa területén.²⁴ A járványt megelőzően Oroszország területe felett a Nyitott Égbolt Szerződés szerinti légi

²⁴ Российская Федерация 2011.

megfigyelésre sem kerülhetett sor a háborút megelőzően. Az analóg helyzetre vonatkozóan (az első világháborút megelőző időszakban) a repülőgépekkel végzett megfigyelés nem volt megoldható, de helyszíni tevékenységekre, verifikációs tevékenységekre lett volna lehetőség. A helyszíni tevékenység alapvetően korlátozott rendszabálynak tekinthető. A jelenlegi helyzetben, hasonló eseménysor esetén, különösen nagy méretű „célobjektumok” felfedésére és azonosítására.

3. ábra: Novaja Zemlja nukleáris fegyver kísérleti helyszín
Forrás: USA OC-135

A 3. ábrán az USA által végrehajtott OST szerinti megfigyelő repülés felvételei láthatók. A felvétel Novaja Zemlja orosz nukleáris tesztközpont felett készült 2014. augusztus 28-án az Amerikai Egyesült Államok OC-135B típusú megfigyelő repülőgépéről 8843 láb magasságból. Látható, hogy a megfigyelő repülőgépek képességei, azaz az ismertett szcenárió esetén a hadihajók azonosítása is lehetséges a kikötőkben, dokkokban.

Ha a technika rendelkezésre állt volna, lehetőség lett volna a flottaversennyel kapcsolatos információk szerzésére, valamint a Bécsi Dokumentum II., III. és IV. fejezet előírásai alkalmazhatók lettek volna.

A II. fejezet értelmében az államok tájékoztatják a többi részt vevő államot a védelmi tervezéssel kapcsolatosan. Ennek értelmében a dokumentum tartalma a nemzeti biztonsági és védelmi/katonai stratégiát, a védelmi tervezési folyamatot és a haderő költségvetésére vonatkozó adatokat adja meg.²⁵ Az adatok közlését követően lehetőség van kérdések feltételére, amelyekre az adatszolgáltató állam válaszokat

²⁵ Bécsi Dokumentum, II. fejezet.

ad,²⁶ valamint lehetővé teszi a helyszíni megbeszéléseket, tanulmányutakat, amelyeket a Bécsi Dokumentum IV. fejezete alapján lehet végrehajtani.²⁷

A III. fejezet a Kockázatok csökkentéséről szól, ez a Bécsi Dokumentum legkevésbé kidolgozott fejezete. A fejezet értelmében az a részt vevő állam, amelyik érzékeli, hogy a másik állam fenyegetést jelenthet számára, elindíthat egy konzultációs mechanizmust, amikor is a felmerült problémákat tárgyalásos úton, kooperatív módon orvosolhatják. Erről bővebben Várdai írt a *Failure of Risk Reduction in OSCE (How to Modernize Confidence and Security Building Measures?)* című tanulmányában.²⁸

A Nyitott Égbolt Szerződés alapjai

A Nyitott Égbolt Szerződés a bizalomépítés egyik meghatározó eszköze az északi féltekén, hiszen alapvetően Vancouvertől Vlagyivosztokig, meghatározott rendben és meghatározott szabályok alkalmazásával lehetővé teszi más államok fegyvertelen repülőgépei számára, hogy megfigyeljék az adott állam területét a levegőből, gyakorlatilag feltérképezzék egymás területét még azok az államok is, akik nem rendelkeznek műholdas felderítő kapacitással. A Gorbacsov vezette Szovjetunió készen mutatkozott a tárgyalásokra. Mire a tárgyalások formálisan is megkezdődtek Ottawában, 1990 februárjában, majd folytatódtak Budapesten április–májusban, az európai biztonsági rendszer alapvetően megváltozott, és a korábban tömbszemléletű tárgyalások jellege is átalakult.

A tárgyalások során felmerült az is, hogy az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés vonatkozó paragrafusai alapján hajtsanak végre megfigyelő repüléseket:

„XIV. Cikk

...6. A 120 napos maradék-szint érvényesítési időszak befejezésekor, mindegyik Részes Állam jogosult végrehajtani, és mindegyik az alkalmazási területen belül területtel rendelkező Részes Állam köteles fogadni, egy megállapodásban rögzített számú légi ellenőrzést az alkalmazási területen belül. Az ilyen megállapodásban rögzített mennyiséget és más alkalmazható rendelkezéseket a XVIII. cikkben említett tárgyalások során dolgozzák ki.”²⁹

Ez a cikkely gyakorlatilag elindította az OST speciális szabályrendszerének kidolgozását.

Az OST-t 1992-ben nyitották meg aláírásra, és 2002-ben lépett teljes mértékben hatályba, amikor is Oroszország törvényhozása ratifikálta. Az OST rendkívül pontos, technikailag körülírt bizalomerosztó intézkedéscsomag. A szerződés szerint a megfigyelő repülőgép meghatározott szenzorokkal és szenzoronként meghatározott képességekkel rendelkezhet. Az OST ezenfelül meghatározza a megfigyelő repülés kvótáit, amelyet a Nyitott Égbolt Konzultatív Bizottsága (Open Skies Consultative Commission, OSCC) az újonnan belépő államokra is eloszt. Az OST története során a legtöbb kvótája

²⁶ Bécsi Dokumentum, 15.5–15.6.

²⁷ Bécsi Dokumentum, 15.8.

²⁸ VÁRDAI 2021b.

²⁹ CFE Szerződés, XIV. cikk, 6. pont.

az USA-nak és Oroszország/Belarusznak³⁰ volt, azaz 42–42. Magyarországnak a kvótája 4. Ez azt jelenti, hogy az adott részes államnak a kvótának megfelelő megfigyelő repülést kell fogadnia, és ennyi megfigyelő repülést hajthat végre más államok területe felett a fogadó fél kvótájának erejéig.³¹ További korlátozás, hogy egyik állam sem hajthat végre a megfigyelt állam kvótájának 50%-ánál többet.³²

A szenzorokra vonatkozóan az OST pontosan meghatározza, hogy milyen jellegűek lehetnek, és ezeket a részes államok a bevezetést megelőzően hitelesítik, valamint a megfigyelő repülés során ellenőrzik. A szenzorok alapesetben arra képesek, hogy az általuk készített képek alapján meg lehessen állapítani egy szárazföldi eszköz kategóriáját, azaz az adott céltárgy például harckocsi, tűzérési eszköz vagy csak tehergépkocsi. Az OST IV. cikke alapján a következő szenzorok alkalmazhatók:

- optikai panoráma és sorozatfelvétel fényképezőgépek legfeljebb 30 cm-s felszíni felbontással;
- videokamerák valós idő-megjelenítéssel legfeljebb 30 cm-s felszíni felbontással;
- infravörös vonalas letapogató berendezések legfeljebb 50 cm-s felszíni felbontással;
- oldalra néző szintetikus nyílású lokátor legfeljebb 3 m-s felszíni felbontással.³³

Az OST tiltja az elektromágneses hullámokból származó elektronikus jelek gyűjtését, feldolgozását, átjuttatását vagy rögzítését, és ilyen tevékenységekre alkalmas eszközök nem lehetnek a megfigyelő repülőgépen, ideértve a besugárzásjelzőket is, amelyek valós idejű információt³⁴ szolgáltatnak.³⁵ Az OST-ben megvan a lehetőség, hogy a szenzorok képességeit javíthassák, valamint más jellegű szenzorok alkalmazását is be lehet vezetni, viszont ehhez az OSCC egyhangú döntése szükséges.³⁶ A megfigyelt fél a megfigyelő repülőgépet és a szenzorokat megbontás nélkül ellenőrizheti. A szenzorfedőknek olyan kialakításúnak kell lenniük, hogy kizárólag kívülről lehessen eltávolítani.³⁷

Új megfigyelő platform alkalmazását egy úgynevezett hitelesítési eljárást követően lehet tervezni. A hitelesítést végre kell hajtani, ha:

- új szenzort;
- új adathordozót szereznek be;
- új repülőgépet szereznek be.

A hitelesítés során a részes államok ellenőrzik a megfigyelő platform teljes dokumentációját, valamint hogy az OST és az ahhoz kapcsolódó OSCC-határozatoknak megfelel-e a hitelesíteni tervezett konfiguráció. A hitelesítés során ellenőrzik, különös tekintettel új szenzor esetén, a készített képek felbontását, amihez egy meghatározott

³⁰ Nyitott Égbolt Szerződés, II. cikk 3. pont, illetve III. cikk II. fejezet, valamint az A melléklet I. fejezet.

³¹ Nyitott Égbolt Szerződés, II. cikk, 9–10. pontok.

³² Nyitott Égbolt Szerződés, III. cikk, I. fejezet, 10. pont.

³³ Nyitott Égbolt Szerződés, IV. cikk, 2. pont.

³⁴ Nyitott Égbolt Szerződés, IV. cikk, 7. pont.

³⁵ Az orosz fél, a magyar An-26-on található SZPO besugárzásjelzőkkel kapcsolatosan minden repülés előtti ellenőrzéskor felhívta a figyelmet az OST vonatkozó pontjára, aminek a szerző egy alkalommal tanúja volt.

³⁶ Nyitott Égbolt Szerződés, IV. cikk, 3. pont.

³⁷ Nyitott Égbolt Szerződés, IV. cikk, 4. pont.

célobjektumot kell fényképezni. Bármely részes állam emelhet kifogást a hitelesítés során, amit részletes szakmai magyarázattal kell kiegészíteni.

A szenzorok alkalmazása vonatkozásában a feladattervben jelezni kell a szenzor alkalmazásának tényét és a különböző repülésiútvonal-szegmenseket, amelyeket előzetesen meg kell adni a megfigyelt félnek. A feladattervet korlátozza, hogy „a megfigyelt repülőgép repülési útvonala nem lehet közelebb 10 kilométernél olyan szomszédos ország határához, amely nem részes állam, de elérheti ezt a távolságot”.³⁸ Ennek a szabálynak nagy jelentősége van az amerikai kilépés okai között.

A szenzorok alkalmazását úgy kell tervezni, hogy a megfigyelt repülőgép minimális repülési magasságának biztosítania kell az OST szerint meghatározott maximális felbontási képességet. A megfigyelt repülőgép fordulása, magasságváltozása közben a szenzorok alkalmazása tilos, valamint egy szegmensen kizárólag egy típusú szenzor alkalmazható, amennyiben a megfigyelt repülőgépen több fajta szenzor található (jelenleg ilyen megfigyelt repülőgép nincs alkalmazásban). A megfigyelt repülőgépen található szenzorok konfigurációja (film típusa, alkalmazott lencse, digitális platform esetén az alkalmazott konfiguráció) a megfigyelt repülés során nem változtatható. A megfigyelt fél az OST alapján:

„Abban az esetben, ha a megfigyelt fél biztosítja a megfigyelt repülőgépet, a megfigyelt fél jogosult a megfigyelt repülőgép fedélzetén két repülési megfigyelővel és egy tolmáccsal képviseltetni magát, a megfigyelt repülőgép fedélzetén elhelyezett minden egyes érzékelő műszer ellenőrző pontján lévő repülési megfigyelőin felül, amennyiben a felek nem állapodnak meg másképpen.”³⁹

A megfigyelt repülés során keletkező adatok alapvetően két példányban készülnek, és a megfigyelt, valamint a megfigyelt fél kap belőle. A megfigyelt fél által készített adatok másolását, a film előhívását a megfigyelt fél jogosult ellenőrizni. Amennyiben vitás eset áll fenn a megfigyelt és a megfigyelt állam képviselői között, például navigáció elvesztése következtében nem lehet pontosan meghatározni a felvétel készítésének helyét, az adott feladat során keletkezett felvételeket meg kell semmisíteni. A megfigyelt fél a feladatot követően a többi részes állam részére megosztja a feladattervet,⁴⁰ és más részes államok másolatot kérhetnek a megfigyelt féltől, aminek az ellentételezése a Nyitott Égbolt Konzultatív Bizottságának (OSCC) vonatkozó határozata alapján történik meg.

Az OSCC az a fórum, ahol a szerződéssel kapcsolatos döntések születnek, és meghatározza a következő év megfigyelt repüléseinek rendjét. Ez a fórum lehetőséget ad a részes államoknak a vitás ügyek rendezésére akár plenáris, akár szűkített kör részére.

³⁸ Nyitott Égbolt Szerződés, VI. cikk, III. fejezet, 2. pont.

³⁹ Nyitott Égbolt Szerződés, VI. cikk, III. fejezet, 1. pont.

⁴⁰ Ez az OS F14-s formátum. A szerző megjegyzése.

Amerikai korlátozások

Az USA a területére vonatkozóan a következő korlátozásokat vezette be az OST szerinti megfigyelő repülésekre vonatkozóan.

2015 szeptemberében Oroszország, An-30B típusú megfigyelő repülőgéppel kívánt feladatot végrehajtani az USA felett. Az OSCE 2/05 2013. január 31-én hozott határozatára⁴¹ hivatkozva az orosz fél tranzitrepülőtereket kért az amerikaiaktól, megadva a repülés tervezett időpontjait. A kért repülőterek nem minősültek/minősülnek Nyitott Égbolt repülőtereknek, és ez alapján az orosz fél kérte, hogy az amerikaiak ideiglenesen minősítsék át ezeket a repülőtereket, a szükséges bejelentés megtételével.⁴² Az amerikai fél korábbi kétoldalú megbeszélések során átadott szóbeli nyilatkozatokban megerősített, az oroszok által hivatkozott OSCE-határozat értelmezése alapján nem engedte meg az orosz megfigyelő platform belépését az USA területére.⁴³ Az orosz fél azonnal jelezte, hogy az amerikai fél megsérti a Nyitott Égbolt Szerződést.⁴⁴ A Szerződés VII. cikk, 2. pontja alapján, orosz értelmezés szerint az OSCE 2/05 határozattal összhangban kérte az USA-t a tranzit biztosítására. Az orosz bejelentés szerint az amerikai fél mondvacsinált indokokkal utasítja el az orosz, akkori egyedüli digitális platformjának alkalmazását az USA területe felett.⁴⁵ Ezután a felek „gyakorlatilag” szó szerint idézték a kérdéses döntést, és kétoldalú megbeszéléseket folytattak, amelyeket nem hoztak nyilvánosságra.

Hawaii-szigetek és Alaszka vonatkozásában a megfigyelő repülések távolságát csökkentették, ami az oroszok szerint nem teszi lehetővé az állam területének, azon belül a katonai objektumok megfigyelését, különösen Alaszka vonatkozásában.

4. ábra: Maximális repülési távolság Alaszkában 2020. november 22-ig
 Forrás: Министерство иностранных дел Российской Федерации 2020

⁴¹ Arms Control Branch – Norway 2012: 441–442.

⁴² Российская Федерация 2015a.

⁴³ United States of America 2015.

⁴⁴ Российская Федерация 2015b.

⁴⁵ Akkortájt egyedül az orosz An-30B rendelkezett digitális szenzorokkal, azóta a Tu-154 és a Tu-214ON is rendszerbe állt. Az amerikai OS platform digitális szenzorokkal történő átalakítása a 2020. május 22-i bejelentést követően leállt. A szerző megjegyzése.

A 4. ábrán az amerikaiak részéről bevezetett repülési korlátozás látható Alaszka területére vonatkozóan, ami az Amerikai Egyesült Államok a Nyitott Égbolt Szerződésből való kilépéséig volt hatályban. A kis méretű kék színű körben az Elmendorf légibázis látható, ami Nyitott Égbolt repülőtér, és egy 1337 km sugarú kör, ami azt mutatja, milyen messze hajthat végre megfigyelő repülési feladatot bárki az OST alapján, pontozott vonallal pedig az Aleut-szigetek. Látható az ábrán, hogy Alaszka teljes területe nem figyelhető meg. Alaszka tekintetében az Elmendorf légibázisról 2016-ban megerősítették, hogy a legnagyobb repülési távolság 3820 km, ami alapján megállapítható, hogy az USA az OST E melléklet 5. bekezdése⁴⁶ alapján járt el.⁴⁷

Az amerikai fél ezt a passzust alkalmazta a csendes-óceáni területek feletti megfigyelő repülések szabályozására. Az amerikai fél még olyan korlátozást is bevezetett, hogy a partvontaltól 24 tengeri mérföldnél nagyobb távolságra nem lehet megfigyelő repülést tervezni, amit repülésbiztonsági okokból hoztak meg.⁴⁸

A Nyitott Égbolt Szerződés alapján kijelölt repülőterek szabályai szerint a megfigyelő repülések belépési pontnak kijelölt repülőtereken kezdődhetnek, valamint ezeken érhetnek véget. Travis légibázis azért is érdekes, mert belépési/kilépési pontnak számít. Az amerikai fél 2019-ben a Travis légibázison engedélyezte az éjszakázást, bár korlátozta az érkezés és a távozás időszakára,⁴⁹ ami megfelel az OST előírásainak.⁵⁰

Szintén, a Trump adminisztrációra jellemző ok volt, hogy az „[...] oroszok kémkednek az amerikai elnök után. (sic!)” Az orosz feladattervek ugyanis olyan helyszíneket érintettek, amelyek az Egyesült Államok kritikus infrastruktúrájának elemei, valamint az elnöki rezidenciákat is. A vélekedés azért nem állja meg a helyét, mert a repülési tervet az amerikai fél előzetesen látta, valamint a szerződés megengedi ezt.

Orosz korlátozások

Az orosz korlátozások is jelentős mértékben meghatározzák az OST Szerződés körüli viták jellegét. Az orosz korlátozások jellemzően hasonlóak, mint az amerikai területi korlátozások, viszont ezek nem feltétlenül jelentik „tükör rendszabályok” bevezetését. A leghosszabb ilyen viták a kalinyingrádi terület, illetve az orosz–georgiai határ menti terület megfigyelésével kapcsolatosak.

Az orosz–georgiai határ menti korlátozás az oroszok egyoldalú rendszabálya, mert Georgia területén Abházia és Dél-Oszétia területét elismerte Oroszország önálló, független államnak, amelyek nem részes államai az OST-nek, így az OST VI. Cikk, III. fejezet, 2. pontja alapján korlátozzák a megfigyelő repülés útvonalát. A többi részes állam szerint *de jure* Abházia és Dél-Oszétia továbbra is Georgia része, ezért az oroszok által hivatkozott passzus ebben az esetben nem alkalmazható. Kalinyingrád vonatkozásában az orosz fél 500 km-ben korlátozta a repülési távolságot. Ezt azzal magyarázta, hogy a légtérhasználatból kifolyólag a repülés biztonsága ezt teszi lehetővé. Érdekesség, hogy

⁴⁶ Nyitott Égbolt Szerződés, E. melléklet, 5. bekezdés.

⁴⁷ United States of America 2016.

⁴⁸ Nyitott Égbolt Szerződés, VI. cikk, I. fejezet, 14. pont.

⁴⁹ United States of America 2019b.

⁵⁰ Nyitott Égbolt Szerződés, E. melléklet, 1. pont.

2019-ben egy lengyel vezetésű megfigyelő repülésen 505 km-t repültek Kalinyingrád felett, vagyis ez a szabály időnként rugalmasan alkalmazható. Az orosz magyarázat szerint ez egyszeri eset volt, amit repülésbiztonsági okokból engedélyeztek.

5. ábra: Maximális repülési távolság a kalinyingrádi régióban

Forrás: Министерство иностранных дел Российской Федерации 2020

Az 5. ábrán a kalinyingrádi régióra vonatkozó maximális repülési távolság látható. Ezt az oroszok 500 km-ben határozták meg. A vázlaton azt ábrázolták, hogy a maximális repülési távolsággal lefedik a régiót, így véleményük szerint nem szegik meg az OST vonatkozó pontjait.

Szintén fontos esemény volt a „Centr-2019” gyakorlat idején végrehajtott megfigyelő repülés. A megfigyelő repülés tervét 2019. szeptember 17-én GMT szerint 13 óra 30-kor (!) nyújtotta be az USA, és az orosz fél nem jelezte, hogy Orenburg térségében (a gyakorlat körzete)⁵¹ lenne bármilyen jellegű korlátozás. A megfigyelő repülés feladattervét 2 pontban módosították az amerikaiak orosz kérésre, amelyek közül egyik sem érintette jelentős mértékben a „célobjektumot”. 2019. szeptember 19-én az orosz fél, katonai tevékenységre hivatkozva bejelentette, hogy nem tudják biztosítani a repülőgép biztonságát. Ez azért is érdekes, mert az orosz félnek több mint 24 óra állt rendelkezésére a különböző légtér-koordinációs feladatokat megszervezni, valamint a megfigyelő repülés jelentősen hátráltatja a szárazföldi katonai tevékenységet (sic!). Később jelezték, hogy a második szegmens repülésére egy kiemelten fontos személy jelenléte okán 150 km sugarú körben teljes légtérzárlatot rendeltek el (sic!). A megfigyelt fél jelezte, hogy a Szerződés VI. cikkely, II. fejezet, 2. paragrafus értelmében végrehajthatja a megfigyelő repülést, a Szerződés VI. cikkely I. fejezet, 15. paragrafusa világosan kimondja, hogy:

⁵¹ A szerző megjegyzése.

„A megfigyelő repülések elsőbbséget élveznek mindennemű rendszeres légi forgalommal szemben. A megfigyelt fél biztosítja, hogy légiforgalom-irányító hatóságai elősegítsék a Szerződés szerinti megfigyelő repülések végrehajtását.”⁵²

Az oroszok továbbá próbálták azzal magyarázni, hogy „Norvégia és Románia a Bizalom- és biztonságerősítő intézkedések 2011. évi Bécsi Dokumentuma előírásai alapján kijelölt terület-ellenőrzést hajtanak végre, amelynek tevékenységét zavarhatja”.⁵³

Reakciók az amerikaiak kilépésére vonatkozóan

Az amerikai bejelentés nem érte váratlanul a részes államokat. A Covid-19-járvány idején, valamint az amerikai elnökválasztás évében történő bejelentés egyértelműen a választási kampány része. Az amerikai bejelentés az amerikai kifogásokat sorolja fel, amire a különböző államok másképp reagáltak. Az OST történetében a XV. Cikk vonatkozó pontjait először alkalmazták.⁵⁴

Kanada és Magyarország mint az OST letéteményesei összehívták a részes államok konferenciáját. Ezt a speciális konferenciát a Covid-19-járvány által kialakított helyzet következtében nem a szokványos módon, hanem videokonferencia keretében, 2020. július 6-án szervezték meg.

Az államok sajnálatukat fejezték ki, hogy az amerikai fél bejelentette kilépési szándékát, és remélik, hogy az adminisztráció visszavonja ezt a lépést. Abban nagy összhang van az európai államok, Kanada és az USA között, hogy az orosz fél szelektíven alkalmazza az OST szabályait, és az előírások nem teljesítése egyértelműen vezetett az amerikai kilépés bejelentéséhez. Az európai államok reménykednek abban, hogy az amerikai és az orosz fél a vitás kérdéseket rendezni tudja, így az európai bizalom- és biztonságerősítő intézkedések rendszere nem bomlik meg.

Oroszország az amerikai vádakra rendkívül tételes, adatokkal alátámasztott válaszokat adott. Ezek a válaszok a korábbi nyilatkozataik megerősítései. Az orosz diplomácia viszont kifejtette, hogy Oroszország az OST-vel kapcsolatos viták esetén nem „fenyegetőzött” kilépéssel, még a 2018-as sikertelen kvótaelosztás kapcsán sem, pedig akkor az oroszok véleménye szerint Georgia „nyugati segítséggel megsértette a szerződést”.

Vissza a jövőbe? Az orosz kilépés okai, következményei

Az orosz külügyminisztérium honlapján 2021. január 15-én megjelent egy közlemény, amely „bombaként” robbant. Az indok egy az oroszok által feltételezett amerikai megkeresés volt, amelyben arról volt szó, hogy a NATO-szövetségesek az OST során gyűjtött adatokat, valamint az Európában állomásozó amerikai bázisok miatt egyéb adatokat is bekértek. Az orosz fél ezzel kapcsolatosan fogalmazta meg a kilépés előkészítését.

⁵² Nyitott Égbolt Szerződés, VI. cikk, I. fejezet, 15. paragrafus.

⁵³ United States of America 2019a.

⁵⁴ Nyitott Égbolt Szerződés, XV. cikk, 2., 3. pontok.

2021. május 4-én az orosz kormány határozatot fogadott el, amelyben felkéri az orosz elnököt, hogy éljen törvényjavaslati jogával a Nyitott Égbolt Szerződésből való kilépés kapcsán.⁵⁵ Oroszország fő tárgyalója az *Izvesztyija* hírportálnak úgy nyilatkozott 2021. május 3-án, hogy az USA-nak egy hónapja van arra, hogy jelezze szándékait.⁵⁶

Amerikai részről a visszatérés az OST-be a Biden-adminisztráció alatt is kérdéses, mert az amerikai jogrendben a Szenátus 2/3-os támogatása szükséges, hogy csatlakozzanak egy nemzetközi szerződéshez, de ez nincs meg. Az amerikaiak az OST céljaira kialakított OC-135B-eket kivonta, azzal magyarázva, hogy ezek a gépek kiöregedtek. Az orosz fél ezt egyértelműen olyan lépésként érzékelte, hogy amerikai részről nincs meg a szándék a visszatérésre az OST-be, holott Biden elnök a kampányában ellenezte a szerződésből való kilépést. Az USA kormányzatában olyan hangok is megjelentek, hogy hatalmas hiba lenne visszatérni az OST Szerződésbe, mert orosz részről nem biztosított az OST előírásainak betartása. Amerikai részről 2021. május 27-én bejelentették, hogy amíg Oroszország nem tartja be az OST pontjait, addig nem fog az USA visszalépni a szerződésbe.⁵⁷

2021. július 20-án Oroszország képviselője, az OST vonatkozó pontjai alapján megtartott rendkívüli OSCC ülésen bejelentette, hogy orosz részről a kilépés okai az USA kilépése, illetve a NATO-tagok feltételezett szerződésszegései. Azzal, hogy az USA kilépett az OST-ből, szerintük „felborult az egyensúly”, és ez súlyos mértékben veszélyezteti Oroszország biztonsági érdekeit. Orosz részről ebben a bejelentésben kiemelték, hogy „konstruktívan álltak hozzá”, és ezt hiányolták a Nyugat részéről. Orosz részről a költségek elosztásával, illetve a megfigyelő repülések során szerzett adatok megosztásával kapcsolatosan javasoltak változtatni. A megfigyelő repülések során keletkező adatok megosztásának korlátozását tartják fontosnak, azaz azokat ne lehessen átadni harmadik félnek (értsd: USA), amihez határozattervezetet is készítettek. Orosz részről külön jelentőségű, hogy a Belarusz Köztársaság – Oroszország államcsoport is megszűnt az orosz kilépéssel.⁵⁸ A részes államok bejelentették, hogy az OST-t fenn kívánják tartani, és több állam megjegyezte, hogy részükről a „konstruktív hozzáállás megvan”, de Oroszország destruktív magatartása a szerződés vonatkozásában nehezíti annak alkalmazását, amire válaszul az orosz képviselő bejelentette, hogy az OST válságáért „egyedül az USA és szövetségesei a felelősek”. Az orosz kilépés 2021. december 18-ával realizálódott.

Van-e alternatívája a Nyitott Égbolt Szerződésnek?

Az első fontos vizsgálandó szempont, hogy az államnak milyen lehetőségei vannak egy másik állam területén felderítést, hírszerzést végezni. Ennek a szempontnak a részeként elsősorban azokat a rendszereket kell számba venni, amelyek képesek biztonsággal, operatíván képi információ gyűjtésére az államok felett. A műholdas

⁵⁵ Правительства Российской Федерации от 04.05.2021 № 698.

⁵⁶ Постникова 2021.

⁵⁷ SNEAR 2021.

⁵⁸ Выступление заместителя Министра иностранных дел Российской Федерации С.А.Рябкова на открытии Конференции государств-участников Договора по открытому небу, 20 июля 2021 года.

rendszerek képességei az utóbbi időszakban jelentős mértékben megnöttek, viszont nem minden állam tudja megengedni magának, hogy folyamatos vizuális megfigyelés alatt tartson más államokat. A műholdas rendszerek sérülékenysége, korlátozott élettartama szintén korlátozza a lehetőségeket.⁵⁹ Az űrszemét, valamint a földi időjárási viszonyok a műholdak képességeit korlátozzák, és nem lehet a szükséges operativitást biztosítani, amit az OST lehetővé tesz. A kisebb államok, köztük Magyarország, nem rendelkeznek olyan képességekkel, tapasztalatokkal és anyagi forrásokkal, amelyekkel az OST által nyújtott lehetőségeket ki lehetne váltani. Az OST szabályai szerint végrehajtott feladatok során begyűjtött adatok, azon belül is a megfigyelt állam haderejének elhelyezkedésére vonatkozóan, olyan mennyiségű és minőségű információforrásként tekinthetők, aminek kiesése jelentősen hátráltathatja a képi információk begyűjtését, azok elemzését.

6. ábra: Kjevik, Norvégia
Forrás: a szerző felvétele

A 6. ábrán Kjevik látható Google Earth felvételeken (felső sor), valamint OST szerint végrehajtott megfigyelő repülés során készített felvételeken (alsó sor). Látható, hogy a Google Earth-felvételek nagyjából hasonló felbontásban készülhetnek, viszont ahogy a jobb oldalt az alsó részen látható, az OST valamilyen szintű operativitást biztosít. Ez lehetővé teszi a különböző objektumokon a tevékenységek megfigyelését, és lehetőséget biztosíthat katonai tevékenységek megfigyelésére is. Ezzel kapcsolatban jelentették ki, hogy a német Airbus A319OH megfigyelő repülőgép „befektetés a jövőbe”.⁶⁰

⁵⁹ VÁRDAI 2021a: 39–41.

⁶⁰ VÁRDAI 2022c.

Összegzés

A fegyverzet-ellenőrzés alapvetően előrejelzési funkciót láthat el, és nem alkalmas a konfliktusok megakadályozására, sem azok megoldására. A vizsgált eseménysor, azaz az első világháborút megelőző haditengerészeti flottaépítési verseny során az akkori technikai színvonalnak megfelelő információcserére és helyszíni tevékenységekre sor kerülhetett volna, de a hatalmak ezt nem akarták, ami hozzájárult a feszültségek növeléséhez és végső soron a háború kirobbantásához. Ennek a háborúnak a hatása most is érzékelhető, és a technikai fejlődés következtében, az orosz–ukrán háború margóján egy újabb, az első világháborút megelőző fegyverkezési verseny figyelhető meg.⁶¹ Az eszközrendszer viszont rendelkezésre áll, és az államok nem zárkoznak el alkalmazni azokat mind a fegyveres konfliktusokat lezáró, mind a prekonfliktusos időszakban a kockázatok csökkentése érdekében.⁶²

Felhasznált irodalom

- Arms Control Branch – Norway (2012): *Book 2, Decisions to the Treaty on Open Skies*. 10th Edition.
- BÖNKER, Dirk (2015): Naval Race between Germany and Great Britain, 1898–1912. *International Encyclopedia of the First World War (WW1)*. Online: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval_race_between_germany_and_great_britain_1898-1912
- BROSE, Eric (2014): Arms Race Prior to 1914, Armament Policy. *International Encyclopedia of the First World War (WW1)*. Online: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/arms_race_prior_to_1914_armament_policy
- CORBETT, Julian Sir [é.n.]: Royal Navy – Naval Operations. Volume 1. *Naval History*. Online: <https://naval-history.net/WW1Book-RN1b.htm#23>
- FISCHER Ferenc (2014): *A háború utáni háború 1919–1933: a versailles-i szerződés kijátszása: a weimari németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országaiban*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Great War (2016): The Battle of Jutland – Royal Navy vs. German Imperial Navy. The Great War Week 97. *YouTube*. Online: www.youtube.com/watch?v=nY4Ho5ha5KQ
- HARMEL, Pierre (1967): *The Future Tasks of the Alliance*. NATO. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26700.htm
- HOLECZ József (2019): Elrettentés. In *Hadtudományi lexikon. Új kötet*. Budapest: Dialóg Campus, 212. Online: <https://bit.ly/42yoBms>
- JOHNSTON, Ian – BUXTON, Ian (2013): *The Battleship Builders: Constructing and Arming British Capital Ships*. Annapolis, MD: Naval Institute.
- MACMILLAN, Margaret (2013): *The War That Ended Peace: The Road to 1914*. New York: Random House.

⁶¹ VÁRDAI 2023a.

⁶² VÁRDAI 2023b.

- MASSIE, Robert K. (1992): *Dreadnought: Britain, Germany, and the Coming of the Great War*. New York: Ballantine Books.
- REGAN, Geoffrey (2003): *Haditengerészeti baklövések*. Ford. Molnár György. Pécs: Alexandra.
- ROBERTS, John (1992): *The Battleship Dreadnought. (Anatomy of the Ship)*. London: Conway Maritime.
- Russian Federation (2011): FSC.DEL/12/11.
- SHEAR, Michael (2021): U.S. Says It Will Not Rejoin Open Skies Treaty With Russia. *The New York Times*, 2021. május 27. Online: www.nytimes.com/2021/05/27/us/politics/us-russia-open-skies-treaty.html
- SZABÓ József szerk. (1995): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest: Magyar Hadtudományi Társaság.
- The Washington Treaty* (1922). Online: www.digitalhistory.uh.edu/disp_textbook.cfm?smtID=3&psid=3995
- United States of America (2014): OS/US/14/0066/F14/O.
- United States of America (2015): OS/US/15/0070/F35/O.
- United States of America (2016): OS/US/16/0006/F35/O.
- United States of America (2019a): OS/US/19/0075/F14/O.
- United States of America (2019b): OS/US/19/0078/F26/O.
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2021a): A világűr militarizálásának kérdéseiről. *Honvédségi Szemle*, 149(1), 34–50. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.1.3>
- VÁRDAI, Mihail Istvanovics (2021b): Failure of Risk Reduction in OSCE (How to Modernize Confidence and Security Building Measures?). In *A hadtudomány és 21. század. 2021. évi tanulmánykötet*. DOSZ, 114–126. Online: <https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/hadtudomany-es-a-21-szazad-kotet-2021.pdf>
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2022a): Fegyverzetellenőrzés a nemzeti- és katonai biztonság szolgálatában. In *A hadtudomány és 21. század 2022*. [H. n.]: DOSZ, 192–208. Online: <https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/hadtudomany-es-a-21-szazad-kotet-2022.pdf>
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2022b): Posztmodern elrettentés. *Hadtudomány*, 32(3), 80–94. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.3.80>
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2022c): *Jelentés Németország Airbus A319OH megfigyelő repülőgépe és Románia RoDAS digitális szenzorral felszerelt An-30 Nyitott Égbolt megfigyelő rendszere hitelesítéséről*.
- VÁRDAI, Mihail Istvanovics (2023a): How the 21st Century Can Impact on the Formulation of Nem Arms Control Arrangements and Implementation of CSBMs?". In *A hadtudomány és 21. század 2022*. [H. n.]: DOSZ, 154–165, Online: <https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/hadtudomany-es-a-21-szazad-kotet-2023.pdf>
- VÁRDAI Mihail Istvanovics (2023b): *Jelentés CART fegyverzet-ellenőrzési kerekasztal megbeszéléséről*. 2023. december 14.
- Выступление заместителя Министра иностранных дел Российской Федерации С.А.Рябкова на открытии Конференции государств-участников Договора по открытому небу, 20 июля 2021 года. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Online: https://archive.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4825017

Министерство иностранных дел Российской Федерации (2020): Договор по открытому небу: вопросы и ответы". www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_safety/1433650/

Постановление Правительства Российской Федерации от 04.05.2021 № 698. Официальное опубликование правовых актов. Online: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202105050003>

Постникова, Екатерина (2021): «У США пока есть месяц на раздумья». *Известия*, 2021. május 3. Online: <https://iz.ru/1159113/ekaterina-postnikova/u-ssha-po-ka-est-mesiatc-na-razdumia>

Российская Федерация (2011): CBM/RU/22/0006/F41/O.

Российская Федерация (2015a): OS/RU/15/0178/F35/O.

Российская Федерация (2015b): OS/RU/15/0208/F35/O.

Jogi források

1999. évi VI. törvény az Európai Hagyományos Fegyveres Erőkről szóló Szerződés és kiegészítő dokumentumainak együttes kihirdetéséről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=999000006.tv>

2004. évi V. törvény az 992. március 24-én, Helsinkiben aláírt Nyitott Égbolt Szerződés kihirdetéséről. Online: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0400005.TV&pagenum=2>

1686/2017. (IX. 2) Korm. határozat az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet által elfogadott bizalom- és biztonságerősítő intézkedések 2011. évi Bécsi Dokumentumának közléséről Online: https://net.jogtar.hu/getpdf?-docid=A17H1686.KOR&targetdate=20170922&printTitle=1686/2017.%20%28IX.%2022.%29%20Korm.%20hat%C3%A1rozat&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT

Tartalom

BALOGH PÉTER: <i>Hálózati aszimmetria az új évezred konfliktusaiban – bevezetés, értelmezés, alkalmazás, értékelés</i>	5
FERCSÁK BALÁZS: <i>Vallási polgárháború Szudánban</i>	21
GÉMESI GÉZA: <i>A nukleáris retorika mint az eszkaláció és deeszkaláció eszköze az orosz–ukrán konfliktusban</i>	35
HEVESI JUDIT: <i>A hon- és rendvédelmi szerveknél szolgáló, cukorbetegséggel élő személyek szénhidrát-anyagcsere-állapotának jellemzése az alkalmassági vizsgálat során</i>	49
KMECZKÓ SÁRA: <i>Az algériai civil–katonai kapcsolatok fejlődésének hagyománya és alakulása napjainkban</i>	63
KOVÁCS ÁGOTA JOHANNA: <i>Továbbszolgáló katonák a pannoniai segédcsapatokban</i>	79
SZABÓNÉ SZABÓ ANDREA: <i>Katonai vezetői kompetenciák és a küldetésalapú vezetésszemlélet</i>	95
SZÁRI NORBERT: <i>Kína a globális politikában: együttműködés vagy konfrontáció?</i>	107
SZÉNÁSI IMRE: <i>Tartalékosok a Magyar Honvédségben</i>	127
TORDA PÉTER: <i>A stratégiai kommunikáció és a magyar hadművészet</i>	143
TRAPP LÁSZLÓ: <i>Az intézkedések során fellépő hatások vizsgálata a döntéshozatali mechanizmusok körében</i>	155
VÁRDAI MIHAIL ISTVANOVICS: <i>A hagyományos fegyverzet-ellenőrzés lehetséges jövője, az első világháború előtti időszak mint modell</i>	167